

ANDASTAN

Շնորհակա-
լիցի

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԱՀԱՐՈՆ

Մ. ԱԹՄԱՃԵԱՆ

Յ. ԱՂԱՅԵԱՆ

Ե. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

Ա. ԳՄԲԵԹԵԱՆ

ԲԻԻԶԱՆԴ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

ԱՆՏՐԷ ԺԻՏ

Յ. ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ

ՎԱՀԷ ԿՈՏԵԼ

Գ. ՃԻԶՄԷՃԵԱՆ

Լ. Ա. ՄԱՐՍԷԼ

ՄՕՐԻՍ ՄԷԹԷՐԼԻՆՔ

Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

Հ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Օ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Բ. ՊՈՏՈՍԵԱՆ

Ա. ՍԵՄԱ

ԵԴ. ՍԷՄՔԷՇԵԱՆ

ՓՕԼ ՎԱԼԷՐԻ

Կ. ՓՕԼԱՏԵԱՆ

Մ. ՔԱԶԵԱՆ

Գ. ՔԵՐԷՍԹԷՃԵԱՆ

1959

10

ԱՆԴԱՍՏԱՆ

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

10

ANDASTAN

Revue arménienne

Arts et littérature

ՄԵԿՄԱԿՄԵ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

10

 ՆԴԱՍՏԱՆ » առաջին քիւով իր առաջադրութիւններուն մէջ կ'ըսէր. «Փնտռել ներդաշնակութիւնը հայ հոգիին՝ արդի ժամանակներու մեծապարփակ համադրութեանց մէջ: Հայ հոգին թող լոյս աշխարհ գայ իր կենսալիր մտազայրումով, Հայրենիքի եւ օտար հորիզոններու վրայ, իր ինքնուրոյն դիմագծով, յանուն ընդհանուր ներդաշնակութեան:»

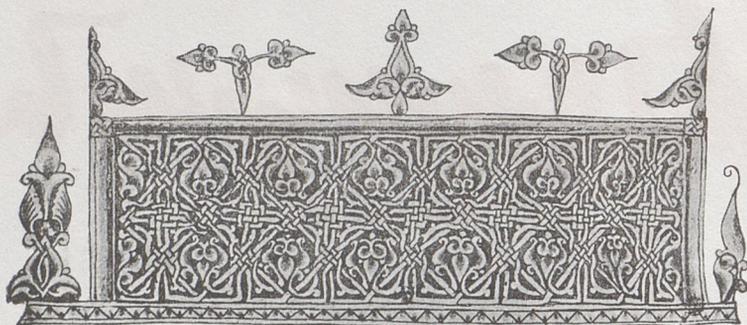
Հաւատարիմ իր առաքելութեան՝ այս պարբերականը առաջին օրէն կանգնեցաւ նաեւ փրանսացի ա՛յն մտաւորականներուն կողքին, որոնք վերեւ յիշուած հայ հոգիի մտազայրումին ի նպաստ իրենց ձայնը կը բարձրացնէին:

Մենք եւ մեր ամենամօտիկ ընկերները եղանք անոնց ջերմ գնահատողներն ու պաշտպանները: «ՄՆԴԱՍՏԱՆ»ի ջանքերով լոյս տեսաւ Լիւի-Անտրէ Մարսէլի շքեղ հատորը՝ Նարեկացիի եւ հայ ժողովրդական բանաստեղծութեան նուիրուած:

Այս հատորով կը ներկայացնենք ուրիշ թարգմանութիւններ վարուժանէն, Մեծարեցեղէն, Չարեցեղէն, բնագիր եւ թարգմանութիւն դնելով դէմ դիմաց: Դնելով նաեւ հատուածներ՝ բանաստեղծ եւ տաղանդաւոր թարգմանիչ Լիւի-Անտրէ Մարսէլի վերլուծումներէն:

Այստեղ կ'ողջունենք ուրիշ թարգմանիչ մը, որ կը հետեւի նոյն մամբուն՝ Վահէ Կոտել, Զուիցերաբնակ տաղանդաւոր երիտասարդ մը: Կուտանք իր մէկ թարգմանութիւնը՝ վարուժանի «Վահագնը»: Ֆրանսական Սէկէրս հրատարակչական տունէն լոյս կը տեսնէ նոյնպէս իր առանձին մէկ թարգմանական հատորը, — վարուժանի «Հացին երգը», ամբողջութեամբ:

«ՄՆԴԱՍՏԱՆ»

INTRODUCTION A LA POÉSIE ARMÉNIENNE PAR LUC-ANDRÉ MARCEL

Les annalistes anciens nous content que le Roi Tiridate pendit Saint Grégoire l'Illuminateur au faite d'un mur, les pieds et les mains ligotés, un mors de cheval dans la bouche, le dos savamment lacéré et frotté de gros sel. Le septième jour du supplice, Grégoire vivait. Tiridate le fit suspendre par les chevilles, ordonna de brûler sous lui du fumier et de le frapper avec des verges. Le septième jour, Grégoire vivait. Tiridate broya ses jambes avec des entraves de bois ; Grégoire vivait. On l'étendit sur le sable face au soleil, on lui comprima la tête dans un étau de menuisier, on l'ouvrit et on gorgea la plaie de sel, de nitre et de vinaigre, on enveloppa sa tête dans un sac plein de cendres ardentes, on lui arracha les entrailles avec des crocs de fer, on l'arrosa de plomb fondu. Grégoire vivait.

C'est un lieu commun que de reconnaître dans cet extraordinaire martyr la préfiguration des destinées de l'Arménie. De cette nation qui ne connaît l'histoire ? Assyriens ou Mèdes, Perses ou Parthes, Grecs ou Romains, Seldjoukides ou Arabes, au long des siècles, s'y précipitent. Arménie signifie : route de Dieu. En conséquence : lieu de tempêtes. Les menaces bibliques s'y exécutent. On assiste à une perpétuelle parturition d'Apocalypse. Reste, qu'à l'image de Job, toutes les épreuves semblent être, ici, gratuitement infligées. Mais parce qu'elle est terre de pillage et de dévastation, elle entend bien, en regard de la mort, l'être aussi de résurrection.

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ ԼԻՒՔ-ԱՆՏՐԷ ՄԱՐՍԷԼԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԷՆ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂՇՈՒՅԵԱՆ

Հին պատմագիրները կը պատմեն մեզի թէ Տրդատ Թագաւորը կախեց Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը պարսպի մը կատարէն, ոտքերն ու ձեռքերը կապուած, ձիու տանձ մը բերնին, կոնակը՝ վարպետօրէն ճեղքատուած, յետոյ մարձուած խոշոր աղով: Չարչարանաց եօթներորդ օրը՝ կ'ապրէ՛ր Գրիգոր: Տրդատ զայն կախել տուաւ կրունկներէն, հրամայեց անոր տակ աղբ վառել, ու ծեծի տակ մեռցնել: Եօթներորդ օրը՝ կ'ապրէ՛ր Գրիգոր: Տրդատ անոր սրունքները ջախջախեց փայտէ ոտնակապերու մէջ: Կ'ապրէ՛ր Գրիգոր: Չայն պառկեցուցին աւազի վրայ, դէմքը արեւին, հիւանի մամուլի մը մէջ ճրգմեցին անոր դուռիսը, զայն ճեղքեցին եւ դոյացած վէճքին վրայ աղ լեցուցին, բորակ ու քացախ, դուռիսը խոթեցին տաք մոխիրով լեցուն պարկի մը մէջ, անոր աղիքները դուրս թափեցին եռաժանիներո՛վ, ու մարմինը հալած կապարով օծեցին: Կ'ապրէ՛ր Գրիգոր:

Հասարակ տեղիք մը դարձած է այլեւս, այս մարտիրոսագրութեան մէջ տեսնել նախապատկերումը ճակատագրին, որ Հայաստանինը պիտի ըլլար:

Ո՞վ չի ճանչնար այս ժողովուրդին պատմութիւնը: Հոն կ'արչաւեն Ասորեստանցիներն ու Մեհացիները, Պարսիկներն ու Պարթեւները, Յոյներն ու Հռովմայեցիները, Սելճուքներն ու Արաբները: Հայաստան կը նշանակէ՝ ճանապարհ Աստուծոյ, ուստի, փոթորիկներու երկիր: Աստուածաշնչական պատուհասները հոն կ'իրագործուին: Հոն է որ ականատես կ'ըլլանք Յայտնութեան տեսարաններուն մշտնջենական թաւալումին: Մնաց որ, Յորին նմանողութեամբ, բոլոր աղէտները կը թուին հոս առաքուած ըլլալ անիմաստ ձեւով: Բայց որովհետեւ ան կողոպուտի ու աւերումի երկիրն է, կ'ուզէ ըլլալ նաեւ մահուան դիմաց՝ Յարութեան:

Et de cette volonté, la poésie témoigne. Non exténuée par le fatalisme, ni retournée contre soi, et ne se délectant jamais à augurer de son propre néant, mais, bien au contraire, faisant sa principale vertu de l'acharnement à vivre, à l'aide de tout, malgré tout. Comme Grégoire l'Illuminateur, qui met son héroïsme à vaincre la mort, elle exige d'être, car le silence lui paraîtrait trahir la puissance même de Dieu.

*
**

Des cinq poètes présentés ici, quatre moururent avant d'avoir achevé leur œuvre : Tourian et Medzarentz à l'âge de vingt et un ans, Varoujan à trente et un ans et Tcharentz à quarante et un ans. Les deux premiers de tuberculeuse, le troisième supplicié par les Turcs, le dernier dans une prison. Quant à Saïat - Nova, l'un des derniers troubadours, celui autour duquel tous aiment à se retrouver, il fut tué à coups de sabres par les soldats de l'Aga Mehmet Khan, à Tiflis, devant l'autel de l'église St-Georges. Nous précisons cela, parce que, peut-être, nulle littérature ne présente un tel martyrologe ; et ne nous y trompons pas, Tourian et Medzarentz eussent-ils vécu quelques années encore, une autre mort les eut attendus. Celle qui, en 1915, s'abattit sur la plupart des intellectuels de l'Arménie occidentale. Nous disons encore cela parce que nulle part, en ce début du XXe siècle, poètes ne furent plus sains, plus robustes, plus décidés à vaincre les malheurs de leur terre que ceux-ci, et plus soucieux de partager un pain commun.

Pour nous, apparemment plus protégés et ayant eu le loisir — car c'en fut un — d'explorer les singularités de notre personne, tant de simple jeunesse et tant de rectitude nous étonnent toujours. Nous avons trop subi ou tenté de

Այս կամքին վկա՛յ՝ բանաստեղծութիւնը: Ո՛չ երբեք ուժաթափ՝ այս ճակատադէն, ո՛չ ալ դառնացած ինքն իրմէ, ո՛չ մէկ ատեն յանձնուելով անէութեան գրկին, այլ, ընդհակառակն, իր զլխաւոր առաքինութիւնը կայացնելով ապրելու կատաղութեան մը մէջ, ամէն բանի օգնութեամբ, հակառակ ամէն բանի: Ինչպէս Գրիգոր Լուսաւորիչ, որ իր հերոսութիւնը ի սպաս կը դնէ մահուան յաղթահարելու համար, ան կը պահանջէ գոյութիւնը պահել, ըլլալ, որովհետեւ, լուծութիւնը պիտի նշանակէր դաւաճանել Աստուծոյ ամենազօրութեանն իսկ:

**

Հոս ներկայացուած հինգ բանաստեղծներէն չորսը մեռան իրենց գործը չաւարտած: Դուրեանն ու Մեծարենցը քսան եւ մէկ տարեկանին, Վարուժանը երեսուն եւ մէկին եւ Չարենցը քառասուն եւ մէկին: Առաջին երկուքը թոքախտէ, երրորդը թուրքերու կողմէ խոչտանգուելով, վերջինը բանտի մը մէջ: Իսկ Սայաթ Նովան, վերջին աշուղներէն մէկը, որուն շուրջ հայերը կը սիրեն համախմբուել, սըրածուեցաւ Մէհմէտ Աղա Խանի զինուորներուն կողմէ, թիֆլիզի մէջ, Ս. Գէորգ եկեղեցիի խորանին առջեւ: Կը ճշտենք այս կէտը, որովհետեւ, ո՛չ մէկ գրականութիւն կը ներկայացնէ այսպիսի մարտիրոսագրութիւն մը. ու չխաբուի՛նք, եթէ երբեք Դուրեանն ու Մեծարենցը քանի մը տարի աւելի ապրած ըլլային, ուրիշ մահ մը պիտի ունենային: Ա՛յն մահը որ, 1915ին, բնաջնջեց արեւմտահայ մտաւորականութեան մեծամասնութիւնը: Ու մենք կ'ըսենք նաեւ այս, որովհետեւ, ո՛չ մէկ տեղ, քաներորդ դարու այս սեմին, չեղան քերթողներ, աւելի առողջ, աւելի զօրաւոր, աւելի պատրաստակամ, յաղթահարելու համար իրենց երկրին դժբախտութիւններուն, քան ասոնք, ու նաեւ բանաստեղծներ, որոնք աւելի հոգածու ըլլային բաժնելու հասարակաց հացը իրենց ժողովուրդին հետ:

Մեզի համար, երեւութապէս աւելի ապահով եւ աւելի ազատ ժամանակ ունեցած — այդպիսին էր ան — հետախուզելու մեր անձին եզակի հանգամանքները, ա՛յլքան պարզ թարմութիւն եւ ուղիղ կեցուածք մեզ միշտ ալ կը զարմացնեն: Մենք շատ կրած ենք կամ

marges d'ombre ou de doctes malarias. Prémisses d'une paix dont nous sommes encore incapables. « Lautréamont... l'aurore du mal se levait... » Voilà une aube naïve qui ne s'est pas levée en Arménie. Non qu'elle n'ait eu ses poètes psychopathes — et non des moindres — mais elle les boude, avec respect, comme une sorte de difficulté prématurée. Ce qui s'était levé en Arménie c'était l'évidence d'un malheur de la race trop réel pour n'être point haïssable.

... De là cette surprise réciproque quand ils nous lisent et que nous les lisons. Notre tête, notre cœur et notre sexe ne sont pas accordés sur des modes semblables. Notre littérature est une littérature de grands couturiers. Breton n'est pas concevable sans Malherbe, ni le lettrisme sans Sorbonne. Nous sommes une assez grosse affaire, et l'histoire nous octroya le temps et la place pour nous disputer. Beaucoup de nos crises littéraires naquirent de notre luxe. Le poète de St-Germain-des-Prés respire un air de milliardaire, air tout spirituel sans doute, mais encore ! S'il se rebelle, il retourne contre des « ombres illustres » les armes qu'elles lui fournirent. Quand le fils de paysans que je suis, aime Baudelaire, il aime ce qui n'aurait pu être tel sans un héritage de quelques millions dilapidés avec toute la fantaisie et la gravité qu'un génial paresseux sut y mettre — et le dédain d'une médecine bourgeoise.

Or, il n'est pas d'écrivain arménien qui n'aime Baudelaire mais qui, secrètement, ne le toise du regard et ne le juge « inapte au service ». Il se refuse à y voir l'objet d'une fatalité. Rien ne lui tient à cœur autant, que de mettre en échec la fatalité.

En Arménie la réalité du malheur a éveillé le besoin du bonheur et non seulement le besoin mais les moyens de le construire n'importe où, dans l'éparpillement de la diaspora, jour après jour, opiniâtement. « Ne rêve pas des Indes

փորձած ստուերամած լուսանցքներ կամ հիւանդագլին վիճակներ : Նախաճաշակը խաղաղութեան մը, զոր անկարող եղած ենք վայելել : «Լօթրէամո՛ն... չարիքին արշալոյսը կը բարձրանար...» : Ահա աւսիկ պարզամիտ արշալոյս մը, որ Հայաստանի մէջ չծագեցաւ : Ոչ թէ որովհետեւ ան չունեցաւ իր բանաստեղծները — եւ ոչ պզտիկներէն — բայց ան յարգանքով քիթ բերան կ'ընէ անոնց, որպէս տեսակ մը վաղահաս դժուարութիւն : Ինչ որ ծագած էր Հայաստանի մէջ, ցեղին դժբախտութեան ակներեւութիւնն էր, շատ իրական ատելի ըլլալու համար :

... Ասկէ մեր փոխադարձ զարմանքը, երբ մենք զանոնք կը կարդանք եւ անոնք մեզ : Մեր միտքը, մեր սիրտը, մեր սեռային ճաշակը նմանօրինակ նորաճեւութիւններու վրայ չեն չափուած : Մեր գրականութիւնը մեծ դերձակներու գրականութիւն մըն է : Կարելի չէ երեւակայել Պրըքսնը առանց Մալէրպիւն, ո՛չ ալ Լէթրիգովը առանց Սորպոնին : Մենք բաւական խոշոր հաստատութիւն մըն ենք եւ պատմութիւնը մեզի տեղ ու ժամանակ տուաւ կոռուաբանելու : Մեր գրական տագնապներէն շատերը ծնան մեր պերճանքէն : Սէն-ժէրմէն-տէ Բրէի մեր բանաստեղծը միլիառատէրի հովեր ունի, մտաւորական հով մը անկասկած, ու տակաւին... : Եթէ կ'ըմբոստանայ, իր զէնքերը կ'ուզէ «ճշակաւոր ստուերներուն» դէմ, զէնքեր՝ զորս անոնք իրեն հայթայթեցին : Երբ գիւղացիի զաւակը, որ ես եմ, կը սիրէ Պօպլէրը, ան կը սիրէ այն բանը որ չէր կրնար այդպէս ըլլալ առանց քանի մը միլիոնի ժառանգութեան, մտխուած ամբողջ քմայքովն ու ծանրախոհութեամբը այս հանճարեղ ծոյլին եւ պուրժուական բարքերու իր արհամարհանքով :

Արդ, չկայ հայ գրող մը որ չսիրէ Պօպլէրը, բայց որ, գաղտնօրէն, իր ակնարկովը չչափէ անոր հասակը, զայն չզատէ «անատակ ծառայութեան» : Ան կը մերժէ հոն տեսնել ճակատագրին մէկ խաղալիքը : Ոչինչ աւելի մօտ է իր սրտին որքան պարտութեան մատնել ճակատագիրը :

Հայաստանի մէջ, դժբախտութեան իրականութիւնը արթնցուց երջանկութեան պահանջը, ոչ միայն պահանջը, այլ եւ զայն կառուցանելու միջոցները, ո՛ւր որ կարելի էր, սփիւռքի տարածքին, օր օրի վրայ, յամառօրէն : «Մի երազեր Հնդկաստանն ու մերկիւրան գերիները որոնք անուշ կը բուրեն, աղիւսներ ա՛ռ եւ պատ մը հիւսէ...» :

et des esclaves nus qui sentent bon, prends des briques et fais un mur... ». L'étrange est que ce positivisme à ras de terre, loin de mutiler la poésie, l'ait fait jaillir de tous côtés. Mais il l'oblige à la louange des nécessités et des possibles.

*
**

L'œuvre de Medzarentz (trop brève, puisqu'elle ne s'étale que sur cinq années) est une réussite très remarquable. Elle ignore ces ambitions et ces irrégularités. La seule politique de Medzarentz est la tendresse. Esseulé par la maladie, il n'aspire qu'à se joindre à toutes choses ; non point par le délire, mais par la simple élaboration d'une œuvre qui ne lâche pas le réel. Une poésie pacifiée où chacun peut se reposer à loisir. Il aime les symbolistes français, mais sans en attraper les défauts : la complaisance aux désabus ou aux prestiges d'une décadence. Par surcroît, il n'a pas de vices, précieux ou non. Il ne rêve pas Alexandrie. Il regarde surtout les vieux gestes des hommes, l'arrosage des jardins, par exemple. Il en est amoureux. Cela lui permet de réussir un étonnant équilibre entre la pesanteur et l'impondérable. Sa passion du style ne visait qu'à éterniser cet échange entre le regard et l'objet. C'est un symboliste aux yeux ouverts...

Տարօրինակը ա՛յն է որ այս անթուրիչք դրասպաշտութիւնը փոխանակ անդամահատելու բանաստեղծութիւնը, զայն կը ժայթքեցնէ ամէն կողմէ: Բայց այս բանը կը ստիպէ որ ան դռվաբանէ անհրաժեշտն ու կարելին միայն:

*
**

Մեծարենցի գործը (չատ կարճատեւ, քանի որ կը տարածուի միմիայն հինգ տարիներու վրայ) աչքառու յաջողութիւն մըն է: Ան կ'անդիտանայ այս փառասիրութիւններն ու անկանոնութիւնները: Մեծարենցի միակ քաղաքականութիւնը փափկութիւնն է, դորովը: Առանձնութեան դատապարտուած, հիւանդութեան պատճառով, ուրիշ տենչանք չունի եթէ ոչ միանալ ամէն ինչի. ո՛չ թէ զառանցանքով, բայց պարզ ներյօրինումովը երկի մը, որ երբեք չի հեռանար իրականէն: Խաղաղած բանաստեղծութիւն մը, ուր ամէն ոք կրնայ հանդէիլ ուղածին չափ: Ան սիրեց Փրանսացի խորհրդապաշտները, առանց վարակուելու անոնց թերութիւններէն, — կամահաճութիւն մը՝ անկման շրջանի պատրանքներու փարատումին ու հմայքներուն հանդէպ: Աւելին, մոլութիւններ չունի Մեծարենց, արուեստակեալ թէ ոչ: Ան չերագեր Աղեքսանդրիան: Ան մասնաւորաբար կը դիտէ մարդոց հնամենի շարժումները, պարտէզներու ջրտուքը, օրինակի համար: Սիրահար է անոնց: Ասիկա թոյլ կուտայ իրեն յաջողիլ գտնել հաւասարակշռութիւն մը անկշռելիին ու ծանրութեան միջեւ: Ոճի իր սէրը կը ձգտէր միայն յաւերժացնելու փոխանակութիւնը ակնարկին եւ առարկային միջեւ: Աչքերը բաց խորհրդապաշտ մըն է ան:

*
**

Varoujan, lui, est de la race des lions. Il mate le poème avec un poigne admirable. Son langage fascine par son pouvoir de tout concrétiser. Sa magnifique santé le sauve toujours de l'illusoire. Il est avide de tout. Il aime s'exercer à tout. Il se bat toujours sur ses propres frontières pour les élargir. Il fait ses gammes comme personne. Dès son premier livre « Les frissons », on le voit jongler avec le grand style. On pourrait craindre qu'il se perdît en virtuosités inutiles. Mais non. Il pratique une sorte d'homéopathie verbale. Il guérit le mal par le mal. Les écoles par les écoles. Dans le « Cœur de la race », où se remarque l'influence de Verhaeren (il parachevait alors ses études de sciences politiques à l'Université de Gand) il aborde le poème social, et parvient à réussir dans un genre qui fit tant de victimes. Certains poèmes sur la misère ouvrière, les injustices sociales ou l'effondrement de ces antiques vertus dont le paganisme lui paraissait prodigue, sont définitifs. Il y donne surtout libre cours à sa générosité naturelle, car il n'est pas l'homme d'une doctrine ; il en voit trop pour se satisfaire d'aucune... Mais il se réalisera mieux encore dans ces « Chansons païennes » qui firent tant pour sa célébrité. Il y délivre son « sexe »... Il fallait laver cette honte du sexe, délivrer l'union amoureuse de son relent de ratage et de péché ; revenir à la nature primitive, à ce temps où la santé devait présider à la création ; se débarrasser des entraves infantiles même si quelques poètes en retiraient des rêveries admirables ; bref, se marier, devenir père, et du même coup rompre avec la cohorte des célibataires lyriques. Ce qu'il fit, et ce qui nous valut quelques-uns des poèmes d'amour les plus nus, les plus

Վարուժանը, ա'ն, առիւծներու ցեղին կը պատկանի: Ան կը զսպէ քերթուածը հիանալի բուռնցքով մը: Իր լեզուն կը չլացնէ մեզ, ամէն ինչ առարկայացնելու իր կարողութեամբ: Իր սքանչելի «առողջութիւնը» զինք միշտ կը փրկէ ցնորաբանութենէ: Ամէն ինչի ծարաւն ունի: Ան կը պայքարի իր սեփական սահմաններուն վրայ, ընդարձակելու համար զանոնք: Իր ստեղնաշարերը կը կազմէ, ինչպէս ո'չ ոք կրնայ ընել: Իր առաջին գրքին խկ, Սարսուռները, կը տեսնենք որ ան կը խաղայ մեծ ոճին հետ: Կարելի էր վախնալ որ ան կորսուէր անօգուտ աճապարութիւններու մէջ: Բայց ոչ: Տեսակ մը լեզուական նմանաբանութիւն կ'ընէ: Չարիքը կը բուժէ չարիքով: Դպրոցները դպրոցներով: Յեղի՛ն Սիրտըին մէջ, ուր կը նշմարուի Վերահանի ազդեցութիւնը (ան կ'աւարտէր այն ատեն քաղաքական դիտութեանց իր ուսումը Կանտի համալսարանին մէջ) կը մօտենայ ընկերային քերթուածին եւ կը յաջողի դրական սեռի մը մէջ, որ ա'յնքան զոհեր խլած է: Որոշ քերթուածներ՝ գործաւորներու թշուառութեան, ընկերային անարդարութիւններու կամ այս հինաւուրց առաքինութիւններու փլուզումին, որոնցմով ա'յնքան հարուստ էր հեթանոսական շրջանը, այդ քերթուածները վերջնական են: Հոն ազատ ընթացք կուտայ մանաւանդ իր բնական ազնուութեան, որովհետեւ ան մարդը չէ միակ վարդապետութեան մը: Այնքան կը տեսնէ, որ չի կրնար մէկով դոհանալ...: Ինքզինքը պիտի կերտէ սակայն լաւազոյն ձեւով Հեք-անուս Երգերով, որոնք ա'յնքան տարածեցին իր հոչակը: Վարուժան հոն կ'ազատագրէ իր «սեռ»ը: Հարկ էր լուալ «սեռ»ին այս ամօթը, ազատագրել սիրային արարքը իր մեղքէն եւ իր բորբոս կապած մզլոտութենէն, վերադառնալ նախնական բնութեան, այն ժամանակներուն, ուր մարմնական ուժը տիրաբար կ'իշխէր ստեղծագործական արարքին, հարկ էր բառնալ տղայամիտ արդելքները, եթէ նոյնիսկ անոնք քանի մը քերթողներուն կ'ընծայէին հրաշալի երազներ: Կ'ա'րճ, ամուսնանալ, հա'յր դառնալ եւ այդպիսով խզել ամուրի քնարերգականերուն երկար շարքը: Ինչ որ Վարուժանը քրաւ, եւ ատով մեզի պարզեւեց քանի մը հատը սիրային բանաս-

vrais, les plus sains que nous connaissons, parce qu'ils sont dans l'ordre de choses. Le corps de la vierge devient pur par la maternité. « Il se charge de miel ». Il n'est beau que parce qu'il contient les prémisses de la Terre-mère, et qui ne l'a pas fécondé ne s'est fécondé lui-même que d'illusions.

... Visiblement, toute perversion est absente de Varoujan. Il ne pourrit pas son plaisir ; il le découple parce qu'il ne le pourrit pas. Ce qui est beau, c'est précisément son innocence, sa droiture, son robuste équilibre. L'expression de son Eros même en fait la preuve qui ne sait pas s'exciter d'expédients quelconques. Sans ruse, sans fard, sans fuite, sans culpabilité et sans démesure littéraire. C'est le poète de la grossesse, de la fécondation, de tout ce qui réalise le monde. Il comble ainsi un manque singulier, puisqu'enfin les femmes enceintes n'eurent guère droit aux louanges lyriques ni au calendrier des Saints.

Dans la « Chansons du pain », qu'il ne put achever, il ne recherche plus qu'un style intemporel, et, naturellement, c'est la chanson populaire qui lui fait la leçon. Il peut s'abandonner aux grands lieux communs. Nous faire rougir par excès de simplicité et d'évidence. Il dit « Sème, travailleur ! » et il a raison. Il peut se le permettre. Seulement, là où nous disons :

*J'ai deux grands bœufs dans mon étable
Deux grands bœufs blancs marqués de roux...*

lui, fait « l'Abreuvoir ». Nos bœufs n'éternisent pas la France, tout au moins en littérature, mais les siens éternisent l'Arménie. C'est toute la différence. Ce poème — intraduisible — fascine les Arméniens de toutes classes, comme une réalité quotidienne devenue le paradis.

տեղծութեան ամէնէն մերկ, ամէնէն իրա՛ւ, ամէնէն առողջ քերթուածներէն, զորս մենք կը ճանչնանք, որովհետեւ ասոնք բնական երեւոյթներուն մաս կը կազմեն: Կոյսին մարմինը կը սրբանայ իր մայրութեամբ: «Անկէ մեղր կը ծորի»: Անոր մարմինը գեղեցիկ է անոր համար որ մայր-հողին երախայրիքը, նախապտուղը կը պարունակէ իր մէջ. եւ ա՛յն, որ չէ արգասաւորած դայն, ինքզինքն արգասաւորած է ցնորքներով միայն: Ամէն ապականութիւն յայտնապէս բացակայ է Վարուժանի մէջ: Իր հեշտանքը չի «փտեցնել» ան: Զայն կը բազմապատկէ, որովհետեւ չի փտեցնել: Ինչ որ գեղեցիկ է Վարուժանի մէջ, իր այդ անմեղութիւնն է, իր շիտակութիւնը, իր ամբախուռ հաւասարակշռութիւնը: Իր էքոսին արտայայտութիւնը ապացոյց մըն է որ ան չի գոհանար չնչին դրոշմներով: Առանց խաբեբայութեան, առանց շպարի, առանց փախուստի, առանց մեղադարտութեան զգացումի եւ առանց գրական չափազանցութեան: Յղութեան բանաստեղծն է ան, արգասաւորումի, ինչ բան որ կ'իրագործէ աշխարհը: Այսպիսով աչքառու պակաս մը կը լրացնէ, վերջ ի վերջոյ, որովհետեւ յղի կիները երբ եւ իցէ չարժանացան քնարերգական գովաբանութիւններու, եւ ոչ ալ սուրբերու տոմարին:

Հացիմ Երզրին մէջ, զոր չկրցաւ աւարտել, Վարուժան ո՞ճ մը փնտռեց, եւ, բնականաբար, ժողովրդական բանահիւստութիւնն էր որ իրեն դաս պիտի տար այս մարդին մէջ: Վերջապէս ան որ կրնայ յանձնուիլ հասարակ տեղիքներու: Մեզ չի կնեցնել պարզութեան եւ ակնբախ ճշմարտութեանց չափազանցութեամբ: Ան կ'ըսէ «մշակ, ցանէ՛!» եւ իրաւունք ունի: Ինքզինքին կրնայ թոյլ տալ այդ: Միայն թէ հո՛ն, ուր մենք կ'ըսենք.

Ես իմ ախոռիս մէջ երկու խոշոր եզներ ունիմ,
Երկու խոշոր ֆերմակ եզներ, շէկով խառնուած...

Ան, «Գուռ» կը գրէ: Մեր եղները չեն անմահացներ Ֆրանսան, դոնէ գրականութեան մէջ, բայց անոր եզները կ'անմահացնեն Հայաստանը: Ամբողջ տարբերութիւնը հող է: Այս քերթուածը — անթարգմանելի — կը գիւթէ ամէն դասակարգի Հայերը, որպէս ամենօրեայ իրականութիւն մը, դրախտը փոխադրուած հրկրի վրայ:

Varoujan eut continué par la « Chanson du vin » s'il n'avait été massacré avec tant d'autres en 1915. Il songeait même, quelques heures avant sa mort, relisant l'Iliade au milieu de ses camarades prisonniers, à un poème épique — sa hantise — dans lequel il aurait démontré que les temps modernes étaient capables de produire une épopée. Il était de taille à risquer l'aventure... Sa mort semble faire écho à celle de St-Grégoire l'Illuminateur. Il meurt comme mourut trop souvent son peuple. Attaché à un arbre, mutilé de part en part et jeté aux chiens...

*
**

Quant à Tcharentz il est avec Maïakovsky le plus grand poète de la révolution russe. Ce qui est bien dans les traditions de l'Arménie ; elle hait le médiocre et se veut aux premiers rangs. Après avoir donné à Byzance quelques-uns de ses grands empereurs, elle se devait bien de fournir à Moscou certaines de ses plus fortes têtes. Tcharentz vécut la révolution d'Octobre. Il y crut. Il y participa de toutes ses forces, par les armes et la plume. Ce fut d'abord, pour lui, une histoire d'amour. Il s'y lança librement. — C'est qu'il se battit moins sous la tutelle de Lénine qu'à ses côtés.

Il était moins l'homme d'un dogme que d'une libre recherche, plus un poète d'action que le servent d'une théorie. Et le poète ne fait très bien que ce qu'il aime et ce qu'il veut. Tcharentz fut un poète révolutionnaire par fonction naturelle. — C'est ce qui assure l'authenticité de son œuvre — Et ce qu'il annonçait était avant tout l'avènement du triomphe de l'homme contre tout arbitraire destructeur. Cela pouvait être peu, cela devint vite beaucoup trop.

Վարուժան պիտի շարունակէր «Գինիին Երգ»ով, եթէ շատ շատերու հետ չջարգուէր 1915ին: Ան կը մտածէր նոյնիսկ, իր մահէն քանի մը ժամ առաջ, Իլիականի ընթերցումին մէջ մխրճուած, բանտարկեալ իր ընկերներուն մէջ, դիւցազներգական երկի մը մասին — իր յաճախանքը — որուն մէջ կ'ուզէր ապացուցանել թէ նորագոյն ժամանակները կարող են դիւցազներգութիւն մը տալու: Ան ի վիճակի էր այդպիսի արկածախնդրութիւն մը փորձելու...: Իր մահը կը թուի ըլլալ արձագանքը Գրիգոր Լուսաւորչի նահատակութեան: Ան կը մեռնի, ինչպէս շատ յաճախ մեռաւ իր ժողովուրդը: Ծառի մը կապուած, մարմինը մաս առ մաս խոշտանգուած եւ շուններուն առջեւ նետուած...:

*

**

Գալով Չարենցին, Մայակովսկիի հետ, ան ուսական յեղափոխութեան մեծագոյն բանաստեղծն է: Ինչ որ հայկական աւանդութեանց մաս կը կազմէ: Հայերը կ'ատեն միջակութիւնը եւ կ'ուզեն միշտ առաջնակարգ դիրքերու վրայ գտնուել: Բիւզանդիոնի տակ յետոյ իր կայսրերուն մեծագոյնները, Հայերը պարտաւոր էին Մուսկուսին հայթայթել անոր զօրաւորագոյն գլուխներէն մէկ քանին:

Չարենց ապրեցաւ Հոկտեմբերեան Յեղափոխութիւնը: Հաւատաց անոր: Մասնակցեցաւ անոր իր ամբողջ ուժով, գէնքով ու զրիչով:

Առաւելապէս՝ սէր մը եղաւ ան իրեն համար: Որովհետեւ ան աւելի կոռեցաւ Լենինի կողքին՝ քան անոր հպատակութեան տակ: Ազատ որոնումի մարզն էր ան, քան վարդապետութեան մը, գործունէութեան բանաստեղծը քան մտածելակերպի մը սպասարկուն: Եւ բանաստեղծը լաւ կը կատարէ միայն ա'յն գործը, որ կը սիրէ, որ կը փափաքի: Չարենցը յեղափոխական բանաստեղծ եղաւ բնախօսական պահանջով, ուրկէ՛ իր գործին վաւերականութիւնը: Ու ինչ որ կը պատգամէր ան, ամէնէն առաջ մարդուն յաղթանակին դահակալութիւնն էր ամէն աւերիչ կամայականութեանց դէմ: Շատ պղտիկ բան մը կրնար ըլլալ այս, շուտով դարձաւ պէտք եղածէն աւելին:

Si l'Arménie se rallie toujours autour de ses poètes c'est qu'ils se rallient toujours à elle. Ils se retrouvent tous pour la défendre. Nul n'est plus engagé qu'eux. Nul n'assume plus délibérément la tâche d'être gardien, témoin, annonciateur du destin d'un peuple. Le secret de leur art consiste à pousser aussi hardiment que possible sur « la voie du milieu ». Ce milieu qui est le point de rencontre de tous. Ils visent toujours au centre du cercle, n'aimant guère jouer sur d'extrêmes périphéries. La ferveur dont tous les entourent s'explique par là. Chacun y reconnaît un des plus précieux aspects de lui-même. En cela, ils nous paraissent maintenir d'inviolables principes que nous avons en grande partie perdus. Nos arts sont modelés par des canons aristocratiques. Le leur par le peuple. Ce sont des poètes de l'évidence. Et si rien de ce qui les entoure n'est évident, eux le seront, parce que c'est indispensable. Ils ne cultivent pas les « ténèbres » et ne s'en accommodent pas. Leur lyrisme ne s'exalte — voyez le poème de Lalaké — que pour nous ramener plus fortement aux réalités fondamentales, et s'ils crient de désir, rien n'est moins chimérique que l'objet désiré ou leur désir lui-même. En tout cas, rien n'est plus constamment le propre de l'homme.

Présenté et traduit
par **G. POLADIAN**

LUC-ANDRÉ MARCEL

***

Եթէ Հայաստանը միշտ կը միաբանի իր բանաստեղծներուն հետ, պատճառը այն է որ բանաստեղծներն ալ միշտ կը միաբանին անոր հետ: Անոնք բոլորը կը միանան զայն պաշտպանելու համար: Ոչ ոք աւելի անկաժէ է քան անոնք: Ոչ ոք աւելի հաստատապէս կը ստանձնէ պարտականութիւնը ըլլալու պահապանը, վկան, ժողովուրդի ճակատագրին աւետարերը: Անոնց արուեստին գաղտնիքը կը կայանայ յառաջացումին մէջ, որքան կարելի է յանդգնօրէն, դէպի «միջին ճամբան»: Այս միջինը որ բոլորին հանդիպման կէտն է: Անոնք միշտ բոլորակին կեդրոնին նշան կ'առնեն, չսիրելով խաղալ դրսեկեաններուն հետ: Գուրգուրանքը որով կը պարուրեն գանոնք բոլորը, կը բացատրուի այս ձեւով: Իւրաքանչիւրը հոն կը ճանչնայ իր սեփական անձին ամէնէն գեղեցիկ մէկ արտացոլումը: Ասով, անոնք մեզի կը թըւին պահպանած ըլլալ անբռնաբարելի սկզբունքներ, զորս մենք մեծ մասով կորսնցուցած ենք: Մեր արուեստները ձեւաւորուած են ազնուապետական կանոններով: Անոնցը ժողովուրդով: Անոնք բացայայտին բանաստեղծներն են: Եւ եթէ երբեք զիրենք չըջապատող բաներուն մէջ ո՛չ մէկը բացայայտ է, անոնք, պիտի ըլլան, որովհետեւ անհրաժեշտ է այդ: «Մթութիւններ» չեն սնուցաներ անոնք, հաշտ չեն անոնց հետ: Անոնց քնարերգութիւնը կը հասնի յափշտակութեան, կը բարձրանայ — տեսէք Լալադէի քերթուածը — մեզ աւելի ուժեղ կերպով բերելու համար կենսական իրականութիւններուն, եւ եթէ կը ճշան իրենց տենչանքէն, ոչինչ նուազ ցնորական է քան ցանկացուած առարկան, կամ բուն իսկ այդ տենչանքը: Ամէն պարագայի, ոչինչ աւելի մշտապէս յատուկ է մարդուն:

Թարգմանութիւն՝
Կ. ՓՕԼԱՏԵԱՆԻ

ԼԻԿ-ԱՆՏՐԷ ՄԱՐՍԷԼ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԱՐ

« ... Ահա կաթիլ մի կաթին բուռն կուտւրեան
յանձն իմ անձրեւեալ... »

ՆԱՐԵԿԱՅԻ

Կաթնածաղիկ ու կապտերակ գիշերին մէջ,
Մեղետիկի փոշի մը շուշն ըլլամ ըսփելու,
Եւ արիւգածն արծաթ՝ ջուրին վրայ հորանի.
Ու ձա՛յն ըլլամ, ըլլամ ծաղիկ, ըլլամ գեղի՛ր՝ Լու՛
Սմէն իրի հըպիմ փափուկ թեւերով գէջ:
Ըլլամ ջրվէժ, ըլլամ գետափ մը գեղանի,
Ըստուերն ըլլամ խնկազունած այգի՛ն, իրուն,
Կամ գետերու հողմիկ աւաչն, ու գետածայն
Հովին անցքը՝ երկնաւայցիկ կատարներէն:
Կաթնածաղիկ ու կապտերակ գիշերին մէջ
Պատկե՛րն ըլլամ սրբազնացառ ես համայնքին.
Օղամանեա՛կ մ՛ ըլլամ ես թանկ եւ անմարմին,
Ու շուշիայ մը՝ հազորգութեանը կաթնացիը:
Գետէն անդին կանչե՛ս ինձի. Անցի՛ր, անցի՛ր.
Մեծ դիւթուութեան կայծակ մը տաս մը թար հողոյս,
Ու չըգայթի՛մ կոհակն ի վար ցընորքներուս:
Թող համբուրէ՛ աչքըս ջահումն աչքերուդ կոյս,
Ու չըգայթե՛մ կոհակն ի վար ցընորքներուս:
Ահա՛ մաղլիմ պիտի ցաւիս սարակն ի վեր.
Երազներու սատափ ձամբէն ցրուէ ամպեր.
Եւ իղձերուս կապոյտին վրայ, վարդ ամպը դուն,
Վարդ ամպն եղի՛ր՝ մերթ լուսինկան սրատմուձանող.
Դո՛ւն, աստուածեան գեղեցկութեան արփաւո՛ր հարս,
Սրբութեան կո՛յսը ձիւնածիր ու հըրավարս:
Գիշերին մէջ կ'իջնէ դեռ ուղիսը լուսեղէն,
Կաթիլ մը կաթ՝ ծովացած քու սրբութենէն.
Ու տե՛ս, ահա՛, կը մանկանամ, Աստուածամար,
Ու տես, ահա կը մանկանամ՝ գիշերին մէջ՝
Ուր լըսեցի ես աստուածեան ձայնին վայրէջ՝
Որ կը շաչէր աստուածարեալ հողոյս համար:

Մ. ՄԵԾԱՐԵՆՅ

A LA VIERGE

*Une seule goutte de lait
Dont s'abreuva le fils de l'homme
Pleuvant en moi me ferait Vie*

Grégoire de NAREK

*Fleur de lait aux nervures bleues dans la nuit,
cette bleuâtre cendre étale de la brume
et le tablier d'argent sur les eaux nues
que je le sois ; et route, fleur et vent
quand d'aile il frôle tout, impondérable et fraîche ;
cascade que je sois, fil du rivage pur
ou, des vignes perdues, l'ombre, au fond du brouillard,
le bruit plane du fleuve, ou la course du vent
lorsqu'il roule très haut sa vague sur les cimes !
Fleur de lait aux nervures bleues dans la nuit
que je sois l'image unanime du monde,
collier des astres précieux, si léger d'être loin,
ce corporal ouvert à l'hostie de ton lait.
Au-delà de la rivière appelle-moi,
me criant : « Passe ! Passe »
et que tu puisses de ton grand envoûtement
laisser saillir l'éclair jusqu'aux racines de mon âme.
Car c'est assez glisser sous les flots du délire.
Que la nuit de mes yeux boive tes yeux de vierge
où toutes les clartés de la terre s'épousent,
car c'est assez de ces délires vague à vague.
Voici que je vais grimper sur l'escarpement de ma douleur.
Dénude le chemin des vieux orages,
et sur le ciel de mon désir sois, rose, la nuée
rose, cette nuée vêtant parfois la lune.
O de Beauté l'épouse et l'amoureuse ardeur,
de Sainteté la vierge et qui répand la neige
du feu vivant de tes cheveux,
qu'il descende toujours les degrés de la nuit
le fleuve lumineux de ton délice.
Plus vaste que les mers, une goutte de ce lait vierge,
et vois, je redeviens enfant, mère de Dieu ;
je redeviens enfant dans cette nuit
ou j'étendis la voix divine cheminer
tout bas, tout bas, pour la transfiguration de mon âme.*

ԶՐՏՈՒՔ

Հօյհօ՛յ, գետը կը թրջէ ցայգուն քամակն արծաթուած,
 Իր յորձքին մէջ ծեծելով անդուլ խաշակն ու խութեր.
 Հօյհօ՛յ, առուն յորդառատ դալարին ծոցն է նետուեր
 Գաղջ տարփանքովն իր ջուրին՝ ուր արեւը կ'ապրի դեռ:
 Յակուրջի մը առկախած գիւղական անդին կ'օրօրեն
 Անըջական հիւսուածքով խումբ մը ժայռի ըստուերներ.
 Վանքին բակը՝ կ'աղօթեն հսկայ ծաւեր տարօրէն՝
 Որոնց տամուկ շուքին մէջ Աստուածամարն է կայներ:
 Ու գիւղական դէմ նստած, երիտասարդ ու պչրոտ,
 Պարտէզները՝ վերէն վար վազող ջուրին կը սպասեն.
 Ա՛լ յափրացած խօլ գետին անարգաւանդ դարպասէն,
 Ու լուսթիւնը խածնող լուտանքներէն՝ արհաւրոտ:
 Գիշերային ջրտուքի ժամն է. լոյսին մէջ կայնած,
 Մըջակն անքուն, կը սպասէ՛, ոտքը բոպիկ, բա՛ն ուսին.
 Պարտէզներուն վրայ կ'իջնէ թեթեւ քօղք մը միզամած,
 Ու ծղրիդներ՝ լուսնակով արբշխո՛ անվերջ կը խօսին:
 Ու կ'երկարի լուսարծաթ ժապաւէնն այդ բարբառին,
 Ինչպէս փախչող ասուպի կոթունները կաթնաւէտ
 Աւազին վրայ ջուրերու կ'իյնայ շառաչը վէտվէտ,
 Խարոյկները՝ ոսկեբաշ՝ դրեք ուրեք կը վառին:
 Հօյհօ՛յ, առուն կը հասնի ցանկապատին քովերէն
 Եւ երգի քուղ մը կողբայ պլլըւած իր դօտին.

L'ARROSAGE

*Hoy ! Hoy ! Le fleuve lisse et mouille
le dos argenté de la nuit...
D'un jaillissement incessant
heurtant les rocs et les récifs
Hoy ! Hoy ! le débordant ruisseau,
avec la chaude joie des eaux
où du soleil subsiste encore,
au milieu du vert s'est jeté.
L'ombre des rocs rêveurs au loin
berce le hameau suspendu.
Dans le cloître obscur du couvent
d'immenses arbres se recueillent,
et la Vierge blanche se tient
dans le creux de leur ombre humide.
Accroupis devant le village
les jeunes et charmants vergers,
fatigués des courses stériles
du fleuve mugissant et fou
et des jurons blessant le calme,
attendent la venue des eaux.
Voici l'instant de l'arrosage.
Debout dans la clarté nocturne,
le jardinier insomnieux
attend, pieds nus, la bêche sur l'épaule.
Un voile indécis de brouillard
se dépose sur les vergers.
Ivres de lune, les grillons
mènent leur long conciliabule
et le ruban de ce bruit lumineux
comme la queue de lait des comètes s'étire.
Sur le sable, en flots successifs
roulent les fracassantes eaux.*

Սիւք մը կ'անցնի, տերեւներ ծա'փ կը զարնեն ցնծազին •
 Վարէն ջուրը կը խայտայ, կը խնդայ լոյսն ալ վերէն :
 Թումբերն անդուլ կը բացուին, ջուրն անդազար կ'ոռոզէ
 Վարդենիքը, թըթաստանն, եւ ածուները բոլոր •
 Բահի երկու հարուածով նայիս առուն կը թեքէ
 Օձաճապուկ ձեւերով հեղուկ իրանն իւր ոլոր :
 Ջուրն անընդմէջ կը հոսի, ածուները կը լենան,
 Ու, դարձուցէ՛ք, կը կանչէ ծեր մը մ'ութին ընդմէջէն •
 Խիճերուն ու սիկին մէջ, բահերը՝ խո՛ւլ կը հնչեն,
 Ու դարձուցէք, դարձուցէ՛ք, կը կոչէ ձայնն անխափան :
 Աղջընակ մը, արիչին տակ նստած, չե՛ր կը կանչէ,
 Որ յողնաբեկ մը շահին օրօրի մը պէս կուգայ •
 Հողը ծըծեց ջուրերուն տարփանքն՝ որ դեռ կը հնչէ,
 Ու հիմակ՝ թա՛ց՝ կը խոկայ իր երկունքին ապառայ :

Մ . ՄԵՐԱՐԵՆՑ

*Des bûchers aux crinières d'or,
 çà et là, dans la nuit s'allument.
 Hoy ! Il vient du côté des haies,
 le ruisseau, avec des chansons
 en haussière à sa ceinture.
 Passe un vent très doux et les feuilles
 à mains légères applaudissent.
 En bas les eaux vives trépignent.
 En haut la lumière sourit.
 Une à une, les digues s'ouvrent,
 les eaux frémissantes fécondent
 les obscures plates-bandes,
 la roseraie et les mûriers.
 Tu vois, après deux coups de bêche,
 du ruisseau sinuer l'échine
 en une torsion de serpent.
 L'eau coule interminablement,
 Les plates-bandes se remplissent.
 — « Détournez ! » crie un vieux dans la nuit.
 Sur le gravier et le limon
 les bêches sonnent sourdement.
 — « Hoy ! Hoy ! Détournez ! Détournez ! »
 crie toujours la voix de très loin.*

*Une petite fille chante
 asise sous la treille bleue.
 Au paysan fatigué, parvient
 la chanson comme une berceuse.
 Amoureuse, la terre a bu
 la longue volupté des eaux
 qui, sourdement, bruissent encore ;
 et maintenant, trempée, médite
 sur son enfantement futur.*

M. MEDZARENTZ

Ո՛Վ, ԼԱԼԱԳԷ

Կը յիշե՞ս, ո՛վ Լալագէ .—

Ես քեզի հետ, ծանր ամիսին յըղութեանդ,

Այգիիս մէջ ման եկայ

Պըտղաբերձ օր մը աչնան :

Մայրամուտին շողերուն տակ դալկահար

Ծառերն էին ոսկեձոյլ :

Եւ ողկոյզներն աչքերու պէս հըրեղէն

Քաղցրութիւններ կը ծորէին հողին վրայ :

Օ՛ր իմ այգիս, օ՛ր իմ այգիս կութքի՛ մէջ . . .

Հարիւրաւոր ժիր գերիներըս հըլու՛

Երկայնքն ի վեր ցանկերուն՝

Կը կըթէին սարբինան .

Եւ կողովներն հիւսուած էին հրաշալեղ

Մայրամուտի ոսկէառէջ նշոյլներով . . .

Անապատի անծանօթ երգ մը՝ շուրթին,

Եթովպուհին խընձորենին կը թօթուէր

Ծիծերն ի վար, գողին մէջ :

Հոն, տըղաներ խառնածին՝

Կանանչացած, շեղակէ թուխ ձեռքերով՝

Կը ժողվէին ընկոյզներ :

Անդին բլուրէն վար, դէպ Քաղաքը, ձորնչուն,

Մեծղի եղներ, որոնց եղջիւրն այգեպանն

Որթատունկի սաղարթներով է պսակեր,

Կը քաշէին սայլերն ամբողջ բեռնաբարձ

Ողկոյզներու դէզերով

Եւ ալիքով գինիի :

Եւ փարչին մէջ, աղբիւրներուն վրայ բոլոր

Տերեւներ լի՛ւղ, տերեւներ լի՛ւղ կուզային . . .

Արգ յիշեցի՞ր դուն այն օրն, ո՛վ Լալագէ :

Ակօսներուն եւ կողերուդ ընդմէջէն,

Այն ծանր ամիսն յըղութեանդ,

Կ՛անցնէր ալիքն հողին յորդող ոյժերուն :

Արեգակի արիւնին նուռն էր՝ ծոցիդ

Մէջ հասունցած : Բուններն ի վար ծառերուն

O LALAKE

*Te souviens-tu, ô Lalaké...
 Dans ce mois lourd de ta grossesse
 nous nous sommes promenés tous deux dans mes vignes
 par une journée d'automne pesant de fruits.
 Dans la rayonnante pâleur du crépuscule
 les arbres semblaient taillés dans l'or
 et les grappes aux yeux de feu
 versaient sur la terre des sucς très doux.
 O ma vigne dans la vendange !
 Des centaines de vendangeurs laborieux
 travaient les ceps au long des haies.
 Les paniers étaient tissés avec les fils merveilleux
 des lumières du crépuscule.
 Une chanson inconnue du désert à ses lèvres
 l'Ethiopienne secouait les branches d'un pommier
 et les pommes roulaient sur ses seins et son ventre.
 Là-bas, de petits métis
 ramassaient des noix avec leurs mains noires et vertes.
 Plus loin, de la colline jusqu'à la ville,
 de grands bœufs dont les vigneronς
 avaient orné les cornes de branches de vignes
 tiraient en magissant les chariots chargés
 de monceaux de grappes...
 — et dans la cruche posée au bord des sources
 des feuilles nageaient...*

*Te souviens-tu de ce jour-là, ô Lalaké ?
 à travers les sillons, à travers tes flancς,
 — ce mois lourd de ta grossesse —
 montaient des forces débordantes de la terre.
 La grenade de sang du soleil
 mûrissait dans ton ventre. Du tronc des arbres*

Կը ծորէին շիթ առ շիթ
 Հոյզերը՝ նման արցունքի :
 Քու համբուրուած մարմինիդ պէս ծանրակիր
 Հողն էր թըրջուած, էր կաշուն
 Քաղցուներով եւ մեղրով :
 Անուշաբոյր իր բեռին տակ կը կըքէր
 Դեղձենին քե՛զ նըմանակ
 Ողկոյցներն այն լեցուն էին՝ ապագայ
 Ծիծաղներով, ցնծութիւնով եւ կայթով :
 Ու իրիկունն այն՝ կ'ուռէր կո՛ւրծքը հողին...
 Հընձաններուն քովէն անցանք մենք դիւթուած
 Խաղմուզին բարկ բուրումէն :
 Գերուհիներ, սրաբեգօտնին հանդրիճած
 Մինչեւ իրենց պորտին տակ,
 Կը կոխէին խաղողն ատօք՝ թըրջելով
 Մինչեւ իրենց պորտին տակն, ո՛վ Լաւազէ :
 Վայրածըփիկ մազերնուն ծայրը համակ
 Կը ներկըւէր բոսորագեղ հոյզին մէջ
 Եւ քովն իրենց՝ հընաբոյր լայն կարասներ
 Նուիրադործուած ամէն տարի, ծոցիդ պէս,
 Լեցո՛ւն էին զինիներով — ծոցի՛դ պէս —
 Լեցուն չողո՛վ, յաղթանակո՛վ, բերկրանքո՛վ,
 Յաւերժական կեանքերով :
 Հետըդ անցանք ծիծաղներու, երգերու
 Մէջէն առոյգ, զոր աշխատող հոգիներ
 Կը պոռթկային տերեւներուն ներքեւէն .
 Ու բուրումներն աշունին
 Կը հասնէին մինչեւ աստղերն արծարծուն .
 Ու այգին, լի պըտուղներով բազմազան
 Կարծես կ'այրէր, կը ծաւալէր խունկ մ'անոյշ
 Վարը, մինչեւ Քաղաքին վրայ հեթանոս,
 Քաղաքի՛ն վրայ որ միշտ, տօնի խրախի մէջ,
 Կը սպառէր հողն ու աւիշները հողին :
 Այն ատեն (թոյլ կու տա՞ս ինձ
 Խոստովանիլ, Լաւազէ՛)
 Ես ունեցայ ընվզումներ արիւնի,

coulaient goutte à goutte les sucres pareils aux larmes.
 Lourde comme ton corps fécondé
 la terre était mouillée collante
 de sève et de miel.

Le pêcher, pareil à toi, pliait
 sous sa charge odoriférante ;
 pareilles à tes seins les grappes étaient pleines
 de rires futurs et de trépignements.

Nous sommes passés du côté des pressoirs,
 émerveillés par la forte odeur du moût.
 Des vendangeuses, leur jupe relevée jusqu'au nombril
 foulait le raisin

— se mouillant jusqu'au nombril, ô Lalaké.

Leurs poils se coloraient de jus rouge,
 et, à leur côté,

de larges tonneaux à l'odeur antique
 chaque année consacrés — comme ton sein —
 débordaient de vin — comme ton sein —
 s'emplissaient de feu, de victoire
 et de l'éternité joyeuse de la vie.

Nous sommes passés ensemble
 au milieu des éclats de rire et des chansons salées
 que les travailleurs poussaient
 jusqu'au dessus des feuilles.

Et les odeurs de l'automne
 montaient jusqu'aux étoiles frissonnantes.

Et la vigne, chargée de fruits de mille espèces
 semblait brûler,

et jusqu'en bas, sur la ville en fête
 épuisant la terre et sa sève,
 l'odeur du moût se répandait.

A ce moment — me permets-tu de me confesser,
 ô Lalaké — mon sang m'a assailli
 et j'ai désiré comme le soleil et la terre
 ensemençer tout ce qui m'approchait...

Ու ցանկացայ արեգակին, հողին պէս
 Ուսճացընել ինձ մերձեցող ամէն հունտ .
 Ու — թո՛յլ տուր ինձ խոստովանիլ, Լալա՛գէ —
 Երբ դուն անդին՝ կարկառուն նուռը ծառէն
 Կը քաղէիր, ու յետոյ
 Կը խածնէիր լիաբերան հեշտանքով
 Անոր բոսոր մարգրիտներուն շարքն անոյ՛՛
 Ես ասդին թուխ Նթովպուհին — որ ջլեբաց՝
 Հընձանին մէջ կը ճըմլէր կուզն —
 Համբուրեցի՛ր . . . բըռնած հընդիկ ծամերէն
 Պառկեցուցի ժըպտագին դլուխը կուրծքիս,
 Եւ հեշտաբո՛ւսն շըրթներով, Լալա՛գէ,
 Համբուրեցի՛ր . . .

. . . Բայց դուն ինչո՞ւ կ'արտասուես :
 Այն հեռաւոր աշունին
 Բուրումներուն մատնըչութեանը համար,
 Ո՛վ աշնագեղ Լալագէ,
 Արտասուել չա՛րժեր այսօր . . .

«Հեթանոս Երգեր»

Գ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ

*Et — permets-moi de me confesser,
ô Lalaké — lorsque, là-bas,
tu cueillais la grenade provocante
et mordais avec avidité
les rangées rouges de ses doux rubis,
moi, ici, cette brune éthiopienne
qui, nu-pieds dans la cuve, foulait les grappes,
oui, je l'ai embrassée...
L'attrapant par ses cheveux d'Indienne
avec des lèvres avides, Lalaké,
je l'ai embrassée...*

*Mais pourquoi pleures-tu ?
Pour la trahison des odeurs de cet automne lointain,
O Lalaké belle comme l'automne
ce n'est pas la peine, aujourd'hui...*

« Les chants païens ».

D. VAROUJAN.

« ՕՐՀՆԵԱԼ ԵՍ ԴՈՒ Ի ԿԱՆԱՅՍ... »

Մ'արիա՛մ, այս անկողնին վրայ երբ նըստիս
 Ու ես առջեւըդ, գորգին վրայ ծընրադիր,
 Համբուրեմ խաժ երակներն
 Այդ ձեռքերուդ՝ որոնցմէ լոյս կը ծարի,
 Մ'արիա՛մ, տաք շըրթունքներուս տակ կը զգամ
 էա՛կ մ'որ, լուռ, արիւնդ ումպ ումպ կը խըմէ :
 Այն գիշերէն՝ երբ մազերդ այդ բարձին վրայ
 Անհուլթօրէն լեցուցած՝
 Ծոցդ հաճոյքին բացիր, եւ բունն հաճոյքէն
 Գըրտինք մ'առատ քունքերդ ի վար հոսեցաւ,
 Եւ կուսուլթիւնըդ մեռաւ
 Արգանդիդ մէջ եւ աչքերուդ երկնաթոյր,
 Այն գիշերէն՝ թարթիչներէն կոպերուդ
 Մե՛ղըր ծորեց, դուն եղար
 Հեղահամբոյր, լըռակեաց,
 Զիւնափետուր դուն աղանեակը եղար՝
 Որ արեւուն տակ կըծկըւած՝ կ'երագէ
 Բոյնին վըրայ շինուելիք... :
 Կը դիտեմ արդ, քաղցրիկ հիւծումը դէմքիդ
 Եւ բաց չապկիդ մէջէն ծիծերդ՝ որոնց մէջ
 Կը բաժնըլի կեանքդ եւ դուն
 Բաժնըլելով մա՛յր կ'ըլլաս :
 Մէն մի գարկին մէջ երակիդ՝ ես կը զգամ
 Տըրտիւնը նո՛յն իմ սըրտիս
 Եւ բողբոջումը արիւնիս ծաղիկին՝
 Որուն բուրումը կ'արբեցնէ զիս եւ քեզ
 Եւ սէրն է մեր երկուքին :
 ... Օրհնեա՛լ ըլլաս, Մ'արիա՛մ,
 Դո՛ւն որ անհուն գորովով,

« TU ES BENIE ENTRE TOUTES LES FEMMES »

*Marie, quand tu t'assois sur ce lit,
 j'aime m'agenouiller sur le tapis devant toi
 et baiser les veines bleuâtres de tes mains
 d'où coule une lueur si douce,
 car je sens alors, Marie, sous mes chaudes lèvres
 un petit être silencieux qui te boit goutte à goutte.
 Depuis la nuit où tu étalas paisiblement
 ta chevelure sur l'oreiller
 et t'ouvris toute au plaisir,
 si long et si fougeux
 que la sueur ruisselait de tes tempes,
 et que mourait ta virginité
 dans ta matrice et dans tes yeux de ciel,
 depuis cette nuit bienheureuse
 le miel coula des cils de ta paupière,
 tu devins très douce et silencieuse,
 songeant au nid à bâtir
 comme la colombe de neige
 toute blottie sous le soleil...
 Maintenant,
 je regarde la douce usure de ton visage
 et par ta chemise ouverte tes seins
 dans 'esquels ta vie se partage,
 et ce partage te rend mère.
 Dans chaque battement de ta veine
 je sens le battement de mon cœur,
 cet épanouissement de la fleur de mon sang
 dont l'odeur t'enivre et m'enivre
 et qui est notre amour à nous deux.
 Bénédiction sur toi, Marie,*

Կողերդ ինձի կուտաս, եւ ոսկրըդ՝ ուրիշ
 Ոսկրի մ'համար կը քամես,
 Դո՛ւն՝ որ կ'ըլլաս ամէնէն
 Մաքուր ահօսն՝ ահօսներէն բեղմնաւոր,
 Եւ ամէնէն չըքնաղ թաղարը՝ բոլոր
 Թաղարներէն չուշանի՝
 Օրհնեա՛լ ըլլաս յաւիտեան:
 Դո՛ւն՝ որ, ըզգօն, կը կըրես
 — Խեփորին մէջ ինչպէս մարգրիտ մը ազնիւ —
 Աստուածատիպ մարդը խորն այգ արգանդիդ՝
 Օրհնեա՛լ ըլլաս, Մարիա՛մ...

«Հեթանոս Երգեր»

Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ԳՈՒՌԸ

Իրիկուան մէջ, գիւղին քով,
 Կը մըրմընջէ գունն ուռիին տակ չըքեղ:
 Ջայն կը լեցնէ աղբիւրն երգովը բիւրեղ,
 Ասողը՝ բիւրեղ արցունքով:

Խորհուրդին մէջ ըստուերին
 Կընունքի ջինջ աւազան մ'է կարծես ան՝
 Ուր քաղցրօրէն կը մըկըրտուի լուսընկան՝
 Տըզու մը պէս նորածին:

Յոգնաբեկ խումբն եզներուն
 Հոն կը դիմէ արահետէն ճախճախուա՛
 Ուրկէ կ'հոսի ճաղաղելով, ջուրն անփոյթ՝
 Մարգերուն տակ՝ պըսպըզուն:

*qui me donnes ton corps
 et épuises tes os pour un autre
 avec une infinie tendresse,
 toi qui deviens le plus pur des sillons,
 de tous les sillons fertiles
 et le plus beau des vases,
 de tous les vases du lys.
 Bénédiction sur toi jusqu'à l'éternité
 Sage, sage Marie qui portes
 — comme l'huître la perle noble —
 l'homme, image de Dieu,
 au fond de ta matrice,
 Bénédiction sur toi !*

« Les Chauts païens »

D. VAROUJAN

L'ABREUVOIR

*À l'ombre du saule très haut dans le soir
 murmure l'abreuvoir aux portes du village.
 Une source l'emplit d'un chant de diamant
 et de larmes pures l'étoile.*

*Dans le sourd mystère de l'ombre
 il s'ouvre, large baptistère
 où doucement penche et s'ondoie
 l'enfant nouveau-né de la lune.*

*Harassé, le troupeau des bœufs
 s'y traîne le long d'un chemin boueux,
 froissant les flaques qui ruissellent,
 leurs éparses, vers les prés,*

Կողեր կողի դէմ ահա՛,
 Եւ դաւակներ դաւակներու կ'ընդհարին:
 Յանկարծ մոլուցք մ'եղջիւրներու ահագին
 Կը տատանի գուռին վրայ:

Միահաղոյն կ'երկարեն
 Վիզերն իրենց, եւ ունդերնին յարդամած
 Յըստակ ջուրին աղամանդին մէջ մըխած՝
 Յաւերժօրէն կը խըմեն:

Կ'ըմպեն ալիքն անապակ,
 Լոյս ծիւրումը պարեխներուն սառնակերտ.
 Ու չեն խըրտչիւր լուսընկայէն՝ որ մերթ մերթ
 Կ'լողայ իրենց բերնին տակ:

Կը վերցընեն երբեմն, յա՛ւ,
 Հըրօր գլուխնին, ու կը նային սարերս'ն...
 Կը սորսորայ իրենց դունջէն՝ քարերուն՝
 Զուրը, երակ առ երակ:

Անդէորդն, հոն, մահակին
 Վըրայ կըրթնած՝ կը սուլէ երգն հեշտօրօր,
 Մինչեւ վէտ վէտ ցամքի հեղուկը բոլոր,
 Մընայ մամուռն՝ յատակին:

Կ'երթան յետոյ, օրօրուն,
 Գոմին խաղաղ գաւիթին մէջ պառկելու, —
 Կը կարկաջէ գիւղամէջէն, գերդ առու,
 Զանգակն իրենց վիզերուն:

Ու երբ դարձեալ զան առտուն
 Պիտի գըտնեն հըսկումին տակ ուռիին
 Գուռը նորէ՛ն լեցուած երգովն աղբիւրին,
 Եւ արցունքովն՝ աստղերուն:

*Les voici, flanc contre flanc,
frottant échine contre échine.
Soudain c'est la fureur d'énormes cornes
se balançant sur l'abreuvoir.*

*D'une seule pesée ils allongent leur cou,
et leurs naseaux où des pailles s'engluent,
plongés dans le scintillement de l'eau
boivent à longs traits éternels,*

*boivent la vague vierge,
la transparente nuit de ses nattes glacées,
ne s'effarouchent pas lorsque la froide lune
à vols furtifs vient brûler sous leur muflle.*

*Un moment, ils soulèvent leur puissante tête
désaltérée et fixent, là-bas, les montagnes...
De leurs mâchoires, veine à veine,
l'eau dégouline sur les pierres...*

*A leur côté, arqué sur son bâton,
le bouvier siffle un chant très doux,
jusqu'à ce que tarisse toute l'eau
découvrant lentement le fond de sombres mousses.*

*Puis il s'en vont, dans un dandinement lourd,
s'allonger au seuil de l'étable paisible.
Au profond du village comme un ruisseau
bruisent les cloches de leur cou.*

*Et s'ils reviennent, le lendemain, à l'aube,
ils trouveront, veillé par le grand saule,
l'abreuvoir rempli par le chant de la source
et les larmes pures des astres.*

ԿԱՐՄԻՐ ՍՈՆԵՏ

Որպէս դաշոյն՝ օրերի հնամենի պատեանից
 Ելնում է, կարծր ու բոսոր, ու վառում է ապագան.
 Եւ չի մտնի նա հնի փոշոտ պատեանը նորից,
 Ու չի թաղուի օրերում, որ վառուեցին ու չկան:
 Ի՞նչ է ուզում էլ տաղտուկ յիմարութիւնը ձեր խեղճ
 Եւ ձեր մեռնող աշխարհի տխրութիւնը յուսահատ.
 Այն, որ օրերն ապրեցին եւ բանաստեղծը երգեց —
 Ձի խորտակուի տազնապից ու սարսափից ձեր վհատ:
 Իմաստուն է օրերի վայրագ նահանջը՝ հիմա,
 Ինչպէս փոշոտ պատեանի բիրտ հեռացումը սրից
 Երբ ոսոխի հանդիպած՝ պիտ կռուես ակամայ: —
 Եւ ես, պոէտ իմաստուն, ահա երգում եմ նորից.
 Նահանջում են օրերն ետ, հեռանում են ու չկան —
 Ու թռչում է երգս՝ նե՛տ՝ դէպ վառուող Ապագան...

Ե. ՉԱՐԵՆՅ

SONNET ROUGE

*Comme une épée qui de la gaine des jours révolus
sort rouge et dure. Et l'avenir brûle.
Et il ne rentrera plus dans la vieille gaine.
Et il ne sera plus enseveli
au fond des jours qui brûlèrent et ne sont plus.
Que veulent-elles, votre pauvre et ennuyeuse folie
et la tristesse sans espoir de votre monde agonisant ?
Ce que les jours vécurent et que le poète chanta
ne sera pas brisé par votre horreur et votre crise.
La retraite précipitée des jours est sage, maintenant ;
comme l'éloignement de la gaine poussiéreuse
de la dure épée
quand rencontrant l'ennemi tu te bats contre ton gré.
Et moi, poète sage, voici que je chante de nouveau
ces jours qui battent en retraite, et qui s'éloignent
il ne sont plus.
Et la flèche de mon chant s'envole vers l'avenir en feu.*

Y. TCHARENTZ

ԱՐԵՒԻՆ

Նետե՛լ է երկաթէ մի ձեռք
 Դէպի վեր ոսկի մի ծնծղայ՝
 Բռնուել է ոսկի ծնծղան,
 Դարձել է արեածոր մի վէրք:
 Վառուել է երկնքում յակինթ
 Ու ծորում է արիւնը իւր կէզ, —
 Զուհուե՛լ է երկնքում վճիտ
 Ինչքան լա՛ւ է հատնումը հրկէզ:

**

Ինչ որ լաւ է՝ վառուում է, վառում,
 Ինչ որ լաւ է՝ միշտ վառ կը մնայ՝
 Այս արեւ այս վառ աշխարհում
 Քանի կա՛ս՝ վառուիր ու գնա՛:
 Մոխրացիր արեւի հրում
 Արեւից թող ոչինչ չմնայ, —
 Այս արեւ, այս վառ աշխարհում
 Քանի կաս՝ վառուիր ու գնա՛:

**

Միայն խմի՛ր արեղակի բոյրը ջինջ, —
 Արեւ դարձիր — արեւահամ — ամոքիչ,
 Ուրիշ ոչինչ չի՛ կամենայ սիրտը իմ, —
 Ողջը — հրին, արնանման արեւին:
 Սուր սուրիներ, բուրմունք ու սէր երգ ու գոյն,
 Տենդը արեան — արեւահամ խնդութիւն:
 Ու նժոյգներ, ոսկի ու ծափ, կանչ ու ձիւղ,
 Ո՞վ է քեզ պէս արեւահամ — ամոքիչ...

Ե. ՉԱՐԵՆՅ

POUR LE SOLEIL

*Une main de fer a jeté là-haut la cymbale d'or !
Elle brûle, la cymbale d'or !
Elle est devenue blessure saignante !
Dans le ciel l'hyacinthe brûle,
il en ruisselle du sang chaud !
Il a dû y avoir une claire immolation au ciel...
— Comme il est bon l'épuisement du feu !*

*
**

*Ce qui est bon se brûle.
Ce qui est bon reste toujours brûlant.
— Ce grand soleil sur la terre éclatante. —
Tant que tu vis, brûle et avance,
encadre-toi au feu du soleil,
mais du soleil qu'il n'en reste rien !
— Ce grand soleil sur la terre éclatante. —
Tant que tu vis, brûle et avance.*

*
**

*Bois seulement le clair parfum du soleil,
le soleil, le goût du soleil apaisant,
mon cœur ne veut pas autre chose,
Le vivant sous son feu, soleil comme le sang,
Des baïonnettes aigües, des parfums et l'amour,
chants et couleurs, tension du sang,
joie, saveur du soleil
et des chevaux, de l'or, des ovations, eppels et cris,
— qui plus que toi, goût du soleil, est apaisant ?*

Y. TCHARENTZ

ՎԱՀԱԳՆ

Ո՛րվ Աստուածն իմ հայրերուս,
 Կը մօտենամ ահա բաղնիք, եւ ինձ հետ
 Իր պախուրցէն քաշելով
 Կը բերեմ ցուլ մ'հովիտներէն Տարօնի :
 Տե՛ս, պարարտ է զոհս իմին . —
 Երբուծին մէջ կաթնաթոյր
 Հողին ամբողջ կեանքը կայ .
 Պարանոցն իր մըսուրն ի՛նչ է չի՛ դիտեր .
 Ան սընած է արօտներուն մէջ ազատ,
 Ու ահուաներն իր լըւացուած են միայն
 Հացեաց Դրախտի աղբիւրին մէջ նուիրական :
 Երբ կը հեւայ՝ իր հըզօր շունչն առջեւէդ
 Կը վանէ հողն ու աւազները գետնէն,
 Եւ կու դայ սեւ ոունգերէն հոտը ամբողջ
 Դաշտային թաց կանանչին :
 Տե՛ս, զոհս իմին գեղեցիկ է եւ վըսեմ . —
 Գըլխուն վըրայ կոր եղջիւրները խաբտեաչ
 Փառքի պըսակն իր կ'ըլլան .
 Կը բորբոքին աչքերուն մէջ ամեհի
 Հըզօրութեան սեւ խունկեր .
 Եւ թաւամազ իր ագին
 Իբրեւ լորտու կողերուն շուրջն յարասող
 Գոռեխներէն, բոռերէն
 Մարմինն անբի՛ծ, մարմինը սո՛ւրբ կը պահէ :

VAHAK

*O Vahak, dieu de mes ancêtres,
me voici avec un taureau
que je tire par son licou.
Il vient des vallées du Taron.
Regarde-le, comme il est gras.
Son poitrail blanc contient le feu
qui anime toute la terre;
il n'a jamais vu de mangeoire;
les pâturages l'ont nourri;
il a grandi en liberté;
et ses dents n'ont jamais trempé
que dans la source vénérable
d'un paradis peuplé de frênes.
Son haleine, quand il trépigne,
soulève devant toi
la poussière du sol;
ses naseaux laissent échapper
l'odeur de l'humide verdure.
Regarde-le, comme il est beau.
Les cornes plantées sur sa tête
lui font une blonde auréole;
on voit s'enflammer dans ses yeux
les parfums noirs de la puissance;
sa queue, pareille à la couleuvre
qui se tortille au bord des champs,
préserve des frelons
son corps immaculé.*

Ո՛վ դու Վահագն, աստուածահա՛յր զօրութեան,
 Ո՛վ Տիգրանի սերմին մէջ
 Դու մարդացած Արեգակ,
 Լըւա՛ հողիս, ճառագայթով մը օծէ
 Շըրթունքներս այս, զի աւասիկ կ'համբուրեմ
 Բաբելոնը սուրբ, եւ առած մուրճը ահեղ
 Ըսպասարկու յաղթ բազուկով կը ջարդեմ
 Յուլիս ճակատն եւ իր արիւնն յորդավէժ
 Կը նըւիրեմ ծունկերուդ :

... Արդէն սհա կը մըլիայ
 Նըւիրական խարոյկն առջեւդ ճարճատուն.
 Կը շըրջի բոցն ոստերուն մէջ ճիթենւոյ,
 Եւ գիերուն հալած խէժէն արբեցած
 Կ'ոստնու ուղիղ, եւ կ'երգէ
 Վերափոխումն իրերուն ջինջ հողիին :
 Ա՛ռ, — արիւնոտ ասոնք կողերն են գոհիս.
 Յըռուկն է այս, ասոնք ճարպոտ գիտերն են,
 Ահա ըղեղն՝ որ ուղղեց բնա՛ղղն ու շընչեց
 Եղջիւրներուն խեռութիւն,
 Ահա ջերմ սիրտն՝ որ տակաւին կը սըրսիայ,
 Եւ իր լեղին՝ զոր ազդերին վրայ կը դընեմ
 Յոյսով մ'որ ան պիտ' տոչորի ամբողջ. — ա՛ռ : —
 Եւ բոցն որ արդ նետած պըտակն իր ծուխի
 Վըճիտօրէն կը բարձրանայ. կը տանի
 Յուլը ճենճեր առ ճենճեր
 Վերն, ապարանքըդ երկնային խընկելու :

O Vahak, dieu de la Vigueur,
 ô toi le Soleil incarné
 parmi la race de Tigrane,
 purifie, purifie mon âme,
 d'un seul rayon touche mes lèvres;
 voici, j'embrasse ton autel,
 puis, prenant le cruel marteau,
 j'officie d'un bras vigoureux,
 je fends le front de mon taureau,
 et ce sang qui coule à grands flots,
 je le consacre à tes genoux.
 Voici, déjà le feu sacré
 pétille et fume devant toi ;
 parmi les branches d'olivier,
 danse la flamme, exaspérée
 par la résine du genièvre,
 elle s'élance toute droite,
 et du limpide cœur des choses
 évoque la métamorphose.
 Accepte ces offrandes saignants :
 Voici les flancs de ma victime,
 en voici les énormes cuisses ;
 voici son mufle et son cerveau
 qui abreuva sa barbarie ;
 voici son cœur qui tremble encore ;
 voici son fiel que sur sa croupe
 je fais couler, en espérant
 qu'elle en sera toute brûlée.
 Le feu s'irrite en projetant
 son diadème de fumée ;
 le feu s'élève, triomphant,
 et il emporte mon taureau
 bouffée par bouffée vers le ciel,
 afin d'embaumer ton palais.

Ո՛վ դու հըզօր, ընդունէ
 Նըւէրններս իմ՝ զոր մաքրափայլ սափորով
 Կըրակին վրայ կը հեղում :
 Ահա գինին — պինչերը բա՛ց ու շը՛չէ
 Քաղցրաբոյր հոտն, եւ հաշտուէ՛
 Աստուածային գինովութեամբ մը զըւարթ՝
 Այսօրուան քու ժող՛վուրդիդ հետ կրօնափոխ :
 Ահա հովանի . — առջեւըդ զայն կը թափեմ
 Մաքո՛ւր, անո՛ւշ, եւ առա՛տ,
 Ինչպէս թափեց ծառն իր կուրծքէն վիրաւոր
 Իմ եօթն անգամ լըւացուած
 Թափոյկներուս մէջ շըքեղ,
 Ձայն ընդունէ, համարէ
 Ինչպէս արիւնն երեխայի մը անմեղ,
 Ինչպէս քըրտինքն յըղիներու՝ թանկագին :

Ո՛վ վեհ, դո՞հ ես, տըւի քեզի ի՛նչ որ կար
 Խըրճիթիս մէջ եւ հոգիիս, — քեզ տըւի
 Թըշնամին ի՛նչ որ մոռցած էր այս օրուան
 Այրիացած Յաշտիչատիդ մէջ ամայ :
 Արդ մեր տոհմին իբրեւ վերջին Վահունի
 Բագնիդ առջեւ ծունկի կու գամ երկիւղած
 Կը համբուրեմ հողն ուր քու
 Հոգիէս մաս մ՛արմատ կու տայ շոճերուն,
 Եւ վերցուցած քեզի՛, քեզի՛ կարկառուն
 Սա սօթաբւած թեւերս՝ որոնց արմուկէն
 Յուլին արիւնը տակաւին կը կաթի,
 Ո՛վ դու Վահագն, ո՛վ աստուածն իմ հայրերուս,
 Կ՛աղօթե՛մ ես . . . Կ՛աղօթե՛մ . . .

*Dieu tout-puissant, veuille accepter
ces offrandes que je répands
à pleines cruches sur les flammes :
Voici le vin ; laisse parler
tes sens ; respire ce parfum ;
et, mis en gaité par l'ivresse,
signe la paix avec ton peuple,
aujourd'hui peuple converti.
O dieu, voici l'huile sacrée ;
je la déverse devant toi,
pure, suave, et abondante,
ainsi que l'arbre la versa
de sa poitrine déchirée
dans mes vases sept fois lavés.
Accepte-la ; regarde-la
comme le sang d'un jeune enfant,
comme la sueur d'une femme
qui se prépare à mettre au monde.*

*O grand dieu, es-tu satisfait ?
Je t'ai donné ce que j'avais
dans ma chaumière et dans mon cœur ;
donné ce que les ennemis
oublièrent dans Achtichade,
aujourd'hui morne et désolé.
Et maintenant, plein de frayeur,
je m'agenouille au pied de ton autel,
moi, le dernier descendant de mes pères,
je baise humblement cette terre
où les sapins prennent racines
par le seul pouvoir de ton âme ;
et puis, manches troussées, vers toi
je tends les bras,
et de mes coudes ruisselants
le sang retombe goutte à goutte.
O Vahak, dieu de mes ancêtres,
me voici suppliant . . .*

Ուժի՛ն համար, կրօնքի՛ն համար բազուկիդ,
 Որով դու օր մը պատուեցիր բերաններ
 Վիշապներու, երկընքին մէջ սրբուեցիր
 Զերդ արեւու հունտեր, աստղերն Յարդդողին .
 Ուժի՛ն համար՝ որ թըռիչն է եւ հոգին
 Արարչութեան անվախճան,
 Որուն անհուն համբոյրին տասկ կը ծընի
 Աշխարհներէն մաս մը ծաղիկ, մաս մը բոց,
 Կ'ապրի սկըզբունքն Անմահութեան հիւլին մէջ
 Եւ ըզեղին եւ կամքին,
 Որուն հըզօր մատին տակ
 Կը ճեղքըլին սերմերն, աւիչն երգելով
 Կաղնիներուն մինչեւ դադաթը կ'ելլէ
 Ուժի՛ն համար՝ որ կը լեցնէ ստինքներ,
 Կ'օրօրէ մեր օրրանն, ու մեզ, մահէն վերջ,
 Մինչեւ աստղերը կը տանի, ու մինչեւ
 Երկրորդ կեանքի մ'արարչագործ պատճառին,
 Որ կը կանգնէ Ազդ մ'ինչպէս խումբ մ'առիւծի,
 Բազուկդ անոր բազուկին մէջ կը հեղու,
 Եւ զերդ հրեղէն վարազահա՛ն՝ իր լուսեղ
 Թըռիչներուն ամփոփման տակ կը թըխսէ
 Մեր մայրերուն ծոցին մէջ
 Դիւցազուններ՝, հանճարներ՝,
 Այդ Սուրբ Ուժին համար կ'ըսեմ՝ որուն դու
 Իմացական աղբերակն ես յորդահոս,
 Ո՛վ դու Վահագն, — ահա քեզի կարկառած
 Բազուկներս իմ արիւնոտ
 Կ'աղօթե՛մ ես... կ'աղօթե՛մ...

«Յեղիմ Սիրտը»

Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ

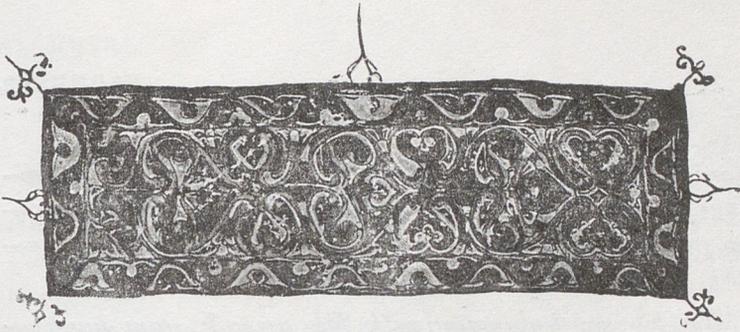
*Au nom de cette Force,
au nom de cette Foi
que proclame ton bras,
déchireur de dragons,
qui fit la voie lactée
en semant des étoiles
comme grains de soleil ;
au nom de cette Force,
moteur incorruptible
de la terre et du ciel,
dont le baiser provoque
la naissance des fleurs
et le rire des flammes ;
au nom de cette Force
qui fait vivre le sens
de l'Immortalité
au cœur de la Raison
et de la Volonté ;
au nom de cette Force
dont le doigt souverain
fait éclater le grain
et fredonner la sève
jusqu'au sommet des chênes ;
au nom de cette Force
qui remplit les mame'les,
berce notre berceau,
et qui, la mort venue,
nous conduit vers les astres,
vers l'Esprit d'où jaillit
une seconde vie ;
au nom de cette Force
qui instaure une race
au visage de lion,
et verse dans son corps
la puissance du tien ;*

*au nom de cette Force
 qui demeure séduite
 par ses brillants essors,
 comme le Sanglier
 aux ailes enflammées ;
 au nom de cette Force
 qui couve, palpitante,
 des génies et des braves
 dans le sein de nos mères ;
 au nom de cette Force
 dont tu es l'origine
 et le dispensateur
 subtil et généreux,
 je dis :
 O Vahak, me voici,
 les bras tendus vers toi,
 les bras couverts de sang,
 me voici suppliant . . .*

« Le Cœur de la Race » D. VAROUJAN

Traduit par Vahé GODEL.

ԵՒ. ՍԷՄՔԷՇԵԱՆ

Բ Ա Ժ Ա Կ Ա Ճ Ա Ռ

Բանաստեղծներ,

Յանուն ոյժին, շեշտին ու դաշնակութեան, ձեզ կ'ողջունեմ այս քրմական սեղանին շուրջ: Ձեր հոգին, միածալ, կը ծածանի այստեղ, ինչպէս կուռի եւ հր-պարտութեան դրօշակ մը:

Կ'ըսեմ. — Շա՛տ են ձեր վէրքերը: Դուք որ քալեցիք ու մագլցեցաք անմուր եւ անտրտունջ, գիտցէք թէ հօր աւետիս մըն է որ այս պահուն կը ծագի ձեր վերեւ, եւ իբր անհարկու իրականութիւն՝ ծունկի կը բերէ անհաւատները ու ձեր բաղձանքներուն դէմ կը բանայ վաղորդայնին վարագոյրը:

Քերթողութեան ճայնն է ան, որ կը հնչէ ամբողջ վիրաւորուած մարդկութեան համար, եւ կ'այցելէ մեր տուններուն, պարտէզներուն եւ հիւղակներուն, ձեր սերմանած ծաղիկները կը նուիրէ ամէնուն, որպէսզի թերթ թերթ սիւննք զանոնք մեր օրօրոցներուն վրայ, ինկաւէտենք անոնցմով մեր գերեզմանները, ուր խաղաղօրէն կը քնանան մեր երգեցիկ պապերն ու նահապետները, ծառերու հովանիին տակ եւ թռչուններու նուազներով: Այդ ծաղիկները կը բաշխէ նաեւ օրօրա-

նէ զուրկ մանուկներուն, անչիրիմ մեռեալներուն, անանուն հերոսներուն, կը փայփայէ գաղտնօրէն մարդոց լուսագուրկ ճակատը եւ աշխարհի վրայ կը տարածէ իր թեւերը:

Իր խօսքը կը պատգամէ թէ որքան շատ տառապինք, այնքան կը մօտենանք գեղեցկութեան եւ մարգարէական բարձունքներու, եւ կ'ուզենք խորտակել այլեւս մեր հոգեկան դամբանաքարը, աւելի ազատ ու անկաշկանդ ապրելու համար: Քանզեւ ինչ որ ծեր էր եւ անպտուղ, ջնջել ամլութիւնը եւ ըլլալ բնութեան պէս կենսանորոգ ու երիտասաջդ, ընդունելու համար այն լուին աշխատանքը, որ կ'աճի ամէն օր ծառերուն, ծաղիկներուն արմատներուն խորը:

Այդ ձայնը յաղթանակն է Մշակին, որ կ'անցնի անդաստանէ անդաստան ու կը ցանէ բոլոր եղանակներուն համար, խոնարհելով մեռած էակներու հունձքին առջեւ, ողջերը հրաւիրելով գիտակցութեան ու կորովի, եւ օրհնելով կեանքը որ կը հօսի տիեզերքի բոլոր երակներուն մէջ:

***

Բանաստեղծնե՛ր,

Աշխատանքի երգը դադրեցաւ սալերուն վրայ եւ ամէն սերմնացան տուն կը վերադառնայ արտերէն, այգիներէն:

Ձեր պատրանքներուն վրայ իջաւ արիւնսաներկ երեկոն, ցորենի անմահ հատիկը նուիրագործեց ձեր ներքին պտղաբերութիւնը եւ խաղողի ողկոյց մը որոգեց ձեր շրթներն ու հոգիները:

Պիտի անցնինք գիշերուան խարոյկներուն մէջէն եւ մեր մարած ջահերը վառելով պիտի ողջունենք Յոյսը, եւ պիտի ողջագուրենք զիրար: Մեր փշրուած կամքը պիտի ըլլայ գեղեցկութեան կռիւ եւ յաղթանակի երաժշտութիւն, մեր ցաւը՝ ուրախութեան հեծեծանք եւ մեր տարակոյսը՝ հաւատք եւ երդում:

Եւ հիմա խմեցէք, խմեցէք, խմեցէ՛ք: Չարկէ՛ք բաժակները իրարու եւ յետոյ փշրեցէք զանոնք մարմարէ սալաքարերուն վրայ:

Յո՛յսը, որ ուղեկից կ'ըլլայ մեզի բոլոր ճանապարհներուն վրայ, կը պաշտպանէ մեր ստեղծագործութիւնն ու բանաստեղծութիւնը, եւ մեր առանձնութիւնը կը պսակէ աստղերով:

Քերթողութեան Չատիկն է ան, որ կը ծնի հողէն ու կը ցնծայ ձեր եօթնալար նուագարաններուն վրայ, իր լոյսով ողողելով մարդկային ամբողջ թշուառութիւնը:

Օ՛ր փառք:

Ե. Ս.

Քննասրտեղ յուժիւններ

ԲԻԻԶԱՆԻ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

Ո Ի Ժ Ե Ի Ո Գ Ի

Ի րբոր լըսէք երգն աւազին՝ անապատի սահմաններէն,
Երբոր իյնայ արեւն անդարձ կոյտին վրայ,
Ոսկորներուն ըսպիտակ,
Աղէտներով մեծագանգուած
Շաղախուի ողբն աշխարհի,
Ոճրաթաթախ արիւններէն
Խաւարակուռ այդ գիշերէն երկնըւած,
Արդարութեան ցասումն յանկարծ պիտի գայ,
Ու բռնութեան ուժերն անգուժ ու բարբարոս
Պիտի իյնան ու խոնարհին պարտըւած:

*

Տարերային բընաղղներէն հալածեալ
Գազաններու մոլուցքով ձիարշառող բանակներ
Երբ բարձրացան պատմութեան հորիզոնին կողերէն
Աւերն իրենց տարածելով մեր երկրին
արգասաւոր ծագերուն՝
Սրածութեան, արիւնի մէջ խեղդելով ամէն ինչ.—
Սրարշառող այդ դաժան հեղեղներուն դէմ արդէն
Յեղի մը շեշտ ճառագայթներն հոգեկան խոր ուժերուն

Հերոսական իրենց թափով,
 Կամ քովն իրենց գերահզօր հաւատքին
 Ապառաժին վրայ կառչած՝
 ու դարերուն յանդիման՝
 Պարտադրեցին ապրելու կամքն իրենց գերազօր:

Ոճիրներու գըրոհին դէմ յաղթական,
 Թափուած արեան հեղեղներէն վերածնած
 Հաւատաւոր ու տքնաջան մեր պապերն
 Իրենց հոգւոյն իբր նիւթեղէն մարմնացում՝
 Բարձրացուցին, ապառաժէն կորզելով
 Շէն ոստաններ, կոթողային տաճարներ:

*

ժամանակի գըրոհին դէմ յաղթական
 Նոր սերունդներն են՝ կրկին
 Հերոսական գուպարով կուրծքերն իրենց կը պարզեն
 Հազարամեայ գոյութեան:

Ստեղծագործ այդ ոյժն ահա հեւացող
 Կի՛րք է հըզօր, ու հոգեկան մեծութեան
 անկապտելի աղաղակ,
 Որ պիտի դեռ բարձրացընէ անվըհատ՝
 Քանդումներէն, աւերակի կոյտերէն
 Նորահըրաչ կառույցներ,
 Տաճարներ դեռ խնդութեան, —ինքնադրոշմ արուեստի
 Վերածնուող հանճարի
 Յաւերժական յայտարար:

Բ. Թ.

Ո Ր Փ Է Ո Ս

Ա.

Սթրիմոնի զովաչատ ափերուն վրայ, ո՛վ Պըւէտ,
Դեռ կ'արտասուես դալկազէմ՝ Եւրիտիկէն աննրման.
Զուր քու երգով դառնահեծ կը պեղես քեզ գերեզման
Գետակին մէջ հայրենի, ալեակներով լուսնաւէտ:

Քնարդ իննաղի կը հնչէ.— «Եւրիտիկէ՛, ես անքուն
կ'որոնեմ, կ'երգեմ քեզ ճամբաներուն վրայ թաղման.
Թրակիոյ վարդերն, ինծի հետ, բաժակներով խնկաման
Քեզ կը կանչեն եւ կուլան մըթընչաղին մէջ այգուն:»

Եւ Դրիազնե՛րը կու լան, կու լայ ուռին սըգաւոր,
Ո՛վ բանաստեղծ, երբ դարձեալ հեռուներէն ամէն օր
Կը հընչէ երգդ, ողբալով կոյսի մը մահն աղեկէզ:

Ու քու երգով տակաւին կը գինովնայ ամէ՛ն կին,
Յունաստանէն Եգիպտոս. եւ սիրելի վերջ ըզքեզ՝
Դըլուխդ, աւա՛ղ, կը յանձնեն Հեպրէի ջինջ ալիքին:

Ո Ր Փ Է Ո Ս

Բ.

Բանաստեղծին հերարձակ գըլուխն աղուո՛ր էր այնքան,
 Ինչպէս արեւն իրիկուան՝ ծովուն վըրայ Յունական,
 Ինչպէս նուռերն ու վարդերն արեւելեան աշխարհին,
 Ռբոնք գիշեր եւ ցերեկ անչէջ հուրով կը վառին:

Եւ ջուրերուն մէջ գետին կ'երգէր գըլուխն ու կու լար,
 Իր քընարէն աւելի սարսուսարսուռ, բազմալար.
 Ամէն բան երգ կը դառնար եւ մեղեդի եւ դայլայլ,
 Համանըւազ համասփիւռ, քընարերգութիւն արփափայլ:

Կ'երգէ գըլուխն, ու գետն ալ քընարի լա՛ր մը տըրտում.
 — « Սիրեցի ես, սիրեցի, աստուածօրէն սիրեցի,
 Եւ շողշողաց ամէն բան, գեղեցկութեամբ անպատում:

— «Ո՛հ, երգն երբեք չի մեռնիր, ոհ, սէրն երբեք չի թօշնիր,
 Լոյսը սըրտին չի մարիր, այլ մերթ հովէն կ'առկայծի.
 Եւրետիկէ մենք Մի ենք, մեզ կը բաժնեն ի նանի՛ր...»:

*

Մըտքին աղբիւրն յարեց սըրտի աղբիւրին.
— « Այո՛, յուզում եւ սէր ունիս, լաւ գիտեմ,
Եւ մերթ ջուրերդ արեան գոյնով կը ծորին,
Բայց, դըժոխք ես, դըժո՛խք, մինչ ես եմ եղեմ: »

Պատասխանեց սիրտը՝ մըտքին սառնորակ.
— « Ես ի՞նչ ընեմ եղեմն առանց կըրակի,
Ինձմէ կ'անցնին շաչելով կիրք եւ երակ՝
Ինձմո՛վ աշխարհն, ընդմիշտ, պիտի բորբոքի: »

×

Մըտքին աղբիւրն ըսաւ սիրտի աղբիւրին.
— « Եւ արծիւներն երբե՛ք ջուրէդ չեն խըմած,
Արծիւներն իմ մըտածումիս կատարին,
Զոր կը տեսնես մերթ փայլուն, մերթ ամպամած: »

Սիրտը՝ մտքին պատասխանեց հոգեւին.
— « Դուն չես տեսած հրավառ թեւերն երազին,
Որ ջուրերուս մէջ դողալով կը թաղուին.
Ո՛հ, չես տեսած վէրքն արտոյտին եւ կոյսին: »

Ա.

Դ Ի Մ Ա Ն Կ Ա Ր Ը

Սենեակիս պատին կախուած, կայ մի կնոջ դիմանկար: Պէտք կա՞յ շեշտելու թէ նա գեղեցիկ է, թէ աստուածները շռայլօրէն շնորհել են նրան այն բոլոր առաւելութիւնները որ մի կին կարող է ցանկանալ, որ ցանկացել է երբեք:

Սակայն ի՞նչպէս բացատրել թէ սոսկապէս, «ընդհանրացած գեղեցկութեան» ճաշակը բաւարարեցնող ընթացիկ մի տիպար չէ նրա գեղեցկութիւնը:

Ի՞նչպէս զգացնել թէ իր հմայքը, յարափոփոխ եւ նորոգուող անսպառ արտայայտութիւններով է լուսաւորում:

Թեպէտ նրա դիմագծերին վաղուց եմ ծանօթ, ու յաճախ եմ իր հայեացքը հարցաքննել, սակայն իւրաքանչիւր անգամ նայելիս նա ցուցնում է նոր մի ժրպիտ՝ մինչ այդ թաքուն պահած մի նոր նայուածք: Երբեմն գորովալիւր, երբեմն հեզնող, մերթ սաստող: Սակայն զգացնում է միշտ կախարդ ու հմայական իր ներկայութիւնը: Դարեր առաջ, մի նկարիչ պատկերացրել է իգական այդ կախարդանքը. եւ գուցէ երբեք այդ դէմքը գոյութիւն չէ ունեցել, գուցէ պարզապէս այն հին նկարչի տենչանքների երազած կնոջ կատա-

ընկութիւնը ներկայացնող մի գործ է այդ: Ա՛յնքան է նա երկնային ու ցանկալի, լուսեղէն ու հրեշտակային միանգամայն: Երբեմն, սիրուհու յանձնուող ու թախանձագին հայեացքներով՝ անհաւատալի երջանկութեան խոստումներ է անում. ու յանկարծական այլակերպումով՝ անհասանելի ոլորտներում սաւառնողի անապական խոստութեամբ սաստում. — ո՞վ է ժպրհում ախտագին յոյզերով հայել իր լուսեղէն գոյութեան, — ցեխի մէջ խրուած որդ, գիտակցի՛ր այն անհուն անջրպետին որ բաժանում է քեզ անհնարին բարձունքներից:

Ապշահար ու փոշիացած նայում եմ իր աներեւակայելի այլակերպման, իր սառուցեալ բիւրեղացման, Յաջորդ անգամ սակայն, երբ աչքերս դառնան ու կանգ առնեն իր վրայ, նա արդէն մի այլ, մի տարբեր կութեան և ներկայութեան ոգին է արտացոլում: Այժմ նրա նայուածքը գորովալիբ է ու գգուական, քաղցր եւ սիրասուն որպէս խրախուսող եւ խաղաղեցնող ժըպիտ մայրական:

Տարիներից ի վեր, դիմանկարը կախուած է պատին, ու յաճախ է նայուածքս յափշտակուած կանգ առել՝ զմայլել ու զարմացել անզուգական իր գեղեցկութեամբ, բայց մինչեւ այսօր չըզգիտեմ թէ ճշմարտապէս նրա արտայայտութիւններից ո՞րն է ամենացանկալին, եւ ի՞նչ է գաղտնի հմայքը իր գեղեցկութեան:

Դարեր առաջ, մի նկարիչ պատկերացրել է իգական այդ առեղծուածը, անկարելի այդ երրորդութիւնը որ երազուած կնոջ կատարելութիւնն է ներկայացնում:

Երկարօրէն դիտում եմ դէմքը, եւ նրա գեղեցկութիւնը թափանցում է նայուածքիս մէջ՝ այլեւս նայուածքս գումարն է զգացումներին եւ նրա գեղեցկութեան... որպէս գունաւոր ապակու միջով թափանցած ճառագայթը՝ գումարն ապակու գունաւորութեան և լոյսի: Դիտում եմ իր գեղեցկութիւնը, եւ նայուածքս գտնում է իր ներդաշնակ բաժանման եւ կեդրոնացման կէտերը՝ նրա գեղեցկութեան մէջ... — որպէս պրիսմակի միջով անցած լոյսը՝ բաժանւում եւ կեդրոնանում է եօթը գոյների մէջ:

Նայում եմ իր անիրական մարդկայնութեան, իր անկարելի իգութեան, դէմքի իւրաքանչիւր մասին, մէկը միւսին անհամապատասխան արտայայտութիւններին, ու մտածումս — ո՞ւր է գեղեցկութիւնը այս բոլորի մէջ:

Ահա աչքեր, որոնց նայուածքը թէպէտ գորովալիւր է ու զգուազին, սակայն նրանց խորքի մէջ կայ սառուցեալ մի սահման որ ճակատագրական խստութեամբ արտացոլում է. — «Ամէն ինչ խոստում է, մի միայն խոստում. եւ պէտք է որ խոստում մնայ...»:»

Ահա շրթունքներ որոնց ժպիտը թէպէտ հեշտասէր է ու մոլար, սակայն ամենայն պայծառութեամբ ցուցնում են կամքը լինելու անխիղճ ու անագորոյն: Եւ գեղեցիկ են շրթունքները որ կարող են համբոյրներով վէրքեր բանալ:

Եւ ահա չափազանց փոքրիկ աղանջներ որոնք մի միայն անմիջականը լսելու են ընդունակ. . : Արդեօք նկարիչը շփոթե՞լ է արտաքին երեւոյթը՝ ներքին արժէքի հետ. կամ զոհարերե՞լ է արժէքը յանուն գեղեցկութեան :

Մի գուցէ թէ պարզապէս իր ստեղծած կինը, պատրաստ է շատ մօտ և այժմէական ճայներին միայն ունկնդրել – բոլոր հեռաւոր կանչերին ու խոստումներին անհաղորդ է, քանզի նոյնինքը՝ հեռաւոր խոստում է միմիայն :

Յ . Կ .

Ա. ՍԵՄԱ

/Գեղամ Աքմախեան)

Ց Ա Յ Գ Ա Ն Ո Ւ Ա Գ

Վիպերգութեան մը հանգոյն
 Կը լայննայ ցայգը դարնան
 Ու դաշտերուն վրայ բուրեան՝
 Լուսնակին ցուքը տըժգոյն:

Կ'օրրուին շուքերը ճամբուն,
 – Համբոյրներո՛ւ հանգրըւան –
 Կ'առնէ մէջն իր թեւերուն՝
 Մեզ՝ քաղցրութիւնն իրիկուան:

Մեղմ հըպանցումն՝ հովերու
 Զգայնամու շոյանքին՝
 Մեր շրթներուն կը փարի,

Մինչ մութին մէջ կը գեղու
 Տրտում խաղերն իր երգին՝
 Հովիւին սրինգը բարի...:

1930

(Անտիպ)

*

Պապ Բագաուր և Մուշեղ սպարապետ.
(Մանրանկար Յովասափ Սեբաստացիի.- 16րդ դար) :

*Pap, roi d'Arménie, et le généralissime Mouchegh
marchant contre les Perses.
(Dessin de Hovassap de Sébaste. Manuscrit du XVIe
siècle. Bibliothèque d'Etat de Berlin.)*

*

Լուսթիւնըդ արդեօ՞ք կի՛ն է գեղանի՛
Որ միտքդ այդքա՛ն պարապութեամբ կը յուզէ
Որ անտարբեր համակրութեամբ ամէն ձայնի
Անմիջական յուզած տենչերը կ'ուզէ :

Լուսթիւնըդ գուցէ կի՛ն է հոլանի ,
Եւ մերկութիւնն իր ծածկում է ոչինչով —
Իսկ ոչինչն այդ — ձայն ու խօսքեր ընտանի՛
Յաւէտ անբաւ խոստումներ են հոգեթով ,

— Լեզուն՝ մագոզ , միտքը՝ կարկա՛հ , խօսքը՝ թեւ —
Տիւ եւ գիշեր հիւսէ՛ սընդուս ու դիպակ ,
Ձի անբարբառ խե՛ղճ ես ու մերկ առաւել՝
Քան զիւրախոց որդն անպաշտպան հողի տակ . . .

Մինչ լուս է մերթ իմաստունը , — անժըպիտ
Բարբարոսն է քարի պէս մունջ ու կարկամ .
— Այլ ոսկեթեւ խօսքերն հիւսէ՛ դաշն ու խիտ ,
Հիւսէ՛ լոյսերն որպէս տեսիլք ու պատգամ :

Կ ԱՂՈՒԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐԸ

ԳԱՐԸ երիտասարդ է տակաւին, բայց զբաղական քաղաքակրթութիւնը այնքան ծերացած կը թուի այս պահուն, որ անզօր է այլեւս հանդէսնելու մարդկային վրդովումը, եւ երջանկութեան մը յոյսը ընծայել անոր: Բոլոր գէնքերուն ու տարրերուն պէս, սուրին եւ խաչին նման, ան տկար է հիմա մեծ տարակոյտին դէմ՝ որ տակաւ կ'իջնէ հոգիներու վրայ եւ կը խեղդէ մեր իմացականութեան հեծեծանքը: Կ'ապրինք այնպիսի շրջան մը, ուր մեր միտքը կը մնայ օտար ու չի ճանչնար ինքզինքը զբաղանութեան մէջ, որ զայն ցոլացուցած էր հարազատօրէն եւ տուած անոր ամբողջական երկնակամարը:

Արուեստը, զոր մարդկութիւնը սիրեց ու յաճախ հաւատաց յաղթանակին, իր կարելի միջոցներով պատասխանեց այդ գուրգուրանքին եւ տրամադրեց իր երաժշտութիւնը, իր քանդակներն ու դիմապատկերները, իր կշռոյթը եւ բռնեուն կախարդական ստեղծաշարը: Ան մեղ ապրեցուց արագութեամբ մրրիկի մը մէջ, որ իր հիմէն կը դրդէր ստեղծագործական աշխարհը եւ զայն կը լուսաւորէր տարօրինակ փայլակներով, որպէս թէ հնչած ըլլար այն ժամը՝ ուր հոգին սիրտը յանկարծ պիտի պատռէր ու ոգիները պիտի բխէին անկէ, իրենց հանդիսաւոր պարը բերելու համար:

Անոնք որ համարձակեցան մնալ այդ մրրիկին մէջ, իրենց աչքերուն դէմ գտան հրաշալի կրկներեւոյթներ, գոյներու ծովը որ կը հրդեհէր հորիզոնը, եւ համանուագը տիեզերական ճանճունը:

Հրաշք մը պէտք էր մեր անսփոփ էութեան համար, եւ արուեստը կարծես կը պսակէր անոր մտերիմ փափաքները եւ անակնկալին ցանկութիւնը, ու կը խոստանար արշալուսել մեր հոգեկան մթուփիւնը: Այնքան դիւստիւցնող էր այդ հոսանքը, որ մենք չգիտցանք թէ ի՞նչ գեղեցկութիւններ բացուեցան մեր առջեւ, ու ի՞նչ հանգրուաններէ անցանք այդ խելայեղ գլխապտոյտին մէջ:

Մենք ճանչցանք դասական գեղագիտութիւնը, որ աստուածներ ու արձաններ կերտեց մատեաններու մէջ կամ մարմարիոնին վրայ, նաեւ վիպապաշտ դպրոցը՝ որ մեր իմացականութիւնը փորձեց առաջնորդել արիւնի եւ տրամուփեան ճամբով, քօղարկելով մեր բնազդները եւ մեր մտքին դիմակովը մեզ ներկայացնելով կեանքին: Ճանչցանք այն դրականութիւնը, որ կ'աշխատէր բնութիւնը կեղծել անհատին մէջ, անոր անհասկնալի ձայնը շնելով հոն եւ գիրենք հակադրելով իրարու: Ճանչցանք նոյնիսկ խորհուրդներու արուեստը՝ որ տեւականօրէն կը գրգռէր մեր սուր ու թաքուն զգայութիւնները, բերելով անոնց յամր տենչեր, քնարերգու դաշնակութիւններ եւ լուսթեան բոլոր նոսազները:

Ներկայ իմացական ժամը, սակայն, աւելի ծանր անձնագոհութիւններ կը պահանջէ գրողէն ու արուեստագէտէն, ու չի բաւեր շարունակել այս ճամբաները կամ դանոնք սկսիլ վերստին: Հունձքի եւ պտղաբերութեան նոր եղանակ մըն է որ բացուած է մարդկային մտքին առջեւ, որ ընկճուած է իր բեռին տակ եւ դժուար կը կրէ իր միրգերն ու բերքը: Հարկ է զայն մշակել դարձեալ ու դտնել այն ջերմութիւնը՝ որ արգասաւորման աւելի հարուստ պայմաններ պիտի ապահովէ անոր: Պէտք չէ մոռնալ որ գրագէտը իր առաքելութեան լրումին կը հասնի այն ատեն միայն, երբ կրցած է բարձրանալ իր շրջանին բոլոր ստիպողութիւններէն վեր եւ գերազանցած դանոնք, ու տուած այն աւելին՝ գոր ժամանակը չէր պահանջեր իրմէ:

Ան կրնայ ասպարէզ կարգալ պատմութեան, երբ գոհացնելով հանդերձ իր շրջապատին ամէնէն անյազ հետաքրքրութիւնները, արտայայտութեան եւ ծանօթացումի հասարակաց հաճոյքները, միւս կողմէ կարող կ'ըլլայ կեցնել ճակատագիրը եւ լսել այն՝ ինչ որ գուշակած չէր արագան: Այս տուրքերով է որ ան պիտի սպասարկէ մարդկութեան, անսպասելիին դիմագիծը տալով իր գործին, պատրաստուելով լուռ ու աննախատեսելի հարցումներու, եւ լապառնի գրողը ան է միայն՝ որ եթէ արժանի պիտի ըլլայ իր նախորդներուն, պիտի գիտնայ նաեւ կանխել վաղուան անստոյգ ճշմարտութիւնը, ու պիտի պատկանի բոլոր ժամանակներուն:

Պէտք է փոխել մեր դպրութիւնը, մեր երկինքը, եւ նոր քաղաքակրթութիւն մը ստեղծել գրականութեան աւերակներուն վրայ: Հարկ է որ ծնի այն առասպելական խուզարկուն, որ բերէ զգացողութիւններու հում նիւթեր, մտքի եւ հոգիի բոլորովին կոյս տարրեր, եւ զանոնք տարբազարէ գրական ստեղծագործութեան աշխատանոցներուն մէջ: Որովհետեւ անհատը միակ է ու բազմապատիկ, եւ քանի դարը զարգանայ՝ ան կը մարմնաւորէ տիեզերականութեան անյաղթելի օրէնքը: Պէտք են մեզի անոր ամբողջ ողբերգութիւնը եւ դիւցազնական անկումները, իր կուրը ինքզինքին դէմ՝ որով կը ճչայ անծանօթին դէմ խելագար: Հեծեծանքի, տրոփումի, հաւասարակը՝ ուրաժ բայց միշտ կենսանորոգ գոյութեան մը արտայայտութիւնն է որ կը փնտռենք այլեւս:

Մեր ջիղերը թարմանալու տեղ թունաւորուած են արուեստով, եւ այդ դիտմութիւնը այնքան բնական է դարձած, որ չենք կրնար մեռնիլ անկէ, ոչ ալ յաղթել անոր: Վերածնելու եւ ազատագրուելու աղաղակն է որ ամէնէն աւելի պիտի փայփայէ մարդկային անձկութիւնը: Հարկ է որ մեզի տրուի իմացական կեանքի տեսակ մը հեթանոսութիւն, եւ վերադառնանք մեր նախնական ապրումներուն, մեր ստեղծելու ազատութեան, եւ զգանք անսպառ ու նուիրական կեանքը՝ որ մեր հոգիները պիտի լեցնէ հոռոմէական հին գինիի մը պէս:

Գրականութեան մէջ երջանիկ են անոնք, որ աշխարհի առաջին օրերուն ապրող մարդու մը զգացումովը կը քալեն, եւ անոր երազը կը սրահեն միայն: Ձանձրոյթը, յիշատակը եւ փոշին հանդէս չեն անոնց սկզբնական մտքին վրայ, եւ պիտի շունենան քանդուած կուրքեր սիրելու եւ ամէն ինչ անոնցմով վերսկսելու դառնութիւնը: Այլ պիտի կապուին հողին, կրակին ու ծաղիկներուն, սիրելով նախընծայ բացը որ կ'երգէ հոգիին մէջ, պատմելով անոր առաջին ոգեւորութիւնը եւ անկէ բխող խանդավառութիւնը՝ զոր ոչ մէկ էակ կրցած էր արտայայտել:

Մենք կ'ուզենք այս արբեցողութիւնը մեր մտաւոր կեանքին մէջ, այն ոսկի ու բոցագոյն գինին՝ որ պիտի յորդի մեր երակներէն ու իր գոյնով պիտի ներկէ մեր արիւնը: Զգալու, խորանալու եւ մտածելու նորօրինակ գինովութիւններ պէտք են մեզի: Կ'ուզենք որ մեր զգայարանքները թօթափեն բոլոր ծերացած վայելքները, եւ մեր աչքերուն մէջ իյնան անակնկալ ասուպներ: Կ'ուզենք հոտոտել կեանքը իր վայրի ու գրգռող բուրմունքով, զգալ իր բերանը մեր բերնին վրայ

ու մեր լսողութեան մէջ փոխադրել իր հարսանեկան քայլերդը: Կ'ուզենք մեր մասած ձեռքերը յանձնել իր տենդին, իր հրեղէն ցուրը պահել մեր բիրերուն մէջ:

Առաջարկէ՛նք գրագէտին այս գերբնական աշխատանքը, որ մեկնակէտն է բոլոր ցաւերուն ու բոլոր հրճուանքներուն, եւ թերեւս իրագործէ անսպասելի այս զոհողութիւնը: Վաղուան գրողը ազատ է այլեւս ամէն կաշկանդող ազդեցութենէ, եւ արհամարհանքով պիտի նայի այն բեկորներուն՝ զոր մտքի զօրաւոր հոսանքները բերած ու իր ճամբուն վրայ դիզած են: Ան հարկադրուած չէ իր նախորդներուն պէս նոյն գէնքերով ու գործունէութեան Նոյն միջոցներով, կամ անոնց մնացորդներով սպասարկել արուեստին: Պէտք չէ նմանի նաւաբեկութենէ վերադարձող այն ուխտաւորին, որ իր խորտակուած կայմը կը դիտէ ու կը փորձէ այդ ւաւերակին հետ մեկնիլ վերատին: Ան պիտի չունենայ նոյնիսկ անհատական ինքնատպութիւն, որովհետեւ պիտի զատորոշուի ամէնուն մէջ եւ սակայն պիտի ըլլայ ամէնուն նման:

Ապաւինինք վաղուան գրագէտին, եւ անոր յանձնենք մեր իմացականութեան բախտը՝ զոր պարտաւոր է պահպանել անփոխարինելի անձնուրացութեամբ մը, համադրելով անոր առաքինութիւնները իրենց զօրութեան, շնորհին եւ պայծառութեան մէջ, փրկելու համար իր սրբուող դիմագիծը եւ մոռացումէն վերապրելու համար:

Ե. Ս.

*

Մ Ե Ծ Ա Ր Ե Ն Ց

Մեծարե՛նց, եկար անցար
Աշխարհէն՝ աստղի նրման,
Առտու մը, պա՛հ մը միայն
Թրթռացին երգդ ու քընար...

Քեզ մաշեց հիւժախտն անգուլթ
— Ու քեզ հետ Դուրեա՛նն անգին —
Ձեր շուրջն երբ վարդե՛ր կային,
Գարուն էր ջինջ ու կապոյտ...

Յուսաբեկ, արտում էիր
Ու մաշող ցաւդ անդարման...
Ներշնչումդ էր բալասան՝
Մորմոքիդ անպարագիր...:

Նըւագ ու կարկաչ դարձան
Հառաչանքդ՝ տաղերուդ մէջ
Ու բառերդ՝ առէջ առէջ
Լացին աստղ ու Ծիածա՛ն...:

Ահեղ կեա՛նքն հայ քերթողին,
Ձրկանքի, սուրերո՛ւ զոհ...
Տառապանք, վիշտ ու անդո՛հ,
Մոռացում՝ դիրկը հողին:

Որքան դա՛շն երգեցիր դուն
Յոյգերու, բոյրի, թոյրի
Նրբերա՛նգն անասելի,
Յայգային ցո՛ւրբ Ժպտուն...:

Որքան շո՛ւտ ըզգացիր դուն
Տառապանքն ամանձնական...
Հիւղերու ասպընջական
Գըթառա՛տ դու ջերմութիւն...:

Դուն եղար զով ու զուլալ
Ակնադբիւրն որ չիթ առ չիթ
Կը ծորէ յոյգեր վըճիտ,
Պատկերներ՝ շող ու շառայլ...:

Մըմունջի, խօսքի՛ կախարդ,
Դուն ծափ ու ծնծղա՛յ ցընծուն,
Ներդաշնակ յուզո՛ւմ, բեղուն,
«Զրտուք»ի տեսի՛լ զըւարթ...:

Մըխացող երգերուդ մէջ
Դուն լոյսի հետքեր բացիր,
Դուն խունկ ու միւռո՞ն լացիր,
Սիրավառ կանթե՛ղ անչէջ:

Օ՛, արդէն յիսո՞ւն տարի
Մահեր են մեռած օրէդ...
Բայց հողիդ դարձեր է ե՛տ
Ու մե՛ղ հետ, մե՛ղ հետ կ'ապրի...:

Մ. Ա.

*

Փ Ո Ղ Ո Ց Ս

Երկար էր ճամբան որ օր մը, կամաց կամաց, սկսաւ ոտքերուս տակ իր ներկայութիւնը հաստատել, հեւք ստանալ սրտիս մէջ, շքն- չել ինծի հետ, վազըողիս լեցուել, խօսիլ, խնդալ, աղմկել, տաքնալ ու մտիլ, սիրել ու ծնիլ վերջապէս զինք ընդմիշտ իւրաքանչիւր ակնթար- թով ու քալել, քալել... Երկար էր ճամբան որ աստիճանաբար կը ծնէր ինձմով իր դարաւոր գոյութեան ընթացքին...

Այսպէս է որ կը սկսի ալեհեր փողոցս որուն առաջին թիւը՝ մէկ, առաջին ակնթարթն է շունչիս՝ որմէ անընդմէջ կը մեկնիմ զայն ինքն իր վրայ բազմացնելով... Այդ բազմացած շունչով իբրեւ ու- ղէի հասնիլ անոր վերջինին, որ փողոցիս աւարտման՝ կը սպառի չեմ գիտեր ո՛ւր, ո՛ր հեռաւորութեամբ, ժամանակին եւ միջոցին մէջ... Ու ժամանակ եւ միջոց փողոցովս արգելափակուած սակայն՝ որ հազիւ աչքերուս մինչեւ ծայրը կ'երկարի առանց կարողանալ ան- կից դուրս յորդելու... կը վազեմ հեւասպառ, տիրանալու համար, հոն, իջեանող վերջին թիւին, որ միշտ առաջինէն անբաժան՝ կ'ան- տեսուի անոր մէջ՝ զայն շարունակելով դէպի յաւերժութիւն...

Փողոցս շա՛տ հեռուները տանող անսահման երկարութեամբ տարածութիւն մըն է ուր ժամանակը, անոր ամէն մէկ թիւերով կը ծլի, կը ծաղկի, կ'աճի, կը մեծնայ, կը բազմանայ, կը վերածուի այլազան գոյներու եւ ձեւերու... Անոնց իւրաքանչիւրին մէջ՝ որ փողոցիս մէկ որեւէ մասը կը կազմէ՝ ան յաւիտենապէս կը շարու- նակուի իբրեւ առաջին շունչ՝ թիւ մէկ... փողոցս նոյնն է ամէն տեղ եւ ինքն իրեն մէջ իրեն նմանող...:

Կը վազեմ այսպէս, մինչեւ անոր ծայրը, գտնելու համար, յան-

կարծ, որ երկրագունտը կ'աւարտի... Անմիջապէս սկսող աւարտման մէջ կը շարունակեմ ճամբաս, միշտ հեւասպառ ու կը գտնեմ որ երկրագունտը կը սկսի զինք շարունակել, անընդմէջ կերպով, իւրաքանչիւր քայլափոխիս... Անոր աւարտման եւ միշտ սկսող ընթացքին միջեւ որ կը նոյնանան իրարու՝ փողոցս տարածութիւն մըն է անվերջ որ մինչեւ թարթիչներու ծայրը կ'երկարի... Միշտ փողոցիս անկիւնն եմ հասած, երկրագունտի աւարտման կէտին վրայ՝ ուր կը շարունակուի ան...

*
**

Փոքրիկ փողոցիս տարածութեամբ բնութիւնը, քառամուկ իջխան՝ երեք հարիւր վաթսուն անիւններով սլացող ինքնաշարժի մը մէջ... Մովերն ու ցամաքները խելացնոր կերպով կը կոռւին հոն, իրարու հետ՝ իւրացնելու համար դայն... Լեռները, կոռւէն՝ այսահար, փախած են վեր, կծկուած իրենց կռակիկն տակ խակ խորխորատները բոլոր լուծեան եւ մեկուսացման ապաւինած՝ սպասող... լոյսն ու մութը իրարու հետ կը զուգուին աղջամուղջի անկողնին մէջ... Գիշերը՝ ամէն մէկ պատուհան, ամէն մէկ անկիւն կը վերածուի մէկ մէկ արեւելքի, մրցակից միւսին՝ լոյսի եւ գոյնի առատութեան... Յերեկը՝ լուսինն է խաւարած իր բոլոր ձեւերով...

Փոքրիկ փողոցիս տարածութեան վրայ երկու միլիառ եօթն հարիւր միլիոն բնակչութիւն կը շարժի, միշտ պատրաստ՝ արձակելու համար զինք սնոր սահմաններէն՝ ուր բանտարկեալ է ի ծնէ... Հոն է տապանը Նոյին, ամպերէն վեր, ջրհեղեղի մը լճին կառչած՝ որուն կաթիլները լեռնաչղթաներ կը կազմեն փողոցիս վզին շուրջ... Տապանէն արձակուած աղանիւներ՝ թարթիչներու վրայ կը թառին իբրեւ մայր եկեղեցիներու քիւերուն... Նոյի գերդաստանը ամբողջութեամբ կը ժամանէ հոն, երկնամոյն լերան մը կատարէն՝ որուն իրանը չկայ... Միջոցին եւ ժամանակին ընդերքն ի վեր հեւք առած անաւարտ աշտարակներ անհամար յարկերով՝ որոնց իւրաքանչիւրին պատուհաններէն լեզու մը դուրս կ'երկարի՝ ծածանող... Կոյս անտառ, գեղեցկօրէն սալաշատակուած ուր փիղն ու վագրը քովէ քով, ինքնաշարժի մէջ կ'երթեւեկեն... Առիւծը կը ցայգերգէ... Արծիւը կը սողայ օձի մը նման... Մացառներու ձիւղերուն վրայ բոյն դրած միջատներ՝ մամուլական հասակով... Մայթին առջեւ եւ անոր երկայնքն ի վար հոսող ջուրի մը ընթացքը, քիչ մը անդին՝ ուր դետացի մը լողանք կ'առնէ արեւուն տակ... Կապիկը վերելակով կը բարձրանայ կաղնի-

ներու եօթներորդ կատարը մինչեւ՝ ուրիշ ամպի մը ծուկնէն առկախ՝ միջոցին մէջ կ'օրորուի... Աւագան մը, հոն, փողոցին ճիշտ կեդրոնը դարդարող, կիրականօրեայ իր պչրանքով աւելի մեծ՝ քան որեւէ ուկիշան... Ի փոս մեռելոց արձան մը զայն հովանաւորող, անշարժ Մարդկութիւն՝ յաւիտենապէս շարժման մէջ... Անոր ոտքերուն տակ արտասուող կոկորդիլոսներ՝ որոնք աւագանը կը լեցնեն անվախճան արցունքով...

Սիրեցի կին մը, հոն, որուն ժպիտը կը յորդէր մարմինն ի վար նայուածքներուն երանգներով դարդարուած: Ան շարժում եւ ձեւ որոնց միջեւ մարմինը լողանք կ'առնէ: Մօտեցայ իրեն բայց ոչ ձեւ կար ոչ շարժում, որոնք ժպիտին հետ, նայուածքներու երանգներով, աներեւոյթ մեկնած էին: Ամէն տեղ, բազմացած, վերածուած էր ան ամէն կնոջ, ամէնուն... Փնտռեցի զինք անոնց մէջ եւ ամէնքը միասին չկրցին վերածուել անոր եւ զայն ինծի տալ...:

Ժպտուն գեղեցկութիւն մը, երիտասարդ թեւերով, որ չի ծերանար երբեք, որ է ինչ որ է, հոնկէ կ'անցնի անվհատ, անդադար, անվերջ, անընդմէջ, անսպառ, համբուրելով ամէն ինչ... Մահը: Աստուած՝ ծաղկապաճառի մը մը ցուցափեղկին առջեւ, դալկահար, արդուզարգը կը կատարէ ծաղիկներ հոտոտելով... Գործատուներ՝ թոներով արիւն կը պատրաստեն Մարդկութիւն մը առատօրէն արտադրելու համար իրենց «Ֆիրմ»ով: Իրենց «Ֆիրմ»ով առատօրէն մահէր կան... Շոգեկառք մը՝ ժամանակը կը ճեղքէ անհունով լեցուն եւ կ'անհետի անհունին մէջ՝ ժամանակով բեռնաւոր... Սրբութիւնք... Հրախաղ կայ երբեմն հոն: Հիւլէներ կը ճարճատին զահանդական լուսավառութեամբ, յանուն փողոցիս յաւերժութեան՝ որ կը կքի հիւլէներուն ծանրութեան տակ... Մոլորակներ զիրար կը բարեւեն անծանօթին ձեռքերով եւ իրենց ողջոյնին իսկ մէջ ձերբակալուած՝ կալանաւոր կը դառնան հոն... Պարտութիւն եւ Յաղթանակ՝ իրարու նման եւ իրարու հետ նոյնացող՝ որոնց ծոցն ի վեր բանակներ կը լողան... Զի բանակներ, միշտ արշաւի մէջ իրենք իրենց դէմ՝ առանց յաղթանակի, առանց պարտութեան... կապոյտ երկինք մը, տախտակամածուած, աստեղադամ, գետնին տեղ՝ որուն վրայէն կը քալեն մարդիկ, իրենց գլխուն վրայ, երկիրը՝ իբրեւ երկինք ունենալով... Լուսթիւններ իրարու հետ կը համբուրուին եւ համբոյրին ձայնը կը պտտի ամէն կողմ՝ լուսթիւնը ինքն իր մէջ ամփոփուած... Անյիշատակ ժամանակներ զիրենք կը վերածնին, հոն, մարմին եւ հողի առնելով ժամանակին մէջ: Կը յաճախեն անոր ամէն մէկ ան-

կիւնը որ անտեսուած է ամէն աղնարկէ... կ'երթեւեկեն իւրաքանչիւր փոշիի վրայ՝ տիեզերք մը համադրող... Մարմիններ՝ կը կորսուին անյիշատակ իրենց անցեալին իսկ մէջ, չփոթուելով անոր հետ՝ առանց որ ներկան գիտակցէր... Փողոցս ընդունաւրան մ'է ժամանակի եւ միջոցի ուր անսպառ խանդաղատանքով մը անոնք՝ իրարու հետ կ'ողջագուրուին... Հոն, բացականեր կը պտտին, խօսող եւ ժպտուն եւ ներկաները միշտ բացակայ՝ իրենց ներկայութենէն... Սպասման վայր՝ ուր սպասուածը կը պակսի երբ սպասողը ներկայ է եւ սպասուածը կը յորդի երբ սպասողն է անյայտ... Ներկայ եւ բացակայ ընդմիջտ կռուի մէջ, իրարու մեղսակից, իբրբու յաղթանակ կը հիւսեն՝ անոնց իւրաքանչիւրը զինք զոհելով միւսին... Միջօրէ է ընդմիջտ հոն՝ որուն առաւօտը յապաղած է ծագելու եւ երեկոն՝ մոռցուած ըլլալէ... Անոր նուիրագործուած անունը արձանադրուած է ամէն տեղ, ամէն կողմ, ամէն անկիւնադարձի՝ որ կը բացուի իւրաքանչիւր քայլափոխիս եւ ամէն տեղ, ամէն կողմ, ամէն անկիւնադարձ իր անունով զայն ոգեկոչող... Փողոցս... :

Փողոցս երկրագունտ մըն է կլոր, ուղղանկիւն թէ անձեւ՝ որուն առանցքն է կտորած : Անոր հողմավար եւ անյայտ բեւեռներէն սառնամանիքը հալած վիճակով աչքերէս վար կը հոսի... :

*
**

Նեղ փողոցիս միջնուրտին մէջ, որ թարթիչներուս մինչեւ ծայրը հազիւ թէ կ'երկարի, Դարաւոր Պատմութիւն մը, հերարձակ, կը վարդէ անսահման տարածութիւններու վրայէն : Դարերը զիրար կը հրեն հոն՝ իրարու տեղ գրաւելով՝ գրաւելու համար անոր Ներկան որ գրաւուած թէեւ ամէնքէն՝ կը խուսափի սակայն միշտ անոնցմէ, իր փախուստին մէջ սպաւիներով անդադար իրեն դեռ ըլլալիք վիճակներուն... Բանակետդ մըն է ան : Ճակատամարտ կայ այնտեղ ժամանակի մասերուն միջեւ, ամէն աղնթարթով՝ ուր հերոսներ վիրաւոր կ'իյնան, կը խրին, կը թաղուին աներեւոյթ, խաւարին մէջ, ամէն անգամ որ թարթեմ յանուն Լոյսին որ թարթիչներուս բացուածքէն կ'երկարի, փողոցին հեռաւորութեամբ, միշտ հերոսներու տողանցքով... Զի փողոցս զերեզման մըն է ուր ամէն ինչ իր մահուան հետ՝ Յարութեան մէջ կը լողայ : Ամէն ինչ՝ զինք կը ծնի իր մահով... :

Յարուսթինն եւ Մահ, իրարու իբրեւ թշնամի թէ բարեկամ, ընկեր, դրացի, զիրար ծնող, իրարու հետ չփոթ եւ նոյնացած, միասին եւ ի մի, հոն, համատարած զիրար կը շարունակեն, կը շարունակուին իրարմով՝ ըլլալով ինչ որ են: Անոնք, զիրար լրացնող վիճակներ՝ որոնց իւրաքանչիւրը պաշարած է փողոցս ամէն ուղղութեամբ, ամէն մէկ պահու, անընդմէջ, միւսին հետ միեւնոյն ժամանակ իրեն հասարակաց բանակով...:

Մահու եւ Յարուսթեան միջեւ ես՝ պաշարուած վիճակ որ կը յորդիմ փողոցէս իբրեւ Դարաւոր Պատմութիւն: Կը վագեմ ընդմիջտ մինչեւ անոր ծայրը, անընդհատ եւ անվերջ, գտնելու համար ամէն անգամ, որ հոն, երկրանդունտը կ'աւարտի: Ամէն անգամ միջտ բանտարկեալ փողոցիս մէջ՝ կը շարունակեմ զայն, գտնելու համար որ ան զիս կը սկսի իր աւարտամբ, փախուտս ի վեր: Հոն եմ եւ ինձմէ փախչող ու փախուտիս մէջ ինձմով ձերբազատուած Դարաւոր Պատմութիւն՝ որ բանտարկեալ կը մնամ միջտ մինչեւ աչքերուս ծայրը երկարող փողոցիս անկիւնը՝ առանց ձերբազատման... Զի փողոցս կ'աւարտի հոն՝ ուր սկսած էր ընդ միջտ ան: Կը սկսի հոն՝ ուր աւարտած է ընդմիջտ...

Անոր սկսող եւ աւարտող անկիւնները կը կորսուին իրարու մէջ... Փողոցս սկիզբն է եւ վերջը իրեն՝ որ չ'աւարտի իր անսկիզբ վախճանով... Հոն եմ, փողոցիս մէջ, ամէն մէկ քայլափոխիս երկու միլիառ եօթը հարիւր միլիոն բնակչութեամբ որդեգիր: Կենդանաբանական պարտէզ մը հոն, ամառ եւ ձմեռ, զիշեր ու ցերեկ, արձակուած, քիչ մը ամէն կողմ, ամէն ուղղութեամբ: Լեռներ եւ ծովեր խռովքի մէջ կը յարատեւեն: Տապաններ կան հոն որոնցմէ աղանիներ կ'արձակուին առ յաւէտ: Անաւարտ աշտարակներու կատարներ՝ միջտ կը խրին երկնքին մէջ: Անոնց իւրաքանչիւրին յարկերուն իւրաքանչիւր պատուհաններէն երկարած լեզուներ՝ աստղերը կը լցեն: Արձաններ կան՝ աղաղակներ արձակող եւ աղաղակներ որոնք կ'արձանանս իրենց իսկ արձաղնդին մէջ երբ արձաղանդն է մարած: Միջօրէ է ընդմիջտ հոն...:

Գ. Ճ.

ՆՈՐ ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ

Քաղաքն ահա : Քարերն յաւերժ բեռնաւոր ,
Դըզըրդացող քայլերու տեղատարափ ձայներով ,
Ողողումներ բազմութեանց . . . որ յոյգերով բիւրաւոր ,
Ալիք ալիք կը նետուին , սահմաններուն անգորով . . . :

Քայլերուն հետ երբեմն , ծիծաղներու առնմիւթեր ,
Նոր խորհուրդներ կը ծընին , անարտայայտ դէմքերէն ,
Գիտակցութեան համազարկ բիւր ցանցերով տարածուն ,
Կըրգան գալիքն անծանօթ օրերուն մեր հըրեղէն :

Նո՛ր նո՛ր հարցեր . . . կը մեծնա՛ն . . . մտքերուն մէջ շուարուն ,
Կասկածանքի հծծանքնե՛ր . . . վստահութեան ծարաւով ,
Կը տարածուին գոյութեան աճումին դէմ կենսական . . .
Ուր՝ անծանօթ յոյս մը միշտ , կու տայ ջեզ ոյժ ու կորով :

*
**

Կորիզային ուժերու . . . հրթիռներու դարն է այս . . . :
Գերմարդկային մտքերու յըզացումներն հարազատ . . .
Երկրասասան թափերու խոյանքներով երկնըւած ,
Կ'արձակեն նոր պատգամներ , սպառնական . . . տիրակալ . . . :

*
**

Օ՛ր, երկրաքանդ բոցերու խրտացումներն այս թաքուն,
 Սանձազսպէ, ախտաժէտ կիրքերուն դէմ անյադուրդ... :
 Ու ականջ դիր՝ կենդանի գիտակցութեան հըրաչքին .
 Որոնց թափերն մաքրագործ, խաղաղութեան յոգնատանջ,
 Ճամբաներէն յամրաքայլ, կ'ուղեւորուին մարդկութեան
 Տառապակոծ սրտերու աւիչներէն երկնըած,
 Դէպ ապագան... բարեբեր եղբայրութեան աննախանձ... :

Մըդ՝ ուժերուդ նորաստեղծ, անվիճելի կամքն հըզօր,
 Բաշխէ անոնց... պարտադրէ... պալթարներուն... ջանքերուն...
 Առօրեայէն մինչեւ վե՛ր նոր աշխարհներ ուղնող... :

Ու արշաւներդ խօլական, թաւալումներդ հըրեղէն
 Թող դառնան պար տօնական... համատարած բերկրութիւն՝
 Նոր կեանքերու բարձրացող, վերածընող մարդկութեան... :

Մ. Ք.

Ը տեսնէի նորէն, որ անդորրութիւնը եղեռնակա-
նօրէն կ'ասպատակէր հոս ու հոն, եւ չարիքի քուրմերը
արիւնի պաշտամունքը վերսկսած էին մեծահանդէս,
մարդկային զոհերու ողջակիշումով: Կը տեսնէի անպա-
տում տրտմութիւնը որ նորէն կ'իջնէր հեռաւոր սահ-
մաններուն վրայ Թիոանիային, եւ գիսախուիւ կիներ
սարսափէն խելացնոր, թեւատարած կը կողկողային,
կամ ըրին կ'արտասուէին վայրահակ, կամ կը վազէին
մարդասպան դժբախտութենէն հալածական, ու մա-
նուկներ, որ գէշ երագներէ ընդոստ կ'արթննային ճշա-
լէն: Եւ նորէն կը լսէի աղերսագին կոչերը հեռաւոր ժո-
ղովրդի մը՝ հեռաւոր սահմաններէն հասցէիս ուղ-
ղուած: Կը տեսնէի որ իրենց պատուհաններէն դուրս
կ'երկարէին իրենց գլուխները նորէն՝ բոլոր հրամանա-
տարները դահիճներուն, իրենց յաւիտենական դիւային
ծիծաղը ծամածռելէն: Կը տեսնէի մեծ դահճապետը՝
ամպհովանիին ներքեւ՝ գաղանօրէն դոհունակ:

BODOSSIAN

Բ. ՊՈՏՈՍԵԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԾԱՌՈՒՂԻՈՎ

(Զօն ծանօթ քէ անծանօթ բոլոր ան-ասուններին)

Ա.

Ամէն անգամ երբ իմ քայլերն ինձ առաջնորդում են դէպի մեր պարտէզի վերնամասը, մի մեղմ տխրութիւն համակում է անձս :

Մեր պարտէզի այս մասում կայ մի մոռացուած անկիւն, ուր ամէն տեսակի ու մեծութեան ծառ ու ճիւղեր անիշխանական վիճակի մէջ իրար դիմի են հաւաքուած եւ իրարու մազ են փետրտում, բաժանելու համար իրենց միջեւ հողի մի փոքրիկ թումբը, որ իրենց ոտքերի տակն է : Այստեղ, այս թումբի տակ հանգչում են տարիներէ ի վեր մեր տունը ոտք դրած, այնտեղ մեծացած, այնտեղ ապրած ու մեռած բազմաթիւ մեր տան կենդանիները :

Ամբողջը մի առ մի անկարելի է յիշել : Հաշիւ չկայ տեսակ-տեսակ հաւ ու աքաղաղների, տեսակ-տեսակ շուն ու կատունների, որոնք բոլորն էլ մոռոք են գործել աշխարհ հաւատաւոր ու խանդավառ, որպէս մի մի հրացայտ արեգակներ, եւ սակայն բոլորն էլ ճակատագրի դաժան համբոյրների ներքեւ ստիպուած են եղել կոնակ դարձնել կեանքի մեծ խնջոյքին եւ իրենց ճոխ գոյութիւնները փոխել ահա, այս անորոշ հողի եւ այս մեծ պապանձումի հետ, անմահութեան ամէն յոյս կորցնելով :

Այստե՛ղ, այստեղ են նրանք, որոնց սրտով ինքս էլ լացի, որոնց խինդով ուրախացայ, որոնց մահով ինքս էլ մեռայ ամէն անգամ աւելի քիչ կամ աւելի շատ :

Այստեղ են հանգչում Փոմփոնը, Տակլան, Ժուլիկը, Մուխսին, Փիսիկն ու Գրիգօն — ամէնքն էլ մէկը մէկէն հետաքրքրական ու սիրելի կատուններ, էլ չեմ խօսում փողոցներից հիւրընկալուած եւ մի քանի օրերի կեանք ունեցող ինչ-ինչ անտէր ու տառապած շնիկների ու կատունների մասին, որոնցից մի մի մոմոց, մի մի ժպիտ, մի մի

մլաւիւն կամ մի խոր նայուածք միշտ կարող են վերարթնացնել յիշատակները այս անհետացող զժրախտ անհատականութիւններէ: Անհատականութիւններ սասցի եւ իսկապէս՝ ամէնքն էլ մարդկանց նրման ու մարդկանց չափ իրենց դատ-դատ աշխարհներն ունին. մարդկանց նման՝ իրենց ինքնայատուկ բնաւորութիւնները, եւ նոյնիսկ երբեմն քաղաքակրթական որակումներէ ենթակայ են իրենց այս կամ այն ուշադրաւ շնորհներով:

Եւ որպիսի շներ կան այստեղ. այս հողերի մէջ է Սիրկան, երկայն, սեւ ստեւներէ մէջ մխրճուած անդլիսկան անպոչ մանրանկար շնիկը, որ յայտնի է մեր տան կենդանիների պատմութեան մէջ իր ողբերգական ահաւոր վախճանով: Նա զոհ դնաց կատաղութեան, ահ ու սարսափի դառն յիշատակներ թողնելով իր ետեւից մեր ամէնքի յիշողութեան մէջ:

Այստեղ են Չոմիկը, Լէտան, Մասկոտը՝ ամէնքն էլ տարբեր-տարբեր ցեղերի եւ տարբեր մեծութեան շներ: Ոմանք մեռած են իրենց բնական մահով, ուրիշները թունաւորուած եւ կամ, ինչպէս սասցի, կատաղած: Միայն թէ տարօրինակ է որ այս ամէն տեսակի շահերի մէջ ես ինձ միշտ յանցաւոր եմ զգացել: Այս էլ մի անխուսափելի վիճակ է, կարծես, մարդուս մէջ, որպէսզի նա իրեն մերձաւոր ամէն կարգի մահերի նկատմամբ իր պատասխանատուութեան գիտակցութիւնը ապրեցնէ իր մէջ:

Կան նոյնպէս հողին խառնուած բազմաթիւ կորէյներ, որոնք իրենց մկնանման անսովոր տեսքով միշտ նորանոր շուարմունքի էին մատնում մեր հաւերին, որոնք ձայն ձայնի տուած՝ բարձր կէկչում էին նրանց իւրաքանչիւր տեսքից եւ նրանց ամէն շարժումներից, ինչ որ անում էին հաւերն ամէն անգամ որ դէմ առ դէմ էին գալիս օտարոտի եւ հաւերի կողմից երբեք գոյութիւնը չկասկածուած արարածների հետ:

Այստեղ կայ նոյնիսկ մի նապաստակ, որ սիրում էր տարօրինակ ու անսպասելի կատակներ անել: Երկար ժամանակ վախկոտ ու ընկճուած ձեւանալուց յետոյ՝ յանկարծ խօսակցութիւնների ամենատաք մի պահին՝ մէկէն կը ցատկէր ու՝ թրա՛փ, կը նստէր այս կամ այն հիւրի դիրկը, ուժգին շիտթութեան մատնելով ենթական:

Նոյնիսկ երեք ազոտաների աճիւնները կան այստեղ, սակայն սրանց պատմութիւնը երկար է եւ կը վերապահենք ուրիշ անգամ-ուան:

Մուկե՛րը... մուկերը լինին մեծ թէ փոքր տեսակի, դերեզման չունին այս վայրում : Նրանք դատապարտուած են եղել իրենց մեռելական ընթացքը բացթեւայ բոլորել, զրադաշտականների նախասիրած եղանակով, կեր դառնալով և բերկից թռչուններին :

Այո՛, ամէն անգամ այս տեղին մօտենալիս եւ կամ ամէն անգամ բրիչի այս կամ այն անզգոյշ հարուածներից՝ հողի միջից այս ու այն մանրանկար ծնոտի այս ու այն ողորկ ու աչքերի փոսիկներով ճերմակ դանկոսկրի հանդիպելիս, Համլէտեան դառն ու սրտակեղեք խորհրդածութիւնների դուռ է բացուում ինձ համար : Անբացատրելի արամութեան է մատնուում հողիս, որպէս եթէ ես մի շատ նուիրական յանձնառութիւն ունէի ու չեմ կատարած : Չբլիտեմ՝ կարծես ինձնից մի քիչ ուշադրութիւն եւ մի քիչ ժամանակ են աղբրում՝ իրենց վէպը վերապրեցնելու եւ իրենց վերացական ներկայութիւնները ազատելու անողոք մոռացութեան ստուարացող կապանքներից :

Գիտեմ, գիտեմ թէ ինչու նրանք այսպէս կախուում են իմ ուշադրութեան փէշերից եւ զբաղեցնում են կեանքս իրենցով : Մարդն ունի այն բանը, որից զուրկ են ժամանակի կառքին լծուած միւս բոլոր արարածները : Մարդը բանկանութիւն ունի : Մարդուց, միայն մարդուց պէտք է սպասել սրբազրութիւնը այն մեծ ապօրինութեան, որ պիտի մահն է, այն մեծ անհասկացողութեան, որ անելի մատնած է միայն, որ վաղ թէ ուշ պէտք է դայ տէր կանգնելու կեանքին, ոչինչ, բովանդակ գոյութիւնը՝ մի ծայրէն միւսը : Մարդն է, մարդն է ոչինչ չը մոռանալով նրա մէջ : Կենդանութեան պատմութիւնը իր Մեծ Գիրքն ունի, որ միայն մարդը կարող է կարգալ, — գիտեմ, գիտեմ ինչու այսպէս ժխտում են իմ հոգում...

*
**

Այո՛, այո՛, իմ սիրուն Լէտա, իմ երկայնաստեւ ոռոսական ձիւնափայլ շնիկ : Միշտ աչքիս առաջ ես քո ձիթապտուղի պէս սեւորակ փոքրիկ դուռնով, քո կրակոտ, խօսուն աչքերով, քո ցից-ցից ուշադիր ախանջներով եւ քո շքեղ, փարթամ պոչով : Դառն է ինձ մի առ մի յիշել քո վառվռուն կեանքը եւ քո վերջին օրերի անյատակ թախիծը՝ աշխարհի մէջ գոյութեան իրաւունքը կորցրած լինելու սեւ իրօութեան ի տես :

Քեզ հետ մենք կարողացանք առանց մարդկային լեզուի խօսել ու հասկանալ շատ ու շատ բաներ եւ յաճախ ուրքա՛ն կարեւոր: Դու էլ, ինչպէս որ քեզ պէս բոլոր շնչաւորները, աշխարհ մտար յաւիտենական անմահութեան անուկից եւ նոյնքան ջերմեռանդօրէն տենչացիր յաւերժացնել այն սրբազան հուրը, որ կեանք անունով ամէնքս կրում ենք մեր կուրծքերի տակ: Եւ ամէնքս էլ, ինչպէս որ դու, ապրում ենք ու սպասում, մեռնում ենք ու դարձեալ սպասում — սպասում...

Եւ ինչպէս որ մարդիկ իրարից առնում եւ իրար են փոխանցում մէկը միւսի դիմադճերն ու դէմքի արտայայտութիւնները, որոնց իւրաքանչիւրի ետեւ մի մի հոգեկան իմաստ ու միտում է բողբոջում, այնպէս էլ քեզ հետ մենք շատ ու շատ անգամ ինչ-ինչ հայեացքներ ու ինչ-ինչ դէմքի նշաններ փոխանակեցինք, սովորելով կարգաւ մէկս միւսի սրտի թաղուն խորհուրդները եւ մեր ենթագիտակցական անընթեռնելի յերողլիֆները: Եւ ես զիտեմ որ դու էլ մարդացար, առաւել կամ նուազ, եւ նոյնքան ինձ օգնեցիր մտերմանալու նիւթի եւ անասնութեան խաւարչտին անդունդին, ուր մխրճուած են մարդկային էութեան ինձ նոյնքան անճանաչ արմատները:

Եւ քեզնից սովորեցի այն ճշմարտութիւնը թէ՛ ոչ թէ պէտք է լքել ու բանադրել նիւթը եւ բնագոյը, փխցնելով մեր հոգին նրանցից, այլ ընդհակառակն՝ պէտք է սրբացնել անասունը եւ լուսաւորել նիւթը հոգու կարելիութիւններով ու շնորհներով, դարձնելով ե՛ւ այս, ե՛ւ այն գերիմաստ:

Քեզ էլ չեմ մոռացել իմ ձերմակ փիսիկ, իմ տարօրինակ Տակլա: Դու սիրուն չես, դու բրդոտ չես. քեզնից շատ աւելի շնորհալի է Փոմփոնը, քո մայրը, իր երկնադոյն աչքերով: Շատ աւելի փառայեղ է արու կատու Ժուլիկը, իր արջային խոչոր մարմնով, իր փարթամ ձերմակ բուրդով, այլ եւ իր գեղեցիկ կապոյտ եւ կանաչ երկու տարբեր աչքերով: Քո պոչը կարճ է ու այնքան նիհար, որ կարծես թէ վրան բնաւ մազ չէ բուսած: Դրա համար քեզ շատերը չեն սիրում եւ երեւի դրա համար էլ դու այսպէս մռայլ ես եւ խորչում ես արարածներից եւ մարդկանցից, ինչպէս որ ոչ մի կատու: Մակայն թերեւս այս է պատճառը, որ ես քեզ այդչափ մօտ էի զգում ինձ եւ նոյնքան թերեւս այս է պատճառը, որ դու ամբողջ արարածների մէջ միայն ինձ կարող էիր հանդուրժել եւ զգացմունքի փշրանքներ գտնել քո ժլատ սրտից ինձ համար:

Կատարեալ Դիողինէս է Տակլան: Մանաւանդ ամառները, երբ

նա քաջուժ է պարտէզի մի խուլ անկիւնը եւ բարեկամական բոլոր կտակերը խզում է մարդկանց եւ նոյնքան բոլոր արարօնների հետ : Եթէ պարագաների բերումով Երես երեսի եկած են Տակլայի հետ եւ սիրալիք ու դժուրիչ արտայայտութիւններ են ուղղուած իր հասցէին , նա մէկ-երկու կը սպասի , երրորդին ի նշան Դիողինէսեան դժկամակութեան՝ հատ ու կտոր բողբոջի մուտոցներով ձեզ զգաստութեան կը հրաւիրէ , որոշապէս հասկացնելով , թէ ձեր անհարկի բարեկամական բոլոր սիրալիք դեղումները ձեզ վերապահէք , նման Արեքսանդր Մակեդոնացուն , հակառակ դէպքում անտակտ ու անհանդստացուցիչ մարդկային ցեղի հանդէպ վերոթկոցներ ու Փշչոցներ կարգալով բեխերի տակից՝ գնում է իր ներքին հաւատարակչութիւնը վերագտնելու իր Դիողինէսեան առանձնարանում , որ պարտէզի պատի տակ լքուած մի հին , տակը ծակ դոյլ է :

Պէտք է ասել որ չարութիւն կամ բարկութիւն չկայ իր վրդովմունքի մէջ : Ձար լինելու համար էլ որոշ ճիգ ու կեանքոտութիւն պէտք է , իսկ այդ նա չունի : Նրա ասել ուղածը այլ բան չէ , քան մեր «անհամ մարդիկ» բացազանչութեան մի նոյնաբանութիւնը եւ ուրիշ ոչինչ : Գարնանն է միայն որ այս անհաշտ հողին սկսում է հաճութեան տրամադրութիւններով բարեխառնուել : Ձաւակներ էլ ունենում է այս շրջանին , սակայն այդ դէպքում իսկ իր բարքի բարեփոխութիւնը երկար չի տեսում : Իր մայրութիւնն էլ տարօրինակ է : Ձաւակների աչքերը բացուած չբացուած , այլեւս իրեն համար շատ աւելորդ է գտնում մայրական պարտականութեան տաղտուկը : Եւ տուեալ պայմաններում միայն բռնի կարելի է բերել նստեցնել ձագերի մօտ՝ դուռը վրան գոցելով : Իսկապէս՝ ի՞նչ պիտի լինէր թշուառ ձագերի վիճակը , եթէ չը լինէր մեծ-մայր Ձիչիկը . . . :

Ձիչիկը աշխարհիս ամենահեզ , ամենաբարի կատուն է , եւ եթէ կատուների մէջ երբեւէ հրեշտակներ լինէին , ճիշտ եւ ճիշտ կատուի հրեշտակ է նա : Ձիչիկը որ կատուն երբ ձագ ունենայ՝ կամաւոր դայեակի պէս կ'երթայ իր մայրական ծառայութիւնն առաջարկելու : Եւ զարմանալի է՝ նման պարագաներում , երբ ամէն մայր կենդանի սկսում է կասկածոտ ու յարձակողական դիրք որդեգրել ամէն ուրիշ կենդանու նկատմամբ , թէկուզ եւ նախապէս իր բարեկամները եղած լինէին , Ձիչիկին հանդուրժում են սիրայօթարօրէն եւ մէկ-երկու ինչ-ինչ՝ կատուներին հասկանալի նայուածքներից ու շարժուձեւերից յետոյ՝ գործը շուտով ամենասրտառուէ բարեկամութեամբ է վերջաւորում : Եւ Ձիչիկն արդէն մայր կատուի կողքին տեղաւորուելով՝

երկուսը միասին ամենախանդակաթ մոմսոցներով ձայն ձայնի տրւած՝ համերգ են կազմում, որի զգացական ջերմութիւնը ոչ մի երաժշտութիւն ի վիճակի է արտաբերել: Ձիչիկն անմիջապէս անցնում է լիզելու անսպառ արարողութեան, լիզելով ու լիզելով նորածիններին, բայց եւ նոյնքան մէջ ընդ մէջ նաեւ ինքնին մայր կատուին: — Մէ՛ր, հաճութիւն, դպուա՛նք աղբիւրի պէս խոխոջում են այն կողովի մէջ, ուր սիրազորով մայրական փոքրի տակ սիրասուն ձագուկները բըրդոտ սղորուկների պէս՝ ինչ որ խաւար աշխարհում, իրենց դեռ փակ աչքերով, բայց իրենց անսխալօրէն տեսնող ու ճանաչող զնչիկներէ ծայրերով: Աւելի տարօրինակը կայ: Պատահել է որ Ձիչիկը, որ մինչ այդ կաթ չէ ունեցել, հետզհետէ ձագերի ծծելու վրայ, սկսել է կաթնատու դառնալ:

Սեփ-սեւ կատու է Սեւուկը: Սեւ կատուներ, այո, որքան ուղէք կան, բայց այսպէս չէր Սեւուկը: Ամէնքը մի հաշուով եկել մտել են այս աշխարհը: Սեւուկն էլ իր ինչ-ինչ հաշիւներն է անում: Ամէն անգամ նրա հետ մեր հայեացքները հանդիպելիս, ճիշտ նոյն ապրումն են ունենում, ինչ որ Կէօթէի Փառուտը շան դիմաց, շունը, որ իր մէջ Մէ-Քիստոֆէն էր թաղցնում, — Սեւուկը կատուի կերպարանքով սատանայ է: (Կեդրոնական վարժարանի կատուն է, որ ամառուայ արձակուրդները անցնելու համար մեզ մօտ է բերուած, այնտեղ այդ միջոցին կերակրող չըլինելու պատճառով):

Թիւրիմացութիւն պատահեցաւ Սեւուկի եւ մեր մի հատիկի միջեւ, որ դեռ անցեալ տարուանից հիւանդ էր՝ ոտքը չէր բռնում: Մասնաւոր կեր ուտեցնելու պատճառով բաւական մտերմութիւն հաստատուած էր իմ եւ նրա միջեւ Կեր (տիէք-) ասուածը պարզ եղիպտացորեն էր՝ ոսկորների կազդուրիչ վիտամին պարունակող: Ձեռքից ուտելու վարժութիւնը ինքնին համազօր էր մեր միջեւ «դու»ով խօսելուն: Նա մեր միւս հաւերից իր առանձնաշնորհեալ վիճակը ցոյց տալու համար, ընդհանուր կեր ցրելիս, չէր մասնակցում նրանց կատաղի կողոպուտին: Կողոպուտ եմ ասում, ոչովհետեւ այս խմբի մէջ սեփական կոկորդն անցնելիք ամէն բան կարծես ուրիշներից կողոպտուած էր: Մի խօսքով երկու շահ ապահովածի պէս էր դառնում՝ թէ՛ ուտելու դոհացումն ինքնին եւ թէ՛ մանաւանդ, ուրիշի բերնից յարչտակած պատառի ռազմական խնջոյքը...:

Այո, թիւրիմացութիւն պատահեցաւ Սեւուկի եւ այս հաւիկի միջեւ, որի հետեւանքը եղաւ վերջինիս մահը: Սեւուկը հանոցի վըրայ ցատկելով՝ ըստ սովորութեան պիտի լրտեսէր մեր դրացու կատուի ընթացքը եւ ի հարկին այդտեղից ռզղակի վրան, երկու կատաղի ջուլհակների պէս պիտի իրար բզկտէին: Այդ այն միջոցին էր, երբ հանոցի յետասուզուը դէպի վեր բացուած էր՝ օդը մաքրելու համար՝ իսկ հաւիկը ներսը բռնկալի վրայ նստած է եղել հաւիկիթ ածելու: Մէկէն սեւ կենդանիի յանկարծակիան երեւումը եւ հաւիկիթի խուճապը դուրս նետուելու, ճիշդ դուռը վար ընկնելու դործողութեան է զուգարդիպում եւ ասան՝ հաւի գլուխը դուրս, մարմինը ներս՝ նա իր կեանքի էջերը փակեց, վիշտ պատճառելով բոլորիս: Իսկ Սեւուկը մեր իրարանցումի վրայ եւ հաւի դիակին ի տես՝ կանաչաւուն բիբերը լայն լայն բացած՝ մէկ մեղ էր նայում, մէկ դիակին, որ հիմա մեր ձեռքերի մէջ է: Այդ նայուածքն իր մէջ մարդկային շատ բան ունէր, — «Աստուած՝ վկայ, Աստուած՝ վկայ... Ե՞ս, դիտմամբ, մեղա՞յ, մեղա՞յ...»:

Շատ ու շատ բաներ տեսայ ու վկայեցի ես նրանց աշխարհում, բաներ, որոնք մարդն իր բացառիկ մենաշնորհն է նկատում: Տեսայ որ փողոցներում լքուածները, մանաւանդ հագիւ մանկութեան շրջանը թեւակոխածներ՝ մուրացիկների պէս սրա-նրա ոտքերն ընկած, դուրթ ու օդնութիւն են աղբսում: Միթէ՞ կարելի է լսել ու չը հասկանալ փողոցներում նետուած կատուների մարդկային աղաչանքն ու հառաչանքը: Ծնուած-չըծնուած՝ կեանքի ամբողջ ծանրութիւնն իրենց փոխ ուսերի վրայ յանկարծակի դէպցող այս ճղճիմ էակները մարդանման զգացումներով ինչե՞ր չեն աղաղակում, որոնց ի լուր իրենց խիղճը կոխտելով անցնում են մարդիկ անարձագանդ ու անըզգայ, չը խորհելով սակայն, որ նոյն իրաւունքը տալիս են ճակատագրի տիրոջ նոյն վարմունքը կիրարկելու ի տես իրենց օրհասների:

Տեսայ որ փողոցներից տուն բերուած, կեանքի դառնութեան մըրուրը քամած այս կատու-կարօտեալները, որքան էլ որ երկար ապրեն իրենց պատասպարան եղող տան մէջ ու ընտելանան այս տան կարգ ու սարքին, այն սեւ օրերի կնիքը անջնջելի քանդակուած է մնում նրանց էութեան վրայ միշտ իրենց ստորագրաս նկատելով տան մէջ ծնած ու մեծացած միւս կատուների վերաբերմամբ: Երբեք պահանջ-կոտ չեն: Ծեծ ուտելիս հանդուրժող ու խոնարհ են, միշտ հաշտուած իրենց ճակատագրի հետ: Իրենց կեանքն իրենց իսկ աչքին կարծես մեծ արժէք չի ներկայացնում, միանգամայն հակապատկերը հանդի-

սացնելով տնածին կատուներին, որոնք հին ազնուականների եւ քընթոյշ մեծացող մարդ արարածների բոլոր անձնապաշտ ու չփացած բարքերի ախտանիշներն են յայտնաբերում, իրենց կեանքի արժէքի չափազանց սուր դիտակցութիւնը, պահանջկոտութիւնը զգալով ու զգացնելով ամէն քայլափոխին: Կարճ՝ Փրէնոյտեան Փրազաբանութեամբ եկտոր կատուներին յատուկ է ստորադասութեան բարդոյթը:

Եւ եղաւ մի շրջան, երբ կատուներն այնքան բազմացան մեր տան մէջ, որ այլեւս նրանց խնամելու գործը չափազանց տաժանելի հանգամանք առաւ: Բո՛ւրբ, աղտոտութի՛ւն եւ մանաւանդ ձմեռները Ռոմէօ եւ Ջուլիէզզայի անսպառ սիրախօսը, որին այնպէս ողի է բռին իրենց մասնակցութիւնը բերում էին ամէն սեռի ու տարիքի, դրացի թէ հեռուների կատուները...:

Ճարահատեալ մեր տնեցիները, դիմելով աւանդական սովորութեան՝ կատուներից երեքին յանձնում են մեր մի աշխատաւորին տանելու համար հեռու տեղ, Բոստանջի կոչուող վայրում իրենց բախտին ձգելու: Բոստանջի մասին միշտ այն կարծիքը կար թէ մսավաճառների կեդրոնատեղի լինելով՝ կատուները այդտեղ երբեք քաղցած չեն մնում:

Ի՞նչ կարելի էր անել այդ պայմաններում: Այո, մեր տունը բաւական թեթեւցաւ կատունների բեռից, սակայն կենդանիների հաւանական թշուառութեան դառն պատկերը երբեք չը դադրեցաւ մեր խիղճը հալածելուց: Գնալով այս մտասեւեռումը անհանդուրժելի հանդամանք առաւ: Ի՞նչ անել. կրկին յետ բերել: Մեր տունն իր հանդիստը կորցնել սկսաւ: Հապա՞ եթէ անօթի են. հապա՞ եթէ տեղ չունին պատսպարուելու. եթէ՞ աւելի զօրեղներից ծեծւում են...: Անշուշտ փողոցում մեծցած կատունների համար դլուխ պահելու եղանակներ կը գտնուին, թէկուզ դժուարին, չարքաչ պայմաններում: Բայց մի րոպէ երեւակայել թէ ինչ կացութեան մատնուած պէտք է լինին մեր երեք անբախտները, որոնք փափուկ, անհոգ կեանքի վարժուած են, որոնք ցուրտի չեն դիմանայ, որոնք... — Իսկապէս, առանց խոր տակնուվրայութեան անկարելի է անդրադառնալ այս դատապարտուածների ողբերգութեան: Ամենից աւելի կինս ազդուած է. ամենից աւելի կինս անմխիթար է, նա որ այնքան սիրում է, այնքան կապուած է կենդանիներին... — Ո՛չ, ո՛չ, մեր անելիք բանը չէ այդ: Ինչ դնով կ'ուզէ լինի, պէտք է գնալ, պէտք է գտնել եւ անպայման իրենց տեղերը վերադարձնել տարագիրներին:

Սակայն ի՞նչպէս: Սակայն երեք օր արդէն անցած է. ո՛վ գիտէ

ուր է հիմա իւրաքանչիւրը նրանցից: Հասկացանք որ Տակլան Բոստանը ի տակաւին չը հասած՝ բարձր դիրքով կամուրջ կայ, հանրահառքի նախալերջին կայանում՝ այդտեղ, ճիշդ քովի պարտէզը նետուած է: Իսկ միւս երկուսը՝ մէկը կապուտաչեայ Փոմփոնը, Տակլայի մայրը, եւ միւսն էլ փողոցից ամիսներ առաջ ներս առնուած «ձալլատունը», որ սարսափելի շատակեր է եւ վատ սովորութիւն ունի անդադար մլաւելու, մէկ էլ դա՛ այս երկուսը ձգուած են աւելի ներսերը, մտավճառների շրջանակը: — Դէ, հիմա արի ու այս գործի միջից կարողացիր դուրս գալ: Մանաւանդ Տակլան, ո՛վ դիտէ քանի անգամ չների հալածանքի նշաւակ է եղած եւ, հետեւապէս, ո՛վ դիտէ որ հեռաւոր անկիւնն է կծկուած, եթէ միայն, անշուշտ, ողջ է: Որով հիմա ուղղակի ցնորք է նրա հետքը գտնել:

Բայց խնդիրը դրանով էլ չվերջացաւ: Գիշերը ես երազիս տեսայ Տակլան, որ խեղճ-խեղճ կծկուած էր մի անծանօթ պատի տակ: — Ախ, այդ երազնե՞րը. Ի՞նչ են, յանուն ինչի՞ են եւ ի՞նչ են ուզում դրանք մարդկանցից: Իրականութի՞ւն են, թէ չեն, խաբէութի՞ւն են թէ չեն, ի՞նչ է իրենց իմաստը եւ ինչո՞վ են արդարացնում իրենց գոյութեան իրաւունքն այս աշխարհում՝ այս չեղելութիւններն իրենց եղելութեամբ, իրենց առասպելական թատերախաղով ննջողների ուղեղներում, — ի՞նչ է իսկապէս, լուկ բանագողութի՞ւն իրականութեան, թէ, ընդհակառակն, ազդարարութիւններ այս կոյր աշխարհին մեզ անծանօթ ամենատեսութեան դահոյքից...: Յամենայն դէպս՝ երազը սուտ է, սուտ չէ՛ հոգիս խռովքի մէջ է եւ կեանքն անուժ է երազի գերութիւնից հոգիս ազատելու: Այո, նա, այդ կատուն, միայն ինձ կապուած էր եւ միայն իմ ձեռքից յօժարում էր պատառիկներ ընդունել: Նրա ամենասիրած բանը ճերմակ պանիրը հացի փորի մէջ սեղմուած պատառներն էին: Մեր բարեկամութիւնը, ահա, սրա հետ կապուած էր եւ, իսկապէս, միակ բաց դուռն էր այս պարագան իր մարդատեաց անհանդուրժողութեան:

Արթնանալով՝ ես ինձնից ինքդինքս արհամարհելու աստիճան դժգոհ էի: Ես դաւաճանած էի իմ հանդէպ ունեցած իր բացառիկ վստահութեան, — ո՛չ, ո՛չ, պէտք է փութալ Բոստանը...:

Այլեւս կարծես իմ ապրելու իրաւունքն է, որ պէտք է փրկէի այս կատուներով: Հապա եթէ չըզտնեմ, ի՞նչ պիտի անեմ, ինչ երեսով ես պիտի շարունակեմ խնդալ արեւի տակ, երբ այս տեսակ մի վէճը ունիմ խղճիս վրայ:

Անճրեւախառն ձիւն է մաղում դաշտերի մէջ: Հետս փոքր կողով առած՝ հանրակառքով դնում եմ կատուների արքորավայրը — Բոստանջի: Հանրակառքից իջայ այն բարձրագիր կէտի վրայ, ուր որ կամուրջն է եւ ուր որ ցոյց տրուած տունը պիտի լինի: Այո, աջ կողմից մի տուն կայ՝ ցանկապատուած պարտէզի մէջ, — այո, այդ տունը պէտք է լինի: Ուզեցի դուռը ծեծել հարցնել: Սակայն անմիտ թուաց չը յանձնուած կենդանին օրեր վերջը դալ հարցնել: Ի՞նչ անել: Ինձ կը մնայ ուղղուել դէպի մսի շուկայ, որ շատ հեռու չէ այստեղից: Լինի-լինի՝ այդ կողմերը կարող է լինել: Սակայն երթալէ առաջ խորհեցի մի վերջին անգամ լաւ աչքի անցնել այս ու այն անկիւնները, մանաւանդ քննել ծառերի ճիւղերը...: Այս ի՞նչ է... սա մի՞թէ Տակլան չէ այս սերկէլի ծառի սաղարթի մէջ... անհաւանականութեան հաւանականութիւն՝ ուրիշ անուն կարելի չէ տալ: Յուսահատ ու թրջուած՝ նա այստեղ կիզէ: մնացել է անհաց, անջուր երեք օրերէ ի վեր...:

Կսկիծ, ուրախութիւն մէջս իրար են խանուած:

— Տակլա՛, Տակլա՛...: — Նա ցնցուեց՝ «միտ՛, միտ՛, միտ-տ՛...» իսկոյն արձագանդեց նա մեքենաբար, բայց մի ձայնով, որ շատ խոր յուսահատութեան, աւելի ճիշտը՝ մահուան աղեկուուր բութը ունէր իր մէջ: Մլաւիւնը փոխանակ սովորական միտու-ի, ձայնեղ օ-ով էր վերջանում այս անգամ: Միայն թէ նա չըզիտէ իմ ուր լինելը. մի՛ դուցէ պատրանք է... բայց, ահա, սկսաւ կամաց-կամաց աչք ածել: Նա շուտ եկաւ մի վերջին յոյս աչքերի մէջ՝ խառն յուսախարուելու վախով...: Ահա, նա բոլորովին իմ կողմն է դարձած ու մեծացած աչքերով ինձ է գննում: Երեք օրուայ մահացու տառապանքը նրան խորթացրել է ամբողջ աշխարհից, մեռցրել է իր մէջ ամէն հաւատք դէպի ամէն ոք, ամէն ինչ:

— Տակլա՛, Տակլա՛, փիտի՛, փիտի՛, փիտի՛, — եւ սկսայ մատնե-րով իրեն լաւ ծանօթ կանչելու նշանը անել: Սկսաւ մէկէն արագ-արագ ծառից վար ճանկոտուել եւ ցատկեց մօտակայ պատի վրայ: Սակայն վերջին անգամ վախն ու կասկածը նրան դամեցին պատին, մինչեւ որ մի քանի անգամ կրկնեմ մատների յիշեալ շարժումը, եւ այնուհետեւ սկսաւ մէկէն իրարու վրայ՝ միտո՛ւ, միտո՛ւ, որ թէ՛ լաց էր, թէ՛ թախանձանք, թէ՛ ուրախութիւն եւ մանաւանդ՝ սէ՛ր...:

Տակլան դամբիւղի մէջ՝ մենք վերադառնում ենք, այս անգամ տոբով՝ կտրելով երկար ճանապարհ: արգելում է կենդանիով հան-րակառքում ճամբորդելը:

Հիմա ճամբու ընթացքին մենք յաճախ խօսակցում ենք եւ նա սրտառուէ խոխոռոցներով իր երախտազիտութիւնն ու ջերմ խանդն է յայտնում :

Յաջորդ օրը դարձեալ՝ եւ այս անգամ կնոջս հետ՝ ճամբայ ելանք դէպի նոյն աքսորավայրը, մեր միւս երկու տարագիրները եւս՝ Փոմփոնը եւ Ճպլտունը տուն վերադարձնելու հոգով : Վերջապէս՝ աւելի կամ պակաս վիպական պայմաններում, կնոջս իրենց այնքան ծանօթ, այնքան յուսատու կանչերի վրայ՝ ինչ-ինչ մեկուսացած անկիւններից նրանք եւս եկան ամբողջացնելու վերադարձի շէն շքերթը դէպի կեանք եւ հրաժեշտ տալու օտարութեան մղձաւանջին ու անյոյս տուայտանքներին . . . :

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ անիրաւութեան ու տառապանքների ամպերը միշտ դալիս են մթազնելու երջանկութեան ժպտուն արեւը մեր հոգու երկնակամարում, քանի որ այդ արեւը կայ եւ ամէնքի, ամէնքի մէջ իր հրոյ հրաչքը նուիրագործած է ի բնէ եւ իր երանաբաշխ ցոլացումի օրհնութիւնը մեզ աւետուած է ի ծնէ — ինչո՞ւ . . . :

Ե . Ա .

ԵՐԿՐԱՅԻՆ ՍՆՈՒՆԴՆԵՐ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

*ԽՐ յՈՂ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆՆԱ, ՈՐ Ի ՎԱՂՈՆԳ
ԿՐ ՔՆՄՆԱՐ, ԿՐ ՂԱՐԹՆՈՒ: ՀԱՅԸՂ*

Մի՛ մաղթեր, Նաք-ամայե՛լ, գտնել զԱստուած, այլուր քան թէ ամենուրեք:

Ամէ՛ն արարած ցոյց կուտայ զԱստուած, ո՛չ ոք կը յայտնէ գայն:

Մեր ակնարկը վրան հանգչածին պէս, ամէ՛ն էակ մեզ կը մոլորեցնէ Աստուծմէ:

Մինչդեռ ուրիշներ կ'աշխատին կամ դերք կը հրատարակեն՝ ես երեք տարիներ սպառսպուռ վատնեցի ճամբաներուն վրայ, մոռնալու համար ընդհակառակն ի՛նչ որ ուսած էի մտքով: Այս վերստին տգիտացումը եղաւ յամր ու դժուարին, այլ աւելի արդիւնաւէտ քան մարդոց կողմէ պարտադրուած բոլոր ուսումները: Ու իրապէս սկիզբը նոր զարգացման մը, նոր կրթութեան:

Պիտի չգիտնաս երբեք ճիգերը որ թափեցինք, որպէսզի կարենայինք հետաքրքրուել կեանքով: Այլ այժմ, որ ունինք զայն՝ այդ շահագրգռութիւնը մերը պիտի ըլլայ, ամէ՛ն ինչի պէս, բուռն կրքով:

Կը պատժէի անհոյոթ ուրախութեամբ մը մարմինս, պատժին մէջ աւելի հեշտութիւն զգալով քան թէ յանցանքին, — այնքան մեծ էր հպարտութեանս արբշտանքը պարզութեամբ չմեղանչելու:

Ձնջել արժանիքի դաղափարը ինքն իր մէջ, վասնզի մեծ խոչընդոտ մը կը հանդիսանայ ան մտքին համար:

Կենաց ուղիներուն անստուգութիւնը մեզ անձկութեան մատնեց մեր ողջ կեանքի ընթացքին: Ի՞նչ ըսել քեզի: Երբ մարդ դոյզն չափով կ'անդրադառնայ՝ ամէ՛ն ընտրութիւն զարհուրելի կը թուի: Զարհուրելի՛ ազատութիւն մը, որուն ուղեցոյց չէ պարտականութիւնը: Ի՞նչ որ պէտք է ընտրել՝ ճամբայ մըն է, չորս ծագերով անյայտ երկրի մը մէջ, ուր ամէ՛ն ոք իր գիւտը կ'ընէ: Ու լաւ նչէ գայս, կ'ընէ՛ գայն միայն ինքն իրեն համար: Այնպէս որ է՛ն թաքթաքուր Ափրիկէի մէջ է՛ն անորոշ հետքը նուազ կասկածելի կը թուի:

Ստուերախիտ արօտներ մեզ կ'առինքնեն, — դեռ չամլացած ալերու պատրանալի կրկներեւոյթներ: Այլ ընդհոյոթ ալերը պիտի հոսին հոնկէ, ուրկէ մեր տենչերը կը վազեն: Վասնզի երկիրը կ'ապրի այնչափով որ մեր մերձեցումը կը ստեղծէ գայն, — ու դաշտանկարը շուրջի, սակաւ առ սակաւ, մեր քայլերուն առջեւ կ'ընծայուի: Ու չենք նշմարեր որեւէ հորիզոն հեռուն: Ու նոյնիսկ մերձ ի մեզ, ինչ որ կայ՝ յարափոփոխ ու իրերայաջորդ դրսերեւոյթ է միայն:

Այլ ինչո՛ւ բաղդատութիւններ ընել նման ծանրակշիռ նիւթի մը մէջ: Բոլորս կը կարծենք թէ պարտաւոր ենք դտանել զԱստուած: Ձենք դիտեր աւա՛ղ թէ որո՛ւն պէտք է ուղղել մեր աղօթից մրմունջները, գայն գտնել յաջողելէ առաջ: Յայնժամ մարդ կ'ըսէ ինքն իրեն թէ վերջապէս ամենուրեք է, որեւէ տեղ, — Անգտանելի՛ն՝ ու ծունկի կուգայ ըստ դիպուածին:

Ու դուն պիտի նմանիս, Նաթանայէ՛լ, մէկուս մը որ ճամբան գտնելու համար կը հետեւի լոյսի մը, որ ինքն իսկ վեր կը բռնէ, իր արիւն մէջ:

Ուր ալ երթաս, կրնաս հանդիպիլ լոկ Աստոյ, — Աստուած, կ'ըսէր Մենալք, է ի՛նչ որ կը դիմաւորէ մեզ:

Նաթանայէ՛լ, պիտի նայիս ամէ՛ն ինչի անցնելով ճամբադ ու ո՛չ ուրեք պիտի կանդ առնես: Ըսէ՛ ինքդ քեզի թէ լոկ Աստուած առժամեայ չէ:

Թո՛ղ կարեւորութիւնը նայուածքիդ մէջ ըլլայ ու ոչ թէ նայած
իրիդ :

Ի՛նչ տարրորջ իմացութիւն որ կը պահես ի քեզ, պիտի մնայ
քեզմէ անջատ դարուց ի դար : Ինչո՞ւ ուրեմն այդքան յարգ ընծայել
իրեն :

Շահաւէտ են ցանկութիւնները, ու շահաւէտ յաղեցումը անոնց,
— քանի որ յաղեցմամբ կ'աճին անոնք : Զի ճշմարտութեամբ կ'ըսեմ
զայս քեզի, Նաթանայէ՛լ, ամէն ցանկութիւն զիս աւելի հարստացուց
քան թէ միշտ պատիր տիրացումը նոյն տենչանքիս առարկային :

Բազմաթիւ նրբօրէն քաղցր բաներու համար, Նաթանայէ՛լ, մա-
շեցայ սիրով : Անոնց վեհաշքութիւնը արդիւնքն էր իմ ներքին տոչո-
րումիս : Զէի կրնար ձանձրանալ, յոգնիլ : Ամէ՛ն ջերմեռանդութիւն
ինձ համար հիւծում էր սիրոյ, անուշ սպառում մը :

Հերետիկոս՝ հերետիկոսներէ աւելի, զիս ընդմիշտ առինքնեցին
կողմնակի կարծիքները, մտածումներու ծայրայեղ շեղումներն ու
բեկբեկումները, հակընդդիմութիւնները : Իւրաքանչիւր իմացակա-
նութիւն զիս կը հետաքրքրէր միայն միւսներէն իր տարբերութեամբ :
Կը յանգէի ինձմէ հեռու վանելու համակրութիւնը, զայն համարելով
հասարակաց յուզումի մը ճանաչումը միայն :

Այլեւ ո՛չ համակրութիւնը, Նաթանայէ՛լ, այլ սէրը :

Գործել, առանց դատելու թէ արարքը լաւ է թէ դէշ : Սիրել, ա-
ռանց անձկութեան մատնուելու թէ այդ բարի է թէ չար :

Նաթանայէ՛լ, քեզի պիտի սորվեցնեմ ջերմեռանդութիւնը :

Եռանդայոյզ կեանք մը, Նաթանայէ՛լ, փոխանակ հանդարտու-
թեան : Զեմ մաղթեր ուրիշ հանդիստ, բացի անկէ որ մահուան քու-
նէն կուզայ : Կը վախնամ, որ այն բոլոր ցանկութիւններն ու ներքին
ուժերը, զորս չկրցի գոհացնել կեանքիս ընթացքին, զիս կը չարչա-
րեն երկրորդ յայտնութեան մը համար : Կը յուսամ, դրսեւորելէ յե-
տոյ այս երկրին վրայ՝ ի՛նչ որ կը սպասէր առ իս, յաղեցեալ, մեռնիլ
լիովին յուսասպառ :

Ո՛չ երբեք համակրուիլենը, Նաթանայէ՛լ, այլ սէրը: Կը հասկընաս անշուշտ, որ նոյն բաները չեն: Բեկոր մը սիրոյ կորուստի երկիւղով է, որ երբեմն կրցայ հաղորդուիլ համակրութեամբ՝ տրամութեանց, ձանձրոյթներու, ցաւերու հետ, — որոնց հազիւ այլապէս կարենայի հանդուրժել: Ձզէ՛ իւրաքանչիւր ոքի իր կեանքին հոգը:

— Ձեմ կրնար շարունակել զրեւ այօօր, զի անիւ մը անընդհատ կը դառնայ մարազին մէջ, երէկ տեսայ գայն, իւղակաղամբ կը ծեծէր: Յարգաչիւղը կը թուչէր, հատիկը կը գլորէր գետին: Փոշին կը խեղդէր կոկորդոս: Կին մը կը դարձնէր թեղը: Երկու գեղանձնեայ տղաք, ոտարոպիկ, կը հաւաքէին հատիկը:

Կ'արտասուեմ, որովհետեւ այլեւս ուրիշ ըսելիք չունիմ:

Գիտեմ թէ մարդ չի սկսիր զրեւ, երբ ասկէ աւելի ըսելիք չունի: Այլ այսուհանդերձ գրեցի ու պիտի գրեմ դեռ նոյն նիւթին վրայ:

***

Նաթանայէ՛լ, պիտի ցանկայի քեզի նուիրել հրճուանք մը, որ տակաւին ո՛չ ոք տուած ըլլար քեզի: Ձեմ գիտեր թէ ի՛նչ ձեւով կըրնամ գայն քեզի ընծայաբերել, սակայն եւ այնպէս ունիմ գայն: Պիտի ուզէի խօսքս քեզի ուղղել մտերմութեամբ մը, որ դեռ ո՛չ ոք յաջողած է ունենալ հետդ: Պիտի ուզէի դուռդ բախել գիշերուան այն ժամուն, երբ յաջորդաբար բացած ու դոցած պիտի ըլլատ բազմաթիւ գրքեր, որոնելով իւրաքանչիւրին մէջ, ի՛նչ որ մինչ այդ չէին յայտնած քեզ, — երբ դեռ կը սպասես անձկաւ, երբ յենարան չունենալուն պատճառաւ ջերմեռանդութիւնդ տրամութեան վերածուելու վրայ է:

Լոկ քեզի համար է, որ կը գրեմ: Քեզի կը գրեմ լոկ այս ժամերուն համար: Պիտի ուզէի գրել գիրք մը, ուրկէ ամէ՛ն անձնական մտածում, ամէ՛ն անձնական յուզում բացակայ պիտի թուէր քեզի: Ու պիտի կարծէիր գտնել լոկ քու սեփական խանդավառութեանդ լուսարձակումը: Պիտի ուզէի մօտենալ քեզի եւ որ դուն սիրէ՛ր՝ դիս:

Մեկամաղձոտութիւնը անկեալ ջերմեռանդութիւնն է լուկ :

Ամէն էակ ընդունակ է մերկութեան, ամէն յուզում լիութեան :

Յուզումներս ի բաց եղան կրօնքի մը պէս : Կրնա՞ս հասկնալ ասիկա : Ամէն զգայնութիւն անվախճան ներկայութեան մըն է :

Նաթանայէ՛լ, ջերմեռանդութիւնը պիտի սորվեցնեմ քեզի :

Մեր արարքները կը հանդուցուին մեզի՝ ինչպէս փոսփորին իր նշոյլը : Իրաւ է որ կը սպառեն մեզ, այլ եւ մեզի կ'ընծայեն մեր փառաւորութիւնը :

Ու եթէ մեր հոգին բան մը արժեց, որովհետեւ ան աւելի եռանդարոր կը քոյլ մը այրեցաւ, քան կարգ մը ուրիշներ :

Տեսայ ձեզ, անեղբ անդեր՝ արչալուսային սպիտակութեան մէջ ի լող, լիճեր կապոյտ՝ ձեր կոհակներուն մէջ լողցայ, — եւ թէ ծիծղուն այերին իւրաքանչիւր դուրգուրանքը ժպտիլ տուաւ ինձ, ահա՛ ինչ որ պիտի չյողնիմ քեզի վերստին ըսելէ, Նաթանայէ՛լ : Քեզի պիտի ուսուցանեմ ջերմեռանդութիւնը :

Եթէ աւելի դեղեցիկ բաներ դիտցած ըլլայի, անոնք է որ պիտի ըսէի քեզի, — անոնք անշուշտ եւ ո՛չ թէ սուրիշներ :

Իմաստութիւնը չէ, որ ինձ սորվեցուցեր, Մենա՛լք : Ո՛չ թէ իմաստութիւնը, այլ սէրը :

***

Նաթանայէ՛լ, ի՛նչ որ կը զգայի Մենալքի հանդէպ՝ բարեկամութենէն աւելի էր ու հազիւ դոյզն պակաս սէրէն : Զայն կը սիրեմ նաեւ որպէս եղբայր մը :

Վտանգաւոր է Մենալք, երկնչէ՛լ անկէ : Ան դիւրաւ ծերերէն խոտելի կը համարուի, այլ չի յաջողիր երկիւղ ազդել մանուկներուն :

Ան կը սորվեցնէ անոնց այլեւս միմիայն իրենց ընտանիքը չսիրել ու յամբօրէն լքել զայն: Հիւանդ կ'ընծայէ անոնց սրտերը քաղցովը՝ դեռ խակ վայրի պտուղներուն ու մտահոգ՝ տարօրէն սիրով: Ո՞ր Մենալք, քեզի հետ պիտի ուզէի դեռ եւս դրողել ուրիշ ճամբաներու վրայ, այլ դուն կ'ատէիր տկարութիւնը: Ու կ'ուզէիր քեզմէ հեռանալ սովորեցընել ինձ:

Տարօրինակ կարելիութիւններ կան իւրաքանչիւր մարդու մօտ: Ներկան յղի պիտի ըլլար՝ բոլոր ապառնիներով, եթէ արդէն անցեալը հոն չարձակէր պատմութիւն մը: Այլ աւա՞ղ, միակ անցեալ մը կ'առաջադրէ միակ ապագայ մը, — զայն կը նետէ մեր դիմաց, միջոցին մէջ ձգուած անվախճան կամուրջի մը պէս:

Մարդ կ'ընայ ապահով ըլլալ՝ թէ իրագործել կ'ընայ լոկ ինչ որ անկարող է հասկնալ: Հասկնալ՝ զգալ ըսել է թէ կարող ենք իրագործել: Կրողը ըլլալ առաւելագոյն մարդկայնութեան, ահաւաստիկ լաւագոյն տարազը:

Կեանքի տարրեր, զանազան ձեւեր, բոլորդ դեղեցիկ թուեցաք ինձ: — Ի՛նչ որ կ'ըսեմ քեզի՝ Մենալք արդէն կ'ըսէր ինձ:

Կը յուսամ ստուգիւ ճանչցած ըլլալ բոլո՛ր կըքերն ու բոլո՛ր մեղքերը, — դէ՞թ քաջալերած ըլլալ զանոնք: Ողջ էութիւնս խոյացաւ բոլո՛ր հաւատքներուն վրայ ու երեկոներ կային, երբ այնքան խօլ էի, որ դրեթէ կը հաւատայի սեփական հոգւոյս, այնքան զայն մօտ կը զգայի փախուստի՝ սեփական մարմնէս, — կ'ըսէր տակաւին ինձ Մենալք:

Ու մեր կեանքը այս պաղ ջրով լեցուն բաժակին պէս պիտի ըլլայ, մեր դիմաց, այս խոնաւ գաւաթին՝ ջերմէ տառապող մէկու մը ձեռքերուն մէջ, — որ կ'ուզէ խմել եւ որ կը խմէ, մէկ ումպով, գիտնալով հանդերձ թէ պարտաւոր էր սպասել, այլ չկարենալով իր շրթնեքէն վանել այս քաղցր գաւաթը, — վասնզի որքան որ գով է այս ջուրը, այնքան մեծ է ջերմին տուած պապակը:

Բ.

Ո՞ր ինչպէս յայնժամ շնչեցի զով օդը դիշերուան, ո՞ր լուսամուտներ: Ու քանի՞օ՞րն գունատ շողերը կը հոսէին լուսնկայէն, մշուշներուն պատճառաւ աղբիւրներու պէս, — կարծես մարդ կը խմէր զանոնք:

Ո՞ր լուսամուտներ, որքա՞րն յաճախ ճակատս հպեցաւ ձեռն ապակիներուն, զովանալու համար ու որքա՞րն յաճախ ցանկութիւններս ի տես անսահման երկնից խաղաղութեան, շողխացան մէզերու պէս, երբ այրեցեալ անկողնէս կը վազէի պատշգամ:

Տենդե՛ր կորուսեալ օրերու, մարմնիս համար մահացու սպառում մըն էիք, — այլ ինչպէ՞ս հոգին կը հիւծի երբ ոչինչ զայն ուշադուրկ կ'ընէ Աստուծմէ:

Պաշտամունքիս սեւեռումը ահարկու էր, զիս լիովին գլխակորոյս ընելու աստիճան:

Դեռ երկար ատեն պիտի փնտռես, ըսաւ Մենալք, հոգիներու անկարելի երանութիւնը:

Տարակուսելի զգլխանքներու առաջին օրերը հազիւ անցած, — այլ Մենալքին հանդիպելէ առաջ, — անձկալի սպասման շրջան մըն էր, ինչպէս երբ մարդ ճախճախուտներու մէջէն կը ճամբորդէ: Կ'ընկզմէի քնաթափ ընդարձացումներու խորը եւ ննջելն իսկ զիս չէր կրնար բուժել: Կ'երկնայի ճաշէն յետոյ, կը քնամայի, այլ կը վերազարթնուի աւելի խոնջ, միտքս թմրած, կարծես որեւէ փոխակերպման համար:

Մթին գործողութիւններ մարդ էակին խորը, ծածուկ աշխատանք, ծնունդք անյայտի, մեծաշխատ յղացումներ, — քնաթափութիւնք, սպասումներ, — ինչպէս թրթուրներ ու հարսնեակներ, կը ննջէի: Թոյլ կուտայի որ առ իս ձեւ առնէր նոր էակը, որ պիտի ըլլայի

Եւ որ արդէն չէր նմաներ ինձ: Ամէ՛ն լոյս ինձ կը հասնէր կարծես մամոռապատ ջրի խաւերուն մէջէն, սաղարթներու եւ տերեւներու մէջէն, — շփոթ հպանցումներ մեղկութիւններ՝ նման արբեցումներու, նման մեծ գլխապտոյտներու: Ո՛ր, թող դայ վերջապէս սուր տաղանալը, կ'ողոքէի, թո՛ղ դայ հիւանդութիւնը, արթուն տառապանքը: Ու ուղեղս կը ձգտէր բաղբատուիլ կայծակնահար երկնից, խճողեալ յղի ամպերով, ուր հազիւ շնչել կարելի է, ուր ամէն ինչ կը սպասէ որոտին՝ պատուելու համար այս թխպագոյն կարասները, պատրաստ դայրոյթէ պայթելու, — ու ծածկելով երկնից լազուարթը:

Դեռ ո՞րքան պիտի տեւէք, սպասումներ: Ու ձեր վախճանէն յետոյ՝ ի՞նչ պիտի մնայ մեզի ապրելու համար, — սպասումներ: Սպասումներ ինչի, կը պոռայի: Ի՞նչ կրնար տեղի ունենալ, որ չբխէր մեր էութենէն իսկ: Ի՞նչ կրնար պատահիլ ի մեզ, որուն ծանօթ եղած չըլլայինք:

Աբէլի ծնունդը, նշանախօսութիւնս, էրիքի մահը, վերիվայր շրջումը կեանքիս, — փոխանակ վախճանը դնելու այս անհող յուլութեան, կարծես զիս անելի կ'ընկլուղէին՝ այնքան որոշ էր, որ այս թմրութիւնը մտածումներուս բարդութեանէն, կամքիս դեղեւումներէն իսկ կը ծնէր: Պիտի ուղէի քնանալ՝ անվախճանօրէն, հողին խոնաւութեան խորը, ինչպէս բուսականութիւնը կը ննջէ: Մերթ կ'ըսէի ինքս ինձ թէ հեշտութիւնը պիտի յաջողէ՛, վերջապէս յաղթել խոնջէնքիս ու կ'որոնէի մարմնիս ուժաղբիման մէջ՝ ձերբազատումը մտքիս: Յայնժամ վերստին կը ննջէի, երկար ժամերով, մանուկներու պէս՝ որ անկողին կը դնեն միջօրէին, ընդարմացեալ սօթէն, բարախուն սան մէջ:

Յետոյ կ'արթննայի շատ հեռուներէն, քրտինքի մէջ, սիրտս տրոփուն, գլուխս քնաթաթախ: Լոյսը, որ կը սողոսկէր վարէն, փակ փեղկերուն ճեղքերէն ու ճերմակ առաստաղին կը նետէր վարի ածուներուն կանաչ անդրադարձումը, — այս իրիկնային պայծառութիւնը միակ քաղցր բանը կը թուէր ինձ, նման այն լոյսին՝ որ անուշ է ու դիւթիչ, տերեւներուն եւ ջուրերուն մէջէն եւ որ կը դողայ անձաւներու շեմին, երբ մարդ երկար ստեն պարուրուած կ'ըլլայ ներսի խաւարին թեւերուն մէջ:

Տանը աղմուկները ինձ կը հասնէին աղօթօրէն: Յամբօրէն ի կեանք՝ կը վերածնէի: Կը լուացուէի դաղջ ջրով ու կ'երթայի դէպի անդաստանը, ձանձրոյթով լի, — մինչեւ պարտէզին նստարանը ուր կը սպասէի դիշերամուտին գալուն, անդբաղ, առանց ոչինչ ընելու: Մնայուն կերպով յողնած էի խօսելու, ունկնդրելու, գրելու համար: Կը կարգայի, —

« ... Կը տեսնէի հանդիպակաց
Ճամբաները ապալեր,
Ծովային թռչունները, որ կը լոգնան,
Կը տատանեն իրենց թեւերը:

Հարկ է որ բնակիմ հոս...

... Զիս կը ստիպեն, որ մնամ
Անտառին տերեւուտփներուն տակ,
Կաղնիին տակ, այս ստորերկրեայ անձաւին մէջ:
Այնքան ցուրտ է այս հողէ տունը,
Որ խոնջ եմ իրմէն բոլորովին:
Մթին են ծործորները
Ու արտեւանները բարձր, —
Տրտո՛ւմ բացատ՝ սաղարթներու,
Ծածկուած տատակներով, —
Կայք առանց ուրախութեան»: (*)

Կեանքի լիութեան մը զգացումը, կարելի այլ չչահուած դեռ, կ'երեւէր մերթ կիսովին, յետոյ վերստին կուգար, հետզհետէ աւելի յամառ յաճախանքով: Ո՛ր վերջապէս թո՛ղ բացուի, կ'աղաղակէի, լուսափեղկը օրուան մը, թո՛ղ պայթի վերջապէս այս մշտնջենի վրիժառութեանց մէջտեղ:

Կը թուէր թէ ողջ անձս անհուն ծարաւը ունէր նորոգութեամբ վերափոխուելու: Կը սպասէի երկրորդ արբունքի մը: Ո՛ր վերստեղծել

(*) Յիշատակուած ու թարգմանուած Ի. Թէնի կողմէ, — Անդ-լիական Գրականութիւն, Ա., 30:

լոյսը, ակնարկը աչացս, — մաքրել զանոնք զբքերու ազտէն, աւելի նման ընծայել զանոնք ծաւի երկնից լազուարթին, որուն կը հային, — երկնից, որ բոլորովին պայծառացած են այսօր վերջին անձրեւներէն:

Հիւանդ ինկայ, ճամբորդեցի, հանդիպեցայ վերստին Մենայլքին ու իմ հրաշալի սպաքինումս կարծես վերստին ի կեանք յարաշրջում մը եղաւ: Վերստին ծնայ, որպէս նոր էակ մը, նորոգ երկնքի մը տակ, ամբողջովին վերածնեալ շրջապատի մը մէջ:

Գ.

Նախնայէ՛լ, պիտի խօսիմ քեզի սպասումներու մասին: Տեսայ դաշտադետինը, արտօրայքը ամրան միջոցին, ի սպասում: Կը սպասէր սակաւիկ մը անձրեւի: Արահետներու փոշին այլեւս շատ թեթեւ էր ու ամէ՛ն շունչ զայն օդը կը նետէր: Ի՛նչ որ կը բարախէր՝ ծարաւ իսկ չէր այլեւս, այլ անձկագին երկիւղ: Հողը կը պատռէր, կը ճեղքուէր երաշտութենէ, կարծես աւելի հիւրընկալութեամբ ընդունելու համար ջուրը: Տափերու ծաղիկներուն բուրումը զրեթէ՛ անտանելի էր: Արեգակին տակ ամէ՛ն ինչ կը նուաղէր:

Ամէն յետմիջօրէի կ'երթայինք հանդէլ դետնարեւակին տակ, դոյզն ինչ պատսպարուած օրուան արտասովոր պայթումէն: Այն եղանակին էր, երբ կոնաբերները, յղի բեղնափոշիով, իրենց ծանր ճիւղերը դիւրաւ կը սարսեն՝ հեռուները տարածելու համար իրենց արդասաւորութիւնը: Երկինքը ծանրացած էր որոտով ու ողջ բնութիւնը կը սպասէր: Վայրկեանը լի էր կարի հեղձուցիչ հանդիսաւորութեամբ մը, վասնզի բոլոր թռչունները լռած էին: Յայնժամ երկրէն բարձրացաւ այնքան բռնկեալ շունչ մը, որ կը թուէր թէ ամէ՛ն ինչ պիտի մարի: Կոնաբեր ծառերու բեղնափոշին ոսկեայ ծուխի մը պէս ելաւ ճիւղերէն ու յետոյ անձրեւեց:

Տեսայ երկնքին սարսուռը արեւածաղին սպասումով: Մէկիկ առ մէկիկ ասողունք կը հանդէժին: Մարդերը ողողեալ էին ցօղով: Եթերին դռուանքները լոկ ցրտին էին: Թուեցաւ պահ մը թէ կեանքը, ազօտ, ուզեց յապաղել ի քուն ու գլուխս՝ դեռ խոնջ կը տարածէր անդգայ յուլութեամբ: Ելալ մինչեւ եզերքը պուրակին ու նստայ: Ամէն անասուն վերստին տիրացաւ իր աշխատանքին ու իր հրճուանքին, վստահ ըլլալով թէ արշալոյսը վերստին պիտի դար, — ու կեանքին խորհուրդը վերսկսաւ բեկոր առ բեկոր փշրել տերեւներու իւրաքանչիւր ճեղքէն, — յետոյ առաւօտը ծագեցաւ:

Տեսայ ուրիշ արշալոյսներ տակաւին ու տեսայ սպասումը գիշերուան:

Նաթանայէ՛լ, իւրաքանչիւր սպասում ի քեզ թո՛ղ նոյնիսկ ցանկութիւն մը չըլլայ, այլ պարզապէս տրամադրուած լին մը ընդունելութեան: Սպասէ՛ ամէն ինչի, որ կուգայ առ քեզ, այլ ցանկայ միայն ի՛նչ որ կուգայ առ քեզ, ցանկայ միայն ի՛նչ որ ունիս: Հասկցիր՝ թէ օրուան ամէն պահուն կրնաս տիրանալ Աստծոյ, իր ամբողջութեան մէջ: Թո՛ղ ցանկութիւնդ ըլլայ սէր ու թո՛ղ սեփականացումդ ըլլայ սիրովառ: Վասնզի ի՞նչ կ'արժէ ցանկութիւն մը, որ արդէնսաւէս չէ:

Թէ ի՛նչ, Նաթանայէ՛լ, զԱստուած ունիս ի քեզ ու չէիր իսկ նըզմարած դայդ: Ունենալ Աստուած, զայն տեսնել ըսել է, — այլ չեն նայիր Անոր: Ո՛չ մէկ արահետի ոլորքին, Բաղասամ, չտեսար ապաքէն զԱստուած, որուն առջեւ կանգ առնէր հոգիդ: Վասնզի դուն զայն այլապէս կ'երեւակայէիր:

Նաթանայէ՛լ, լոկ Աստծոյ է որ կարելի չէ սպասել: Սպասել Աստծոյ, Նաթանայէ՛լ, կը նշանակէ չհասկնալ թէ արդէն ունիս զայն: Մի՛ զատորոչեր զԱստուած քու երջանկութենէդ ու ամբողջ երջանկութիւնդ դիր վայրկեանին մէջ:

Ողջ ունեցածս կրեցի վրաս, դունատ, ինչպէս Արեւելքի կիները իրենց վրայ կը կրեն իրենց ամբողջ հարստութիւնը: Կեանքիս իւրաքանչիւր չնչին պահու ընթացքին, զգացի մէջս, ամբողջութիւնը ողջ ունեցածիս: Ան արդիւնքն էր ո՛չ թէ բազմաթիւ մասնակի բաներու գումարին, այլ եզակի պաշտամունքիս: Մշտապէս լիակատար իշխանութեանս տակ ունեցայ ողջ հարստութիւնս:

Դիտէ երեկոն, գողցես թէ օրը մեռնէր անդ, — առաւօտը՝ որպէս թէ ամէն ինչ հոն ծնունդ առնէր :

Թող քու ակնարկդ իւրաքանչիւր վայրկեան նորոգ ըլլայ :

Իմաստունը ան է, որ կը զարմանայ ամէն ինչէ :

Մտքիդ ամբողջ խոնջէնքը, ո՛ր Նաթանայէլ, կուգայ ինչքերուդ զանազանութենէն : Չես գիտեր նոյնիսկ թէ այդ բոլորին մէջ ո՛րն է նախընտրածդ ու չես հասկնար թէ միակ ինչքը կեանքն է : Կեանքի է՛ն կարճ վայրկեանը աւելի զօրեղ է մահէն ու կը ժխտէ դայն : Մահը արտօնութիւն մըն է միայն ուրիշ կեանքերու, — ու որպէսզի ամէն ինչ կարենայ անընդհատ նորոգուիլ, որպէսզի կեանքի ո՛չ մէկ ուրիշ տարազ չսեփականացնէ զայն, բանաձեւուելու համար հարկ եղած ժամանակէն աւելի : Երջանիկ՝ ըրողէն, ուր խօսքդ կը հնչէ : Ամբողջ մնացեալ ժամանակը մտիկ ըրէ : Այլ երբ կը խօսիս, ունկն դիր ուրիշ ոչնչի :

Անհրաժեշտ է, Նաթանայէլ, որ վառես ի քեզ բոլոր գրքերը :

Շ Ր Զ Ե Ր Գ

Պատեալու համար ի՛նչ որ այրած եմ

Գրքեր կան, որ մարդ կը կարդայ յեմած պզտիկ տախտակի մը, դպրոցականի գրասեղանի մը առջեւ :

Գրքեր կան, որ մարդ կը կարդայ քաղաքի (ու ասիկա նաեւ իրենց չափաձեւին պատճառաւ), կան որ անտառներուն համար են, կան որ ուրիշ դաշտերու, եւ կան, որ մեզի հետ գիւղը կ'ապրին, կ'ըսէ կիկերուն *) կան, որ կարդացած եմ ուղեկառներու մէջ, Ուրիշներ՝ ընկողմանած խոտի շտեմարաններու խորը : կան, որ հաւտացնելու համար են քէ մարդ հոգի մը ունի եւ ուրիշներ յուսահատութեան մղելու համար այդ հոգին :

*) Et nobiscum rusticantur, dit Ciréron.

Կան, որ հագիւ թէ մարդ կարենայ ընդունիլ
մասնաւոր գրադարաններու մէջ :

Կան որ առարկայ եղած են գովեստներուն
բազմաթիւ հեղինակաւոր ֆինադատներու :

Կան որ կը խօսին միայն մեղուարուծութենէ

եւ որ ոմանց քիչ մը մասնագիտական կը թուին :

Ուրիշներ, ուր այնքան հարցը բնութեան շուրջ կը դառնայ,
որ յետ ընթերցման աւելորդ կ'ըլլայ այլեւս դաշտերու մէջ
պտոյտը :

Կան, որ իմաստուն մարդոց արհամարհանքին կ'արժանանան,
այլ կը գրգռեն մանուկները :

Կան, որ ժողովածու կը կոչենք

եւ ուր ամփոփուած են որեւէ նիւթի շուրջ

ըսուած լաւագոյն բաները,

կան որ պիտի ուզէին սէրը ներշնչել կեանքին,

Այլք, որոնցմէ յետոյ հեղինակը անձնասպան եղած է :

Կան որ ատելութիւն կը սերմանեն

ու կը հնձեն ի'նչ որ ցանած էին :

Կան որ ընթերցումի պահուն կարծես կը շողան՝

Ծանր գգլխանքով, անուշ խոնարհութեամբ :

Կան, զորս մարդ կը սիրէ որպէս եղբայրներ,

աւելի անաղարտ եւ որ լաւագոյնս ապրած են քան մենք :

Կան, որ հեղինակուած են արտասովոր գրից մէջ

եւ զորս մարդ չի հասկնար,

նոյնիսկ երբ երկարօրէն կ'ուսումնասիրէ զանոնք :

Նաթանայէ՛ւ, ե՞րբ այրած պիտի ըլլանք բոլոր այս գրքերը :

Կան, որ չորս դրամի կտոր չեն արժէր

եւ ուրիշներ, որ խոշոր գներ ունին :

Կան, որ կը խօսին արքաներէ ու քագուհիներէ

եւ ուրիշներ յոյժ ազատ մարդոց մասին :

Կան, որոնց բառերը աւելի մեղմանուշ են

քան քէ շրշիւնը տերեւներուն, միջօրէին :
 Գիրք մըն էր, որ Յովհաննէս կերաւ ի Պաքմոս
 ինչպէս առնէտ մը կ'ուտէ, այլ ես կը նախընտրեմ արքա-
 օրհանները, —
 Դաւանութեամբ՝ այդ գիրքը աղիքները լեցուց Յովհաննու,
 որ յետոյ բազմաթիւ տեսիլներ ունեցաւ :

Նաթանայէ՛լ, ե՞րբ այրած պիտի ըլլանք բոլոր այս գրքերը :

Զիս չի գոհացներ կարգալ թէ ծովափնեայ աւազները թեթեւ են,
 կ'ուզեմ որ մերկ ոտքերս զգան զայդ : Ամէ՛ն իմացութիւն, որ չի հե-
 տեւեր զգայնութեան մը, ապարդիւն է ինձ համար :

Ոչինչ տեսայ երբեք՝ քաղցրօրէն գեղեցիկ, այս երկրին վրայ,
 առանց անմիջապէս ցանկալու որ ամբողջ գորովս հպի անոր : Սիրա-
 տոչո՛ր գեղեցկութիւն երկրի, մակերեսիդ նորափթիթ ծաղկաւորու-
 մը հրաշալի է : Ո՛ր դաշտանկար, ուր մխրճեցաւ ցանկութիւնս : Եր-
 կիրնե՛ր լայնաբաց, հիւրընկալ՝ ուր որոնումս կը գեգերի : Պողոտայ
 պապիբոսի, որ կը գոցուի ջրին վրայ : Եղէ՛գներ, որ կը ծռիք վտակ-
 ներն ի վար, ցանցառուտներու, բացատներու մուտքեր, ճիւղերու եւ
 սաղարթից լուսանցքներուն մէջէն՝ յայտնութիւն անդաստանի ու ան-
 սահման խոստման : Պտտեցայ, չըջաղայեցայ ժայռերու կամ բուսա-
 կանութեանց միջանցքներու մէջ : Տեսայ հոսիլը գարուններու...

ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐՈՒՆ ԴԻԻՐԱՀՈՍՈՒՄԸ

Այդ օրէն սկսեալ, կեանքիս իւրաքանչիւր պահը անճառ, բացար-
 ձակապէս անասելի ընծայի մը նորութեան ճաշակը ստացաւ : Այս-
 պէս, ապրեցայ գրեթէ մնայուն ապշխառն հիացման վիճակի մը
 մէջ : Արագութեամբ կը յամբէի արբշտանքի ու հաճոյք կը զգայի տե-
 սակ մը դիխու պտոյտի ու ընդարմացման մէջէն յառաջանալով :

Անշուշտ շրթունքներու վրայ ծիծղուն ամէն ինչի որ հանդիպե-
 ցայ, ուզեցի համբուրել : Արիւն՝ այտերու վրայ, արտասուքի կայ-
 լակներ՝ աչաց խորը, — ուզեցի ըմպել : Ուզեցի խածնել այն բոլոր
 պտուղներուն միսը, որ ճիւղերը առ իս կ'երկարէին : Իւրաքանչիւր

պանդուկի, օթեանի շեմին՝ քաղց մը կ'ողջունէր զիս, իւրաքանչիւր
ակի առջեւ ինձ կը սպասէր ծարաւ մը, — մասնաւոր ծարաւ մը իւ-
րաքանչիւրին առջեւ: Ու կ'ուզէի ուրիշ բառեր նշելու համար ցան-
կութիւններս, —

քալելու, ուր որ ճամբայ մը կը բացուէր,
հանգստութեան, ուր որ շուք մը կը հրաւիրէր զիս,
լողալու, խորունկ ջրերու եզերքը,
հեշտութեան ու քունի, եզերքը իւրաքանչիւր անկողնի:

Վճռական ուրախութեամբ մը ձեռքս դրի իւրաքանչիւր բանի
վրայ ու իրաւունք ունենալ կարծեցի ցանկութեանս իւրաքանչիւր
առարկային վրայ, — ու արդէն ինչ որ կը մաղթենք, նախանայէ՛լ,
տիրացումէն աւելի սէրն է, — դիմացս, ո՛ր ամէն ինչ թող ծիածանի,
թող ամէ՛ն գեղեցկութիւն զգենու սէրս ու երփնազարդուի անով:

« Les Nourritures terrestres »

André GIDE.

Թարգմ. ՎԱԶԳԻՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

ԵՐԵՎՈՆ ՊՐԹԵՍԹԻ ՀԵՏ

Տեֆարբի կեանքը
չափազանց պարզ է...

Տխմարութիւնը զօրաւոր կողմս չէ: Տեսած եմ շատ մարդիկ, այցելած եմ քանի մը ազգեր, մասնակից դարձած եմ զանազան ձեռնարկներու՝ առանց սիրելու. դրեթէ ամէն օր կերած եմ. ձեռք տրւած եմ կիներու: Այժմ կը վերատեսնեմ քանի մը հարիւր դէմքեր, երկու կամ երեք թատերախաղեր եւ դուցէ քսան դրքերու մէջուկը: Այս բաներուն ո՛չ լաւագոյնը եւ ոչ ալ վատթարագոյնը միտքս պահած եմ — մնացած է ինչ որ կրցած է:

Այս թուարանութիւնը կը խնայէ ինծի որ զարմանամ ծերանալէ: Կրնայի նաեւ հաշիւը ընել մտքիս յաղթական պահերուն եւ դանոնք երեւակայել միացած ու զօղուած՝ կազմելով Երզանիկ կեանք մը...: Սակայն, կը կարծեմ ինքզինքս միշտ ուղիղ դատած ըլլալ: Հաղուադէպօրէն ինքզինքս կորսնցուցած եմ տեսողութենէս. ատած եմ ինքզինքս, պաշտած եմ անձս. — ապա միասին ծերացած ենք:

Յաճախ, ենթադրած եմ որ ամէն ինչ վերջացած էր ինծի համար, եւ ամբողջ ուժերովս կը հատցնէի ինքզինքս, անձկալից սպասելու, լուսաւորելու ցաւոտ վիճակ մը: Ասիկա ճանչցուց ինծի, որ մեր մըտածումը պէտք եղածէն աւելի կը դնահատենք ըստ ուրիշներու մըտածման արտայայտութեան: Որմէ ետք, միլիառաւոր բռեքը որ յեղյեղուած են աւանջներուս, հաղուադէպօրէն խոռված են զիս այն ինչով որ կ'ուզէին իրենց ըսել տալ. եւ այն բոլորը, որ ես ինքս արտասանած եմ ուրիշին, միշտ զգացած եմ անոնց զանազանուկը մըտածումէս, — որովհետեւ անփոփոխ կը դառնային:

Եթէ որոշած—ընտրած ըլլայի շատերուն պէս, ոչ միայն ինքզինքս գերադաս պիտի կարծէի անոնցմէ, այլեւ պիտի երեւնայի: Նախընտրեցի ինքզինքս: Այն ինչ որ գերէակ կ'անուանեն, էակ մըն է որ սխալած է: Իր վրայ զարմանալու համար, պէտք է զայն տեսնել, — եւ տեսնուելու համար, պէտք է որ ինքզինքը ցուցնէ: Եւ ինծի ցոյց կուտայ որ իր անուան անխելք մոլութիւնը դինք կը գրաւէ: Այսպէս, ամէն մեծ մարդ արատաւորուած է սխալէ մը: Ամէն մէկ միտք որ ուժեղ կը գտնենք կը սկսի այն սխալով որ զինք կը ճանչցնէ: Հանրային ձեռածիրի փոխարէն պէտք եղած ժամանակը կուտայ ինքզինքը նշմարելի դարձնելու համար, վատնուած ուժը փոխանցուելու եւ խորթ գոհունակութիւնը պատրաստելու: Մինչեւ իսկ կը հետամտէ փառքին տձեւ խաղերը ինքզինքը մէկ հատիկ զգալու հաճոյքին — յատուկ մե՛ծ բերկրութիւն:

Այն ատեն երազեցի որ ամէնէն ուժեղ զլուխները, ամենակորովամիտ հնարողները, մտածումը ամենաճիշտ հասկցողները պէտք է ըլլային անձանօթներ, ժլատներ, մարդիկ որ կը մեռնին առանց ըսելու: Անոնց գոյութիւնը ինծի յայտնի եղած էր երեւելի անհատներու իսկ գոյութեամբ՝ քիչ մը նուազ հաստատուն:

Հետեւութիւնը այնքան դիւրին էր, որ անոր ձեւաւորումը ամէն վայրկեան կը տեսնէի: Կը բաւէր երեւակայել սովորական մեծ մարդիկը՝ սրբուած իրենց առաջին սխալէն, կամ յենուլ այդ առաջին սխալին վրայ իսկ՝ մտայղանալու համար գիտակցութեան աւելի բարձրը աստիճան մը, մտքի ազատութեան նուազ կոպիտ զգացում մը: Այսքան պարզ գործողութիւն մը ինծի կը պարզեւէր հետաքրքրական տարածութիւններ՝ որպէս թէ ծով իջած ըլլայի: Կորսուած՝ հրապարակուած գիւտերուն փայլին մէջ, բայց անձանօթ մնացած հնարքներու կողքին, ուր առեւտուրը, վախը, տաղտուկը եւ թշուառութիւնը կը դործադրեն ամէն օր, կը կարծէի ներքին զլուխ—գործոցներ դատորոշել: Կը զուարճանայի՝ թաղցնելով ծանօթ պատմութիւնը յիշատակարաններուն անանունութեան ներքէն:

Իրենց պայծառ կեանքին մէջ ամտեսանելի՝ մենակեացներ էին ասոնք, որ ամէն բանէ առաջ կը ճանչնային աշխարհը: Ինծի այնպէս կը թուէր թէ մութին մէջ կը կրկնապատկէին, կ'եռապատկէին, կը բազմապատկէին իւրաքանչիւր նշանաւոր անձ, — ասոնք, իրենց բախտերը եւ յատուկ արդիւնքները յայտնելու արհամարհանքովը:

Ըստ իս, պիտի մերժէին համարել ինքզինքնին ուրիշ բան՝ մը, քան բաներ . . . :

ՅՅի հոկտեմբերին է որ այս մտքերը ունեցայ, պարապոյ ժամերուս, երբ մտածումը կը զբօսնուէ անալու համար միայն :

Սկսած էի այլեւս չմտածել այդ մասին, երբ ծանօթացայ Պ. Կեստե-ին : (Հիմա կը մտածեմ այն հետքերուն զոր մարդ կը թողու այն փոքր միջոցին մէջ, ուր ամէն օր կը շարժի) :

Պ. Թեսթին հետ կապուելէ առաջ հրապուրուած էի իր իւրայատուկ ընթացքէն : Ուշի ուշով դիտած էի իր աչքերը, հագուստը, իր ամենապզտիկ խուլ խօսքերը սրճարանի սպասեակին, ուր կը տեսնէի զինք : Փութով կը շրջէի հայեացքս իրենինէն՝ յանկարծակիի բերելու համար իմինս ինձ հետեւելու . կը վերցնէի այն լրագիրները որոնց ընթերցումը աւարտած էր, մտովի կը վերսկսէի այն չափաւոր շարժումները, որ իր ուշադրութենէն կը վրիպէին . նշմարած էի որ ոչ ոք ուշադրութիւն կ'ընէր իրեն :

Ա՛յ այս ձեւի ոչինչ ունէի սորվելիք, երբ յարաբերութեան մէջ մտանք : Զինք միշտ գիշերը տեսած եմ : Անգամ մը, տեսակ մը բ . . . ի մէջ, յաճախ՝ թատրոն : Ինծի ըսին թէ սակարանին մէջ շարաթական միջակ գործառնութիւններով կ'ապրէր, Վիվիէն փողոցի մէկ փոքր ճաշարանին մէջ կը ճաշէր : Հոն կը ճաշէր այնպէս ինչպէս կը մաքրուէինք, նոյն ոգիով : Երբեմն ինքզինքին թոյլ կուտար ընտիր եւ դանդաղ ճաշ մը՝ այլուր :

Պ. Թեսթ թերեւս քառասուն տարեկան մը կար : Իր խօսքը արտակարգօրէն արագ էր եւ ձայնը՝ աղօտ : Ամէն ինչ կը ջնջուէր իր մէջ՝ աչքերը, ձեռքերը : Մինչդեռ զինուորականի ուսեր ունէր եւ քալուածք մը որ կը զարմացնէր : Սօսած ատենը ո՛չ թեւ կը վերցնէր ոչ ալ մատ մը : Խամաճիկը սպաննած էր : Զէր ժպտեր, ոչ «բարի լոյս» կ'ըսէր, ոչ ալ «բարի իրիկուն» : Կարծէք չէր լսեր «ի՞նչպէս էք»ը :

Իր յիշողութիւնը միտքս շատ զբաղեցուց : Այն դժերը որոնցմով կրնայի դատել այդ, ինծի երեւակայել տուին անօրինակ մտաւորական մարդանք մը : Իր մօտ չափազանցուած կարողութիւն մը չէր, — կրուած եւ ձեւափոխուած կարողութիւն մըն էր այդ : Ահաւասիկ իր հարադատ խօսքերը . «Քսան սարիէ ի վեր ոչ մէկ կիրք ունիմ : Թուղ-

թերս ալ այրեցի: Կը խծածեմ բուռնը... կը պահեմ այն ինչ որ կ'ուզեմ: Բայց դժուարինը հող չէ: Այլ՝ պահելը այն բանը զոր վաղը կ'ուզեմ... Ես փնտռեցի մեքենական մաղ մը...»:

Յարատեւ մտածելով, վերջապէս հաւատացի որ Պ. Թեսթը յաջողած էր գտնել մտքին օրէնքները, զոր մենք կ'անգիտանանք: Վըստահաբար տարիներ զոհած պիտի ըլլար այս փնտռտուքին՝ աւելի վստահաբար, տակաւին տարիներ եւ շատ ուրիշ տարիներ յատկացուած պիտի ըլլային հասունցնելու համար իր հնարքները՝ զանոնք դարձնելու համար իր բնագրերը: Գտնելը ոչինչ է: Դժուարինը մեր գտածով աւելնալն է:

Տեւողութեան փափուկ արուեստը, ժամանակը, անոր բաշխումն ու անօրինումը, — յատկացումը՝ լաւապէս ընտրուած բաներու, զանոնք մասնաւորաբար սնուցանելու համար, — Պ. Թեսթին մեծ փընտռտուքներէն մէկն էր: Որոշ գաղափարներու կրկնութեան կը հսկէր, անոնց ջրտուքը կը բազմապատկէր: Ասիկա կը ծառայէր վերջապէս մեքենականացնելու իր գիտակից ջանքերուն կիրարկումը: Կ'ուզէր նոյնիսկ ամփոփել այս աշխատանքը: Յաճախ կ'ըսէր. «Հասունեալ...»:

Անպայման իր եզակի յիշողութիւնը պէտք է՝ մեր տպաւորութիւններուն գրեթէ միայն այն մասը՝ պահեր, որ մեր երեւակայութիւնը առանձին կերտելու անկարող է: Եթէ օգապարիկով ճամբորդութիւն մը երեւակայենք, կորովամտութեամբ, ուժգնութեամբ կրնանք օգաչուի մը շատ մը կարելի զգայնութիւններ յառաջ բերել. բայց միշտ անհատական բան մը պիտի մնայ իրական վերելքին, որուն տարբերութիւնը մեր մտախոհութեան հետ՝ կ'արտայայտէ էամոն Թեսթի մեթոտներուն արժէքը:

Այս մարդը շատ կանուխէն ճանչցած էր կարեւորութիւնը այն բանին, որ մարդկային կերպընկալութիւն կրնայինք կոչել: Փնտռած էր անոր սահմանները եւ մեքենականութիւնը: Որքա՞ն երազած պիտի ըլլայ իր սեփական կռելութեան:

Կ'ընդհամարէի զգացումներ որ կը սարսուէին զիս, սոսկալի յամառութիւն մը՝ գիտովցնող փորձերու մէջ: Իր յեղականութեան մէջ ընկղմած էակն էր ան, ան որ կը դառնայ իր սխտեմը, ան որ ամբողջապէս ինքզինքը կ'ենթարկէ ազատ մտքին սարսափեցնող կարգապահութեան, եւ որ սպաննել կուտայ իր վայելքները իր վայելքներով,

ամենատկարը ամենազօրաւորով, — ամենաքաղցրը, ժամանակաւորը, այս բոլորինը եւ սկսուած ժամինը՝ հիմնականով — հիմնականին յոյսովը :

Եւ կը զգայի որ իր մտածումին տէրն էր. — Հոս կը դրեմ այս անհեթեթութիւնը : Զգացումի մը արտայայտութիւնը միշտ անհեթեթ է :

Պ. Թեսթ կարծիք չունէր : Կարծեմ թէ ըստ կամս կըքով կը դործէր եւ որոշ նպատակի մը հասնելու համար : Իր անձնակրանութիւնը ի՞նչ էր ըրած : Ի՞նչպէս կը տեսնէր ինքզինքը... Երբեք չէր խնդար, իր դէմքին վրայ՝ երբե՛ք զժբախտութեան երեւոյթ մը : Կ'ատէր մեղամաղձութիւնը :

Կը խօսէր իրերուն հետ նոյնացած, եւ ինքզինքնիս իր գաղափարին մէջ կը զգայինք : Ինքզինքնիս կը զգայինք ետ քաշուած, խառնուած՝ տուներուն, անջրպետին մեծութիւններուն, փողոցին անհանդարտ դունագեղութեան, անկիւններուն... : Եւ ամէնէն ճարտարութեամբ սրտաչարժ խօսքերը, — նոյնինքն անոնք որ իրենց հեղինակը մեզի աւելի կը մօտեցնեն, քան ոեւէ ուրիշ մարդ, անոնք որ կը հատաացնեն թէ յաւիտենական պատը մտքերուն միջեւ՝ կ'իյնայ, — կրնային իրեն վալ... հրաշալի կերպով գիտէր որ պիտի յուզէին ամէն ալ ու : Կը խօսէր, եւ առանց կարողանալ ճշտորոշելու ոչ պատճառները, ո՛չ ալ տարածութիւնը խախտումին, կը հաստատէինք, որ բառերու մեծ թիւ մը վտարուած էր իւր ճառէն : Իսկ անոնք որ կ'օգտադործէր, երբեմն այնքան հետաքրքրականօրէն բռնուած էին իր ձայնով, կամ լուսաւորուած՝ իր նախադասութեամբ, որ իրենց կշիռքը խախտած էր, իրենց արժէքը՝ նոր : Երբեմն, կը կորսնցնէին իրենց ամբողջ իմաստը, միայն պարապ տեղ մը լեցնել կը թուէին, որուն սահմանուած եզրը տակաւին կասկածելի էր, կամ լեզուէն չնախատեսուած : Ես լսեցի նիւթական առարկայի մը իր իմաստ տալը վերացական խումբ մը բառերով եւ յատուկ անուններով :

Իր ըսածներուն ոչինչ կար պատասխանելիք : Կը սպաննէր քաղաքավար հաճութիւնը : Խօսակցութիւնները կ'երկարաձգէինք ոստումներով, որ զինք չէին գարմացներ :

Եթէ այս մարդը փոխած ըլլար իր թաքուն մտորումներուն առարկան, եթէ իր մտքին կանոնաւոր զօրութիւնը դարձուցած ըլլար

աշխարհին դէմ, ո՛ր մէկ բան կրնար դիմանալ անոր: Կը ցաւիմ որ իր մասին կը խօսիմ այնպէս ինչպէս կը խօսին անոնց մասին, որոնց արձանները կը շինեն: Լաւապէս կը զգամ որ «Հանճար»ին եւ իր միջեւ տկարութեան քանակութիւն մը կայ: Ինքը՝ որքա՛ն ճշմարիտ, որքա՛ն նոր, որքա՛ն անաղարտ՝ ամէն տեսակի խաբէութենէ եւ ամէն սքանչացումէ, այնքա՛ն ամուր: Իմ սեփական խանդավառութիւնս կը բանեցնէ զայն...

Ի՞նչպէս հազորդակից չըլլալ մէկու մը, որ երբեք տարտամ բան չէր ըսեր, անոր, որ հանդարտութեամբ կը յայտարարէր. — «Ամէն ինչի մէջ կը գնահատեմ միա՛յն դիւրութիւնը կամ դժուարութիւնը գանոնք ճանչնալու, գանոնք գործադրելու: Չափազանց հոգ կը տանիմ չափելու այս աստիճանները, եւ չկապուելու... Ի՞նչ հոգս այն ինչ որ շատ լաւ գիտեմ»:

Ի՞նչպէս չյանձնուել էակի մը, որուն միտքը կը թուէր ձեւափոխել ինքն իրեն համար այն ամէնը ինչ որ է՛, եւ կը կատարէր այն ամէնը, զոր իրեն կ'առաջարկուէր: Կը դուշակէի այս միտքը, որ կը դնէր, կը վերցնէր եւ կը խառնէր, կը պէսպիսացնէր, հազորդակցութեան մէջ կը դնէր, եւ իր գիտակցութեան դաշտի տարածքին վրայ՝ կրնար կտրել եւ շեղել, լուսաւորել, այսինչ բառը սառեցնել, այնինչ բանը տաքցնել, ընկղմել, բարձրացնել, այն բանը որ անուն չունի անոր անուն տալ, ուզածը մոռնալ, քնացնել կամ երփնել սա եւ նա...

Վերիվերոյ կը պարզաբանեմ անքննելի յատկութիւններ: Չեմ յանդգնիր ըսել այն ամէնը, որ իմ առարկաս կ'ըսէ ինծի: Տրամաբանութիւնը կը կեցնէ զիս: Բայց, մտքիս մէջ ամէն անգամ որ յարուցուի թեսթի հարցը, հետաքրքրական ձեւաւորումներ կը յայտնուին:

Օրեր կան, որ շատ յտակօրէն կը վերադառնեմ զինք: Ան նորէն կը ներկայանայ յիշողութեանս մէջ, քովս: Կը շնչեմ մեր գլանիկներուն ծուխը, կը լսեմ զինք, կը գգուշանամ: Երբեմն, օրաթերթի մը ընթերցումը զիս բախել կուտայ իր մտածումին՝ երբ հիմա պատահար մը զայն կ'արգարացնէ: Եւ դարձեալ կը փորձեմ սա խաբուսիկ փորձերէն քանի մը հատը, որ զիս կը հեշտացնէին մեր երեկոյթներու շրջանին: Այսինքն, զինք կը պատկերացնեմ այն դիրքով որ չեմ տեսած: Ի՞նչ կերպարանք կը ստանայ Պ. Թեսթ՝ ցաւագին: — Ի՞նչպէս կը տրամաբանէ՝ սիրահարուած: — Կրնա՞յ տխուր ըլլալ: —

Ինչէ՞ն պիտի վախնար : — Ի՞նչը պիտի սարսուէր զինք : — ... Կը
փնտոէի : Անվթար կը պահէի լրիւ պատկէրը խոտաշունչ մարդուն,
կը ջանայի որ հարցումներուս պատասխանէր... : Կ'այլայլէր :

Ան կը սիրէ, կը տառապի, կը ձանձրանայ : Ամէն մարդ իրար կը
կապիէ : Բայց, կ'ուզեմ որ հառաջանքին, տարրական հեծութեան
խառնէ իր մտքին ամբողջ կանոններն ու պատկերները :

Այս իրիկուն, ճիշտ երկու տարի եւ եւեք ամիս կ'ընէ որ իրեն
հետ թատրոնն էի՝ փոխ տրուած օթեակի մը մէջ : Այսօր ամբողջ օրը
այդ մասին մտածեցի :

Կը վերատեսնեմ զինք՝ ոտքի՝ Օփերայի ոսկեսիւնի կողքին, միա-
տեղ :

Միայն սրահը կը դիտէր : Պատշգամին եզերքը ան կը շնչէր սրա-
հին այրող շունչը : Կարմրած էր :

Պղնձեայ հապին ազջիկ մը մեզ կը բաժնէր մոմուացող խումբէ
մը՝ կախարդանքէն անդին : Գոլորշիին մէջէն կնոջ մերկ կտոր
մը կը փայլէր՝ խիճի մը պէս կակուղ : Հովասարներ կը շարժէին լոյ-
սի եւ ստուերի մէջ դտնուող հասարակութեան վրայ՝ փրփրելով մին-
չեւ վերի լոյսերը : Հայեացքս հազար փոքր դէմքեր կը հեզէր, արտում
դէմքի մը վրայ կ'իյնար, կը վազէր թեւերու վրայ, մարդոց վրայ,
եւ վերջապէս կ'այրուէր :

Ամէն ոք իր տեղն էր՝ իրենց պզտիկ շարժումներուն մէջ : Կը ճաշա-
կէի դասաւորումի դրութիւնը, ներկաներուն գրեթէ տեսական պար-
զութիւնը, ընկերային կարգը : Այն գրգալի գգայնութիւնը ունէի, որ
ամէն ինչ որ կը շնչէր այս սրահին մէջ պիտի հետեւէր իր
օրէնքներուն, բոբբոքէր խնդուքներու խոշոր շրջանակներով, շար-
ժէր շերտ-շերտ, զգար համօրէն՝ մտերիմ բաներ, — անգուգական,
— գաղտնի վերոյվումներ, բարձրանա՞ր մինչեւ անասելիին : Կը յաճէի
մարդոց այս յարկերուն վրայ, շարք-շարք, շաւիղներով, իտէլապէս
երթալու միանալու քմահաճոյքով անոնց, որոնք միեւնոյն հիւան-
դութիւնը ունին, կամ նոյն տեսութիւնը եւ կամ նոյն մոլութիւնը... :
Երաժշտութիւն մը կը յուզէր բոլորս, կը յորդէր, ապա բոլորովին
կը նուազէր :

Երբ դադարեցաւ երաժշտութիւնը, Պր. Թեսթ շնչեց — Մարդիկ
գեղեցիկ են ու արտասովոր միմիայն ուրիշներո ն համար : Եւ անոնք
կապտուած են ուրիշներէ :

Վերջին բառը զուգարդիպեցաւ նուագախումբին լուսթեան պահուն :

Թեաթ շունչ առաւ :

Բոցավառուած դէմքը, ուր ջերմութիւնն ու գոյնը կը շրջէին, լայն ուսերը, սեւոսկեփայլ էութիւնը, իր զգեստաւորուած ամբողջ գանգուածին ձեւը՝ շեշտուած հսկայ սիւնով՝ զիս դրաւեցին : Սյս կարմիր եւ ոսկեգոյն մեծութեան մէջ, ամէն վայրկեան, ոչ մէկ հիւլէ կը կորսնցնէր այն ամէն ինչէն որ զգայուն կը դառնար :

Կը դիտէի այս դանկը, որ կը ծանօթանար խոյակներուն անկիւններուն հետ, սա ուղիղ ձեռքը որ կը գովանար ոսկեգօծումներէն, եւ խոշոր ոտքերը՝ ծիրանիին ստուերին մէջ : Սրահին հեռուներէն աչքերը դէպի ինձ եկան. եւ բերանը ըսաւ՝ «Կարգապահութիւնը դէ՛ ըմբան չէ... Պզտիկ սկիզբ մըն է...» :

Պատասխան չունէի : Իր ցած ձայնով եւ արագ՝ ըսաւ. «Թող վայելեն եւ հնազանդին» :

Երկարօրէն իր հայեացքը սեւեռեց մեր դիմացը տեղաւորուած երիտասարդի մը, յետոյ կնոջ մը, վերջն ալ ամբողջ խումբի մը՝ վերնատան մէջ, — որ պատշգամէն կը յորդէր հինգ-վեց այրուող դէմքերով — հուսկ ապա, ամբողջ հասարակութեան, ամբողջ թատրոնին՝ երկինքներու պէս լեցուն, վառ, հմայուած բեմէն՝ որ չէինք տեսներ : Մնացեալ բոլորին ալչութիւնը մեզի կը յայտնէր թէ ինչ որ վսեմ բան մը տեղի կ'ունենար : Մենք կը դիտէինք ըլսին նուազումը, սրահին բոլոր դէմքերուն վրայ : Եւ երբ շատ նուազեցաւ, երբ այլեւս լոյսը չչողաց, միայն հազարաւոր դէմքերուն ընդարձակ փոսփորափայլութիւնը մնաց : Զդացի որ այս վերջալոյսը կրաւորական կը դարձնէր բոլոր այս էակները : Իրենց աճող ուշադրութիւնն ու մթութիւնը շարունակուող հաւասարակչութիւն մը կը ձեւացնէին : Ես ինքս ալ հարկաւ ուշադիր էի, — այս ամբողջ ուշադրութեան :

Պ. Թեաթ ըսաւ. «Գերագոյնը կը ստացանք զիրենք : Գրաւ կը դնեմ որ բոլորն ալ, հետզհետէ, նոյն բանի մասին կը մտածեն : Հասարակաց սահմանին կամ տաղնապին առջեւ հաւասար պիտի ըլլան : Եւ սակայն, օրէնքը այնքան ալ պարզ չէ... քանի որ զիս կ'անտեսէ, — եւ — ես հոս եմ» :

Աւելցուց. — «Լուսաւորութիւնը կը զբաւէ զանոնք» :

Ես ալ ինդալով ըսի. «Զե՞ղ ալ» :

Պատասխանեց. «Զե՛ղ ալ» :

— Ի՞նչ թատրերդակ պիտի ըլլայիք, բաի իրեն, ինծի այնպէս կը

Թուի թէ դուք կը հսկէք փորձերու, որոնք գերտական սահմաններու կը մօտենան: Պիտի ուզէի ձեր իռկումներէն ներչնչուած թատրոն մը տեսնել...»:

Ըսաւ. «Ոչ ոք կը խոկայ»:

Ծափահարութիւնն ու ամբողջական լուսաւորումը մեզ դուրս ըրին: Ծրջեցանք, իջանք: Անցորդները կը թուէին ազատ ըլլալ: Պ. Թեսթ թեթեւ մը տրտնջաց կէս գիշերուան գովութեան համար: Հին ցաւերու ակնարկութիւն ըրաւ:

Կը քայլէինք, եւ գրեթէ անկապակից նախադասութիւններ կը փախցնէր բերնէն: Հակառակ ճիւղերու՝ իր խօսքերուն կրնայի հետեւիլ մեծ դժուարութեամբ միայն՝ գոհանալով վերջապէս միաքս պահել գտնոնք: Ճառի մը անկապակցութիւնը կախում ունի լսողէն: Ինծի կը թուի թէ՛ միաքս այնպէս կառուցուած է, որ ինքն իրեն համար չի կրնար անկապակից ըլլալ: Սուտախեցայ նաեւ Պ. Թեսթը խենթերու շարքին դասելէ: Մնաց որ, ազօտ կերպով կ'ընդնշմարէի իր գաղափարներուն կապը, ոչ մէկ հակասութիւն կը գտնէի հոն, — եւ յետոյ, չսփազանց պարզ լուծումէ մը պիտի զգուշանայի:

Կ'ընթանայինք գիշերէն մեղմացած փողոցներէն, կը դառնայինք անկիւններէ՝ պարապին մէջ՝ բնազդաբար դտնելով մեր ճամբան, — աւելի լայն, աւելի նեղ, աւելի լայն:

Իր ղինուորական քայլը կ'ենթարկուէր իմինիս...

— Սակայն, ի՞նչպէս ձերբազատուիլ այսքան ուժեղ երաժշտութենէ մը, պատասխանեցի: Եւ ինչո՞ւ: Հոն կը գտնեմ մասնայատուկ գինովութիւն մը, պէ՞տք է որ արհամարհեմ դայն: Հոն կը գտնեմ հսկայ աշխատանքի մը պատրանքը, որ յանկարծ կարելի պիտի դառնար ինծի...: Վերացական գգայնութիւններ կը պարզուէ ինծի, սքանչելի դէմքեր բոլոր սիրածներուս, — փոփոխութիւն, շարժում, խառնուրդ, յորձանք, ձեւափոխութիւն... Պիտի ուրանայի՞ք որ զգայազրկող բաներ կան: Ծառեր որ կը գինովցնեն, մարդիկ որ ուժ կուտան, աղջիկներ որ կ'անդամալուծեն, երկինքներ որ խօսքը կը կտրեն:

Պ. Թեսթ յարեց բաւական բարձր ձայնով.—

«Է՛հ, պարոն, ինծի ի՞նչ ձեր ծառերուն տաղանդը եւ միւսներունը... Ես իմ տունս եմ, իմ լեզուս կը խօսիմ, կ'ատեմ արտառոց բաները: Տկար միտքերուն պահանջն է այդ: Հաւատացէք ինձ տառացի կերպով հանճարը դիւրին է, աստուածութիւնը գիւրին է... ըսել կ'ուզեմ պարզապէս — որ գիտեմ թէ ի՞նչպէս կ'ըմբռնուի: Դիւրին է:

«Ժամանակին, — ասկէ քսան տարի մը առաջ — սովորականէն վեր որեւէ բան ուրիշ մարդու մը կողմէ կատարուած՝ անձնական պարտութիւն մըն էր ինձ համար: Անցեալին մէջ, ինձմէ գողցուած գաղափարներ կը տեսնէի միայն: Ի՞նչ տխմարութիւն... ըսել թէ՛ մեր հարազատ պատկերը մեզի անտարբեր չէ: Երեւակայական մարտերու մէջ անոր հետ կը վարուինք չափազանց լաւ կամ չափազանց գէշ:

Հազայ: Ինքնիրեն ըսաւ. «Մարդ մը ի՞նչ կրնայ ընել: Մարդ մը ի՞նչ կրնայ...: Ինձի ըսաւ. — «Դուք կը ճանչնաք մարդ մը, որ գիտէ թէ ըսածը չի գիտեր»:

Իր տան առջեւն էինք: Խնդրեց որ մտնենք եւ գլանիկ մը ծխեմ: Տան վերի մասը, «կահաւորուած» շատ փոքր յարկաբաժին մը մը տանք: Ոչ մէկ գիրք տեսայ: Ոչինչ կը մատնէր աւանդական աշխատանոցը, սեղանի մը առջեւ, լապտերի մը տակ, թուղթերու եւ գրիչներու մէջ: Կանաչորակ սենեակին մէջ, որ անանուխ կը հոտէր, մոմին շուրջ կար միայն վերացական, անփայլ կահ-կարասին, — մահ-ճակալը, ճօճանակը, հայելաւոր դարանը, էշկու բազկաթոռ — բանական ֆակներու պէս: Վառարանին վրայ քանի մը լրագիր, երկվեցեակ մը այցետոմս՝ թուանշաններով ծածկուած, եւ դեղաբանական սրուակ մը: Հասարակին տպաւորութիւնը երբեք այսքան զօրաւոր չեմ ունեցած: Հասարակ բնակարանն էր (երկրաչափական) տեսութիւններու որեւիցէ կէտին նման, — եւ թելեւ ալ օգտակար: Հիւրս իր դոյութիւնը կը պահէր ամէնէն սովորական տան մէջ: Կը մտածէի այն ժամերուն վրայ որ կ'անցընէր այս բազկաթոռին մէջ: Վախցայ սա պարզ եւ տափակ տեղէն բխող կարելի անվերջ տրտմութենէն: Այսպիսի սենեակներու մէջ ապրած եմ եւ երբեք չեմ կրցած առանց սոսկումի հաւատալ որ անոնք վերջնական կրնան ըլլալ:

Պ. Թեսթ խօսեցաւ դրամի մասին: Իր յատուկ պերճախօսութիւնը չեմ կրնար վերարտադրել, — ինձի այնպէս կը թուէր թէ՛ սովորականէն նուազ ճշգրիտ էր: Խոնջէնքը, ժամին հետ ամբապնդուող լրութիւնը, լեղի գլանիկները եւ գիշերային անհոգութիւնը կարծէք ազդած էին վրան: Կը լսեմ իր նուազունն է դանդաղած ձայնը, որ մեր երկուքին միջեւ վառող մոմին բոցը սլարել կուտար՝ յոգնութեամբ արտասանած մեծ թիւերու գնացքով: Ութը հարիւր տասը միլիոն եօթանասուն հինգ հազար հինգ հարիւր յիսուն... կ'ունկընդդէի այս ճնաշխարհիկ երաժշտութիւնը՝ առանց հաշիւին հետեւելու: Ինձի կը հաղորդէր Սակարանին երբորումը, եւ թիւերու անուններուն երկար շարանը զիս դրաւած էր բանաստեղծութեան մը պէս:

Դէպքերու, ճարտարարուեստական երեւոյթներու, հանրային ճաշակին եւ կիրքերուն, դարձեալ թուանշաններու մէկուն միւսին մօտեցում մը կ'ընէր: «Ոսկին ընկերութեան ոգիին պէս է» կ'ըսէր:

Յանկարծ լուեց: Տառապեցաւ:

Դարձեալ զննեցի ցուրտ սենեակը, կահ-կարասիներուն ոչնչութիւնը, որպէսզի իրեն չնայիմ: Վերցուց սրուակը եւ խմեց: Ոտքի ելլայ մեկնելու համար:

— Քիչ մըն ալ կեցէք, ըսաւ, չէք ձանձրանար: Ես անկողին պիտի մտնեմ: Քանի մը ըրպէէն կը քնանամ: Մոմը հետերնիդ կ'առնէք իջնելու համար»:

Հանդարտութեամբ հանուեցաւ: Զոր մարմինը ողողուեցաւ սաւաններուն մէջ եւ մեռած ձեւացուց: Յետոյ դարձաւ եւ աւելի մխրճուեցաւ չափէն աւելի կարճ մահճակալին մէջ:

Ժպտալով յարեց. «Կունակիս վրայ կը սլառկիմ: Կը ծփա՛մ. տակս աննշարելի տատանում մը կը զգամ, — անհուն շարժում մը: Ամենաշատը մէկ կամ երկու ժամ կը քնանամ, ես որ կը պաշտեմ դիշերային նաւարկութիւնը: Յաճախ քունը կանխող մտածումս չեմ կրնար դատուել մտածէի այն բոլորի մասին որ ինծի հաճոյք պատճառած էին, դէմքեր, բաներ եւ վայրկեաններ: Զանոնք կը վերլիչէի որպէսզի մտածումը ըլլայ կարելի եղածին չափ հաճոյական, անկողինն պէս հեշտին...: Երբ եմ: Կրնամ ձեզի ցոյց տալ որ ինքզինքս ծեր կը զգամ... Յիշեցէ՛ք: — Երբ մանուկ ենք կը գտնենք ինքզինքնիս, կամաց-կամաց կը գտնենք մեր մարմնին տարածքը, կ'արտայայտենք մեր մարմնին առանձնաշատկութիւնները ճիշդերու շարքով մը, կ'ենթադրեմ... Կը գալարուինք եւ ինքզինքնիս կը գտնենք կամ կը վերագտնենք, եւ կը զարմանա՛նք. կը դպչինք մեր կրունկին, ձախ ձեռքով աջ ոտքերնիս կը բռնենք, տաք ափերնուս մէջ կ'ունենանք պզղ ոտքը...: Հիմա ինքզինքս գոց դիտեմ: Սիրտս ալ: Բա՛, ամբողջ երկիրը յայտնաբերուած է, բոլոր տաղաւարները կը ծածկեն բոլոր հողերը... Կը մնայ մահճակալս: Քունի եւ ճերմակեղէնի սա հոսանքը կը սիրեմ՝ սա ճերմակեղէնը որ կը պրկուի եւ կը ծալուի կամ կը ճմրթկուի, — որ աւազի պէս վրաս կ'իջնէ» երբ ինքզինքս մեռած կը ձեւացընեմ, — որ կը թանձրանայ շուրջս՝ քունիս մէջ... Շատ բարդ մեքենականութիւն մըն է այս: Առէջի կամ թեզանի ուղղութեամբ շատ փոքր ձեւափոխութիւն մը... Ա՛հ»:

Տառապեցաւ :

«Բայց ի՞նչ ունիք, ըսի, կընամ արդեօք...» :

«Մեծ բան մը չունիմ, ըսաւ : Մէկ տասներորդ երկվայրկեան ունիմ որ ինքզինքը ցոյց կուտայ... Սպասեցէք... Վայկեաններ կան, երբ մարմինս կը լուսաւորուի... Շատ հետաքրքիր է : Յանկարծ մէջս կը տեսնեմ... կը գատորոշեմ մարմնիս շերտերուն խորութիւնը, եւ կը զգամ ցաւի դօտիներ, օղակներ, բեւեռներ եւ ցաւի խայթումներ : Կը տեսնէ՞ք այս կենդանի պատկերները. տառապանքիս այս երկրաչափութիւնը : Փայլակներ կան որ ճիշտ ու ճիշտ կը նմանին զաղափարներու : Կը հասկցնեն, — հոսկէ, մինչեւ հոն... Եւ տակայն, զիս անտոյգ (վիճակի մէջ) կը ձգեն : Անստոյգ ճիշտ բառը չէ... Երբ այս պահը գայ, շփոթ կամ ճապաղ բան մը կը գտնեմ մէջս : Էութեանս մէջ մառախլապատ տեղեր կը դոյսնան — տարածութիւններ որ կը յայտնուին : Այն ատեն յիշողութեանս մէջէն հարցում մը կ'ընտրեմ, որեւէ խնդիր մը... Անոր մէջ կը մխրճուիմ : Աւազի հատիկներ կը համբեմ... եւ, որքան որ զանաք կը տեսնեմ... — Աճող ցաւս կը ստիպէ որ ուշի ուշով դիտեմ զինք : Այդ մասին մտածե՛մ : — Աղաղակիս միտայն կը սպասեմ... եւ զայն լսելուս պէս — առարկան, զարհուրելի առարկան, աւելի փոքրանայով, եւ ա՛լ աւելի մանրանալով, ներքին տեսողութենէս կը ձերբազատուի... :

«Ի՞նչ կընայ մարդ մը : Կը կուտիմ ամէն բանի դէմ, — բացի մարմնիս ցաւերէն՝ որոշ սաստկութենէ մը անդին : Մինչդեռ, ատկէ՛ է որ պէտք է սկսէի : Որովհետեւ, տառապիլ կը նշանակէ գերազոյն ու շարդութիւն ընծայել բանի մը, եւ ես, քիչ մը ուշադրութեան մարդն եմ... Գիտցէք որ զալիք հիւանդութիւնը նախատեսած էի : Այն ինչի համար որ ամէն մարդ վստահ է, ես ճշգրտութեամբ մտածած էի : Կարծեմ թէ՛ այս տեսողութիւնը ապագայի մէկ ակնյայտ բաժնին վրայ է : Դաստիարակութեան մաս պէտք է կազմէր : Այո, այն ինչ որ կը սկսի հիմա, նախատեսած էի : Այն ատեն, ուրիշ գաղափարներուն պէս գաղափար մըն էր : Այսպէսով կըրցայ իրեն հետեւիլ» :

Հանդարտեցաւ :

Կուշտին վրայ ծալլուեցաւ, աչքերը խոնարհեցուց եւ հազիւ վայրկեան մը անց՝ դարձեալ կը խօսէր, կը սկսէր ինքզինքը կորսնցնել : Իր ձայնը՝ ա՛լ շնչիւն մըն էր բարձին մէջ : Կարմրող ձեռքը կը թրմէր արդէն :

Եւ կ'ըսէր տակաւին. — «Կը մտածեմ, եւ այս ոչ մէկ բանի ար-

գեւը է: Առանձին եմ: Որքա՛ն հանգստաւէտ է առանձնութիւնը: Ոչ մէկ անուշ բան վրաս կը ծանրանայ... Հոս նոյն երազանքն է ինչ որ նաւուն խուցին մէջ, նոյնը՝ Լամպէր սրճարանին մէջ... Եթէ աղջկայ մը բագուկները կարեւորութիւն կը ստանան, նուաստացած եմ, — ինչպէս ցաւէն... Այն որ ինծի կը խօսի, եթէ չապացուցանէ, — թշնամի մըն է: Ամենափոքր արարքի մը ճաճանչումը որ կը գոյանայ՝ աւելի կը սիրեմ: Ըլլալով եմ, եւ զիս տեսնելով. զիս տեսնելով զիս տեսնել, եւ այսպէս շարունակաբար... Շատ մօտիկէն մտածենք: Բա՛, ինչ նիւթ ալ ըլլայ վրան կը քնանանք... քունը կը շարունակէ որեւէ գաղափար...»:

Կամաց մը կը խոկար: Քիչ մը աւելի կամացուկ, մոմը առի եւ դուրս ելայ անաղմուկ:

« Monsieur Teste »

Paul VALERY

Թարգմանեց՝ Յ. Մարտունի

ԲԵԼԷԱՍ ԵՒ ՄԵԼԻՉԱՆՏ

Մէքէրլինք, որ հիմնադիրը եղաւ խորհրդապաշտ քատրոնին, մեզի կը թողու այս հէքեաքային բեմախօսութիւնը, որ հին դարերու աւանդութիւն մըն է. Բէլէաս կը սիրէ իր եղբօր՝ Կօլոյի կիւնը, վարսագեղ ու երկնային Մելիգանտը: Ճակատագիրը կը սպաննէ գանձնէ, մէկը՝ աստիուքեան սուրով, միւսը՝ հոգեկան անծանօթ, անգիտակ շիջումով: Տանդէական գրոյցի մը նկարագիրը կը կրէ քատրերգութիւնը. երկու կախարդուած էակները իրարու կը միանան երկու աստղերու պէս:

Այստեղ՝ երկու հատուած եղ. Սիմֆէշեանի ամբողջական քարգմանութենէն, — Աշտարակի տեսարանը եւ Անտառի տեսիլը: ԱՆԴ.

Դղեակին մէկ աշտարակը: — Վարէն, ցամբայ մը կ'անցնի աշտարակին պատուհանին տակէն:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ. — (Կ'երեւի պատուհանին առջեւ ու կ'երգէ փակուած մագերը սանտրելով):

Անոնք փոյրեր էին կոյր,
Ու մենք յուսանք տակաւին,
Երեք փոյրեր էին կոյր,
Ոսկի լամբեր վառեցին:

ԲԵԼԷԱՍ (Կուգայ հերթական ցամբէն) *Հօ՛րհօյ, հօ՛ր, հօ՛րհօյ:*

ՄԵԼԻՉԱՆՏ. — *Ո՞վ է ան:*

ԲԵԼԷԱՍ. — *Ե՛ս եմ, Մելիգանտ, միմիայն ես: Ի՞նչ կ'ընես պատուհանին առջեւ, երգելով թռչունի մը պէս որ կարծես մեր աշխարհէն չէ:*

ՄեկիջԱՆՏ.— Գիշերուան համար մազերս կը սանտրեմ :

ԲեկէԱՍ.— Մազե՞րդ են ատոնք որ վար թափեր են, պատին վրայ... Ես գանոնք լուսնի ճառագայթ մը կարծեցի :

ՄեկիջԱՆՏ.— Պատուհանը բացեր էի: Գիշերը աղուոր էր :

ԲեկէԱՍ.— Անհամար աստղեր կան արդարեւ, երբեք տեսած չէի այսքան շատ աստղեր, այս գիշերուան պէս... Միայն թէ լուսնիլան ծովուն վրայ է տակաւին: Մի՛ մնար շուքին մէջ, Մելիզանտ, քիչ մը վար խոնարհէ, քակուած ծամերդ կարենամ տեսնել: (Մելիզանտ կը ծռի պատուհանէն վար): Օ՛, Մելիզանտ, դեղեցիկ ես դուն... Դուն դեղեցիկ ես այսպէս: Խոնարհէ՛ վար, խոնարհէ՛ վար: Թող որ աւելի մօտ ըլլամ քեզի :

ՄեկիջԱՆՏ.— Ձեմ կրնար աւելի մօտիկ դալ քեզի: Կրցածիս չափ ծռեցայ :

ԲեկէԱՍ.— Իսկ ես չեմ ուզեր աւելի բարձրանալ: Գոնէ ձեռքդ տուր այս գիշեր: Տո՛ւր ձեռքդ մեկնումէս առաջ: Վաղը պիտի մեկնիմ :

ՄեկիջԱՆՏ.— Ո՛չ, ոչ, Բեկէաս :

ԲեկէԱՍ.— Հասկա՛, վաղը կ'երթամ, տո՛ւր ձեռքդ, փոքրիկ ձեռքդ շրթներուս...

ՄեկիջԱՆՏ.— Ձեռքս չեմ տար եթէ մեկնիս :

ԲեկէԱՍ.— Տո՛ւր, տուր :

ՄեկիջԱՆՏ.— Ձե՞ս մեկնիր, չէ՞: Ահաւասիկ վարդ մը մթու-թեան մէջ :

ԲեկէԱՍ.— Վա՞րդ մը... Ես միայն կը տեսնեմ ուռենիի ճիւղե-րը, որ կը մաղլցին պատէն վեր...

ՄեկիջԱՆՏ.— Աւելի վար, աւելի վար, պարտէզին մէջ: Հո՛ն, մութ դալարիքին խորը :

ԲեկէԱՍ.— Վարդ մը չէ... Պահ մը վերջ կ'երթամ տեսնել թէ ինչ է: Բայց նախ ձեռքդ տուր, ձե՛ռքդ միայն :

ՄեկիջԱՆՏ.— Ահա, ահա... Ձեմ կրնար կախուել աւելի վար...

ԲեկէԱՍ.— Իսկ իմ շրթներս չեն կրնար հասնիլ ձեռքիդ, Մելի-զանտ :

ՄեկիջԱՆՏ.— Ձեմ կրնար աւելի վար ծռիլ... Քիչ մըն ալ, եւ պիտի իյնամ ահաւասիկ... Օ՛, մազերդ են որ աշտարակէն վար կը թափին :

(Մեղիգանտի վարսերը կը հոսին յանկարծ, եւ մինչ ինք կը հալի պատուհանէն, մագերը կ'ողողեն Բելէասը) :

ԲԵԼԷԱՍ. — Օ՛հ, օ՛հ... Ի՞նչ է սա : Ծամե՛րդ էն, մագերդ որ կ'իջնեն ինծի : Քու ամբողջ վարսերդ, Մելիզանտ, ամբողջ մագերդ աչտարակէն վար թափեցան : Ձանոնք կը սեղմեմ ձեռքերուս մէջ, անոնց կը հպեմ շրթներովս... Բազուկներուս մէջ կը դրկեմ մագերդ, զանոնք կը փաթթեմ վիզիս շուրջ : Այլ պիտի չբանամ ձեռքերս այս գիշեր :

ՄԵԼԻԶԱՆՏ. — Ձգէ՛ դիս, Բելէաս, ձգէ՛ դիս... վար պիտի իյնամ :

ԲԵԼԷԱՍ. — Ո՛չ, ո՛չ, ոչ : Քու վարսերուդ պէս մագեր չէի տեսած, Մելիզանտ... Տես, տես, որքա՛ն վերէն կուգան եւ դիս կ'ողողեն մինչեւ սիրտս... Գաղջ ու անուշ են, իբր թէ երկինքէն տեղաջին... Այլ չեմ տեսներ երկինքը ծամբուրդ մէջէն եւ անոնց աղուոր լոյսը ինձմէ կը ծածկէ լոյսը երկինքին : Նայէ, նայէ, ձեռքերս չեն կրնար այլեւս պարփակել մագերդ... Անոնք կը փախչին ինձմէ, կը թռչտին մինչեւ ուռենիին ճիւղերը... Ամէ՛ն կողմ կը թռչին... Կը տարտան, կը թրթոան, կը տրոփեն ձեռքերուս մէջ ոսկի թռչուններու պէս : Եւ անոնք դիս կը սիրեն, Մեղիզա՛նտ, մագերդ դիս կը սիրեն քեզմէ հազար անգամ աւելի :

ՄԵԼԻԶԱՆՏ. — Ձգէ՛, ձգէ՛ դիս, մէկը կրնայ գալ յանկարծ :

ԲԵԼԷԱՍ. — Ո՛չ, ոչ, չեմ արձակեր քեզ այլեւս այս գիշեր... Դուն իմ կալանաւորս ես, ամբողջ գիշերը, բովանդակ գիշերը :

ՄԵԼԻԶԱՆՏ. — Բեղէա՛ս, Բեղէա՛ս :

ԲԵԼԷԱՍ. — Այլ չես կրնար հեռանալ, Մելիզանտ : Քեզ ամբողջովին կը համբուրեմ ծամերդ համբուրելով. եւ ալ չեմ տառապիր անոնց բոցերուն մէջ... Կ'իմանա՞ս համբոյրներս... Անոնք կը հնչեն մագերուդ հազարաւոր, ոսկի խուրձերուն վրայ : Կ'ուզեմ որ մազիդ իւրաքանչիւր խուրձը հազար համբոյր բերէ քեզի, եւ նոյնքան պարփակէ իր մէջ, քեզ համբուրելու համար, երբ ես հեռու եմ քեզմէ : Կը տեսնե՞ս, կը տեսնե՞ս, ձեռքերս կը բանամ եւ սակայն չես կրնար հեռանալ ինձմէ...

(Այս պահուն աղանիներ կ'ելլեն աշտարակէն եւ կը թռչին անոնց շուրջ, գիշերուան մէջ) :

ՄԵԼԻԶԱՆՏ .— Ի՞նչ է, Բելէաս, ո՞ր թռչունն է որ կը թեւածէ իմ շուրջ :

ԲԵԼԷԱՍ .— Աղաւնիներն են որ դուրս կ'ելլեն աշտարակէն... Զանոնք ահաբեկեցի եւ կը թռչին հիմա :

ՄԵԼԻԶԱՆՏ .— Իմ աղաւնիներս են, Բելէաս : Երթանք, ձգէ զիս այլեւս, թռչուններս չեն վերադառնար...

ԲԵԼԷԱՍ .— Ինչո՞ւ չեն վերադառնար :

ՄԵԼԻԶԱՆՏ .— Մթուփեան մէջ պիտի կորսուին... Թող որ բարձրացնեմ գլուխս : Ահա ոտնաձայն մը լսեցի... Կօլօն է կարծեմ... Իմացաւ մեզ :

ԲԵԼԷԱՍ .— Սպասէ, Մելիզանտ, սպասէ : Մազերդ պլլուեր են ճիւղերուն : Սպասէ որ քահեմ... Ո՛րքան մութ է :

(Կը մտնէ Կօլօ հերթակառն քամբէն)

ԿՕԼՕ .— Ի՞նչ կ'ընէք այդտեղ :

ԲԵԼԷԱՍ .— Ի՞նչ կ'ընեմ հոս... Ես...

ԿՕԼՕ .— Տղա՛յ էք դուք... Մելիզա՛նտ, մի՛ ծռիր այդպէս պատուհանէն, վար պիտի իյնաս... Զէ՞ք գիտեր թէ ուշ է, կէս գիշերուան մօտ : Մի՛ խաղաք այդպէս մութին մէջ : Մանուկներ էք դուք...

(Զղայնօրէն խնդալով) Մանուկներ՛ր, եւ ի՞նչ մանուկներ...

(Կօլօ կը մեկնի Բելէասի հետ) :

ԾԱՌԱՍՏԱՆԻՆ ՄԷՁ ԱՂԲԻԻՐ ՄԸ

ՄԵԼԻԶԱՆՏ .— Բելէաս՛ս :

ԲԵԼԷԱՍ .— Մելիզա՛նտ, դո՞ւն ես, Մելիզանտ :

ՄԵԼԻԶԱՆՏ .— Այո՛ :

ԲԵԼԷԱՍ .— Եկո՛ւր հոս, մի՛ մնար լուսնալոյսին մէջ.— Հո՛ս եկուր : Այնքան բաներ կան իրարու ըսելու... Եկուր այստեղ, թմբիին շուրջին տակ :

ՄԵԼԻԶԱՆՏ .— Թող որ մնամ լուսնի լոյսին մէջ :

ԲԵԼԷԱՍ .— Կրնան մեզ տեսնել աշտարակին պատուհաններէն : Եկո՛ւր, այստեղ ոչինչ ունինք վախնալու : — Զգուշացիր, մեզ կըրնան տեսնել :

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Կ'ուզեմ որ զիս տեսնեն:

ԲԵԼԷԱՍ .— Ի՞նչ ունիս: Կրցա՞ր դուրս ելլել առանց նշմարուե-
լու:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Այո', եղբայրդ կը քնանար:

ԲԵԼԷԱՍ .— Ուշ է արդէն: Մէկ ժամէն պիտի փակեն դռները:
Զգոյշ ըլլանք, ինչո՞ւ այսքան ուշ եկար:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Եղբայրդ չար երազ մ'ը ունեցաւ: Յետոյ չըջա-
զգեստս կառչեցաւ դրան դամբրուն: Տե՛ս, ինչպէս պատուեր է: Կոր-
սընցուցի ատենս ու վազեցի...

ԲԵԼԷԱՍ .— Իմ հէ՛ք Մելիզանտ... Գրեթէ կը դողամ հպելու քե-
զի... Դեռ չնչասպառ ես հալածական թռչունի պէս... Ինծի, ինծի՞
համար ըրիր այդ բոլորը: Կը լսեմ զարկը սրտիդ, որպէս թէ իմ սիր-
տըս ըլլար: Եկուր հոս, աւելի մօտ, աւելի մօտ ինծի:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Ինչո՞ւ կը խնդաս:

ԲԵԼԷԱՍ .— Ձեմ խնդար, եւ կամ կը ծիծաղիմ ուրախութենէ,
առանց գիտնալու... Թերեւս լալ պէտք էր:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Մենք այստեղ եկեր ենք շատ առաջ... կը յի-
շեմ...

ԲԵԼԷԱՍ .— Այո', այո'... Երկա՛ր ամիսներ առաջ: — Այն ա-
տեն, դեռ չէի գիտեր... Գիտե՞ս թէ ինչու քեզ ուզեցի այս գիշեր:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Ո՛չ:

ԲԵԼԷԱՍ .— Գուցէ վերջին անգամն է որ քեզ կը տեսնեմ: Պէտք
է որ մեկնիմ յաւիտենապէս...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Ինչո՞ւ կ'ըսես միշտ թէ պիտի երթաս:

ԲԵԼԷԱՍ .— Ըսե՞մ քեզի ինչ որ գիտես արդէն: — Ձե՞ս գիտեր
թէ ի՛նչ պիտի ըսեմ քեզի:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Ո՛չ, բայց ո՛չ, բնաւ չեմ գիտեր...

ԲԵԼԷԱՍ .— Ձե՞ս գիտեր թէ ինչո՞ւ պէտք է հեռանամ... (Յան-
կարծ կը համբուրէ գայն): Կը սիրե՛մ քեզ:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— (Մեղմաճայն) Նաեւ ես կը սիրեմ քեզ:

ԲԵԼԷԱՍ .— Օ՛հ, ի՞նչ ըսիր, Մելիզանտ: Երբեք լսած չէի: Հրա-
շէկ երկաթներով փշրեցին սառույցը... Կ'ըսես ձայնով մը որ կուզայ
աշխարհի հեռաւոր սահմաններէն... Գրեթէ բնաւ քեզ լսած չէի
այսպէս... Կը սիրե՞ս զիս: — Նաեւ դո՞ւն կը սիրես... Ո՞ր ատենէն
կը սիրես զիս:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ.— Յաւիտեանէն ի վեր... Քեզ տեսնելէս ի վեր...

ԲԵԼԷԱՍ.— Օ՛ր, ի՛նչպէս յայտնեցիր զայն... Կարծես ձայնդ գարնան հետ անցաւ ծովէն... Կարծես անձրեւ տեղաց սրտիս վրայ: Այսպիսի ձայն մը լսած չէի մինչեւ հիմա: Կ'ըսես այնքան անկեղծօրէն, հրեշտակի մը պէս՝ որուն հարցումներ կ'ուղղեն... Չեմ հաւատար, Մելիզանտ... Ինչո՞ւ պիտի սիրէիր զիս, բայց ինչո՞ւ կը սիրես զիս: — Ճի՞շտ է ըսածդ: — Չե՞ս խաբեր զիս: Չե՞ս ստեր քիչ մը, որպէսզի ժպտիմ քեզի:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ.— Ո՛չ, բնաւ չեմ ստեր: Ես միայն եղբօրդ ստեր եմ...

ԲԵԼԷԱՍ.— Ի՛նչպէս կը կրկնես: Չա՛յնդ, օ՛ր ձայնդ... Աւելի զով է ու աւելի զուտ քան ջուրը... Մաքուր ջուր է կարծես չրթնե-րուս վրայ... Անասակ ջուր՝ ձեռքերուս վրայ... Տո՛ւր, տուր ինծի ձեռքերդ, անոնք պղտիկ են այնքան... Չէի գիտեր որ գեղեցիկ ես այսպէս... Քեզմէ առաջ ոչինչ տեսած էի այսքան գեղեցիկ: Մտա-տանջ էի, կը փնտռէի ամէն տեղ, տունը, գիւղին մէջ... Ու չէի գըտ-ներ գեղեցկութիւնը: Եւ հիմա քեզ գտայ... գտա՛յ քեզ: Կարելի չէ որ աւելի գեղեցիկ կ'ին մը ըլլայ աշխարհի վրայ... Ո՞ւր ես դուն: Ալ չեմ լսեր շնչառութիւնդ:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ.— Քեզի կը նայիմ պարզապէս:

ԲԵԼԷԱՍ.— Ինչո՞ւ կը նայիս ինծի այդքան խոհուն: Ստուերին մէջ ենք ահա երկուքս: — Շատ մուրթ է այս ծառին տակ: Եկո՛ւր լոյսին մէջ: Կարող չենք այստեղ տեսնել թէ որքան երջանիկ ենք: Եկո՛ւր, այնքա՛ն քիչ ատեն ունինք...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ.— Ո՛չ, ոչ, հոս մնանք... Մուրթին մէջ աւելի մօտիկ եմ քեզի:

ԲԵԼԷԱՍ.— Ո՞ւր են աչքերդ: Չե՞ս փախցներ ինձմէ, չէ՞: Ինծի չե՞ս մտածեր այս վայրկեանին:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ.— Այո, անշուշտ, քու վրադ կը խորհիմ:

ԲԵԼԷԱՍ.— Ուրիշ տեղ կը նայէիր:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ.— Քեզ ուրիշ տեղ կը տեսնէի:

ԲԵԼԷԱՍ.— Մտացիր ես... Ի՞նչ ունիս: Երջանիկ չես երեւար:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ.— Երջանիկ եմ, բայց տրտում եմ:

ԲՆԼԷԱՍ .— Մարդիկ տխուր կ'ըլլան շատ անգամ, երբ զիրար կը սիրեն...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Ես միշտ կուլամ երբ կը խորհիմ քեզի :

ԲՆԼԷԱՍ .— Ես ալ նոյնպէս, ես ալ նոյնպէս, **Մեղիզանտ** : Այնքան մօտ եմ քեզի, կուլամ բերկրանքէ եւ սահայն... (Զայն նորէն կը համբուրէ) : Դուն տարօրինակ ես երբ քեզ համբուրեմ այսպէս... Այնքան զեղեցիկ ես որ կարծես պիտի մեռնի՛ս...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Դո՛ւն ալ այդպէս :

ԲՆԼԷԱՍ .— Ահա՛... Մեր ուղածը չենք ընել : Քեզ չէի սիրել առաջին անգամ, երբ տեսայ քեզ :

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Ես ալ այնպէս... Կը վախնայի...

ԲՆԼԷԱՍ .— Չէի կրնար նայել աչքերուդ : Կ'ուզէի հեռանալ իսկոյն... Յետոյ...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Իսկ ես չէի կրնար մօտենալ, տակաւին չեմ դիտել ինչու... կը դողայի ատկէ...

ԲՆԼԷԱՍ .— Այնքան բաներ կան, զոր պիտի չգիտնանք երբեք... Միշտ կը սպասենք եւ յետոյ... Ի՞նչ է այս աղմուկը : Կը դոցե՞ն դըռները :

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Այո՛, դռները փակեցին :

ԲՆԼԷԱՍ .— Պիտի չկրնանք այլեւս տուն դառնալ... Կը լսե՛ս նիզերուն ձայնը : Մտի՛կ ըրէ, մտի՛կ ըրէ, ահա մեծ շղթաները... Շատ ուշ, շատ ո՛ւշ է այլեւս...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Աւելի լա՛ւ, աւելի լաւ, աւելի լաւ :

ԲՆԼԷԱՍ .— Դո՞ւն... բայց մենք չէ՛ որ կը փափաքինք դայն... Ամէն ինչ կորսուած է, ամէն բան փրկուած... Փրկուած է ամէն ինչ այս գիշերը : — Եկուր, եկուր... Սիրտս կը բարբախէ յիմարի մը պէս մինչեւ կոկորդոս : (Կը գրկէ գայն) : Լսե՛, լսէ, սիրտս պիտի խեղդէ՛ գիս այլեւս : Եկո՛ւր, եկուր... Ա՛հ, ինչքան չքեղ է աղջամուղջի՛ն մէջ :

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Մէ՛կը կը սպասէ կարծես մեր ետին :

ԲՆԼԷԱՍ .— Ոչ ոք կը տեսնեմ...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ .— Աղմուկ մը լսեցի :

ԲՆԼԷԱՍ .— Ես միայն կը լսեմ քու սիրտդ՝ մուլտին մէջ :

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Լսեցի մեռած տերեւներուն խարչափը...

ԲԵԼԷՍՍ — Հովն էր որ լռեց յանկարծ... Դադրեցաւ այն պահուն ուր զիրար կը համբուրէինք:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Ո՛րքան մեր ստուերները մեծ են այս գիշեր:

ԲԵԼԷՍՍ — Անոնք կը զրկուին մինչեւ պարտէզին խորերը: Օ՛ր, ինչպէս կ'ողջագորուին մեզմէ հեռու... Նայէ, նայէ'...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — (Խեղդուած ձայնով վր) Ա՛հ... Ծառի մը ետեւն է ահա:

ԲԵԼԷՍՍ — Ո՞վ:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Կօլօ'ն:

ԲԵԼԷՍՍ — Կօլօ'ն, ո՞ւր է որ... բան մը չեմ տեսներ...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Այնտե՛ղ, հոն ուր կ'աւարտին մեր ստուերները:

ԲԵԼԷՍՍ — Այո՛, այո, տեսայ, ետեւ չբառնանք մէկէն:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Սուրբ իր հետն է:

ԲԵԼԷՍՍ — Ես չունիմ իմ սուրս:

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Տեսաւ թէ զիրար կը համբուրէինք:

ԲԵԼԷՍՍ — Ձի գիտեր թէ զինքը տեսանք... Մի՛ շարժիր, մի՛ դարձներ գլուխդ... Պիտի խոյանայ մեր վրայ... Հոն պիտի մնայ այնքան ատեն որ պիտի կարծէ թէ չենք զիտեր... Մեզ կը զիտէ... Տակաւին անշարժ է... Գնա՛, գնա խոկոյն... Պիտի սպասեմ, պիտի կեցնեմ զինքը...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ:

ԲԵԼԷՍՍ — Գնա՛, գնա... Ամէն ինչ տեսաւ, պիտի սպաննէ մեզ...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Աւելի լա՛ւ, աւելի լաւ, աւելի լաւ:

ԲԵԼԷՍՍ — Կուգայ, կուգայ... Բերա՛նդ, բերանդ...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Այո, այո, այո'...

(Խելայեղօրէն կը համբուրուին)

ԲԵԼԷՍՍ — Օ՛հ, օ՛հ: Բոլոր աստղերը վար կը թափին...

ՄԵԼԻՉԱՆՏ — Նաեւ իմ վրաս... նաեւ իմ վրաս...

ԲԵԼԷՍՍ — Նորէ՛ն, նորէն... Տո՛ւր, աւուր...

Մեկիջանճ — Բուլո՛րը, բուլո՛րը, բուլո՛րը...

(Կօլօ կը խոյանայ անոնց վրայ սուրը ձեռքին, եւ կը հարուածէ Բելէասը, որ կ'իյնայ աղբիւրին եզերքը: Մեկիզանս կը փախչի, ահաբեկ):

*Մեկիջանճ (Փախչելով) — Օ՛, օ՛հ: Քաջութիւն չունիմ...
Ո՛րժ չունիմ...:*

(Կօլօ գայն կը հալածէ անտառին լոռքեան մէջ):

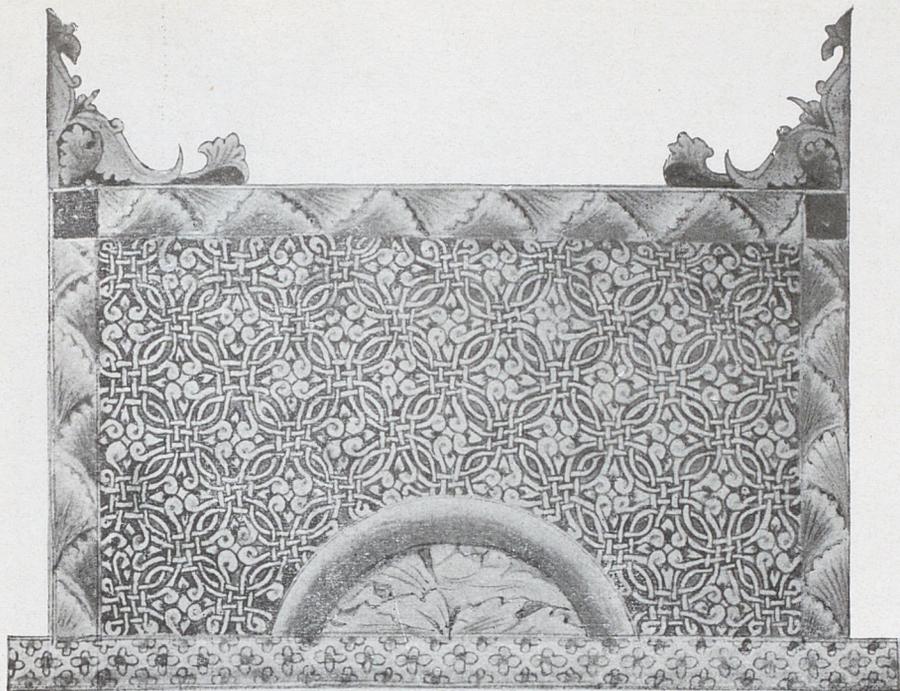
(ՎԱՐԱԳՈՅՐ)

(Դ. Արար, Դ. Տեսիլ)

« Pelléas et Mélisande »

Maurice MAETERLINCK

Ամբողջական թարգման. Ե.Ւ. ՍԻՄՔԷՇԵԱՆ

Գլխագարդ Աւետարանի *Frontispice d'un vieux manuscrit arménien*

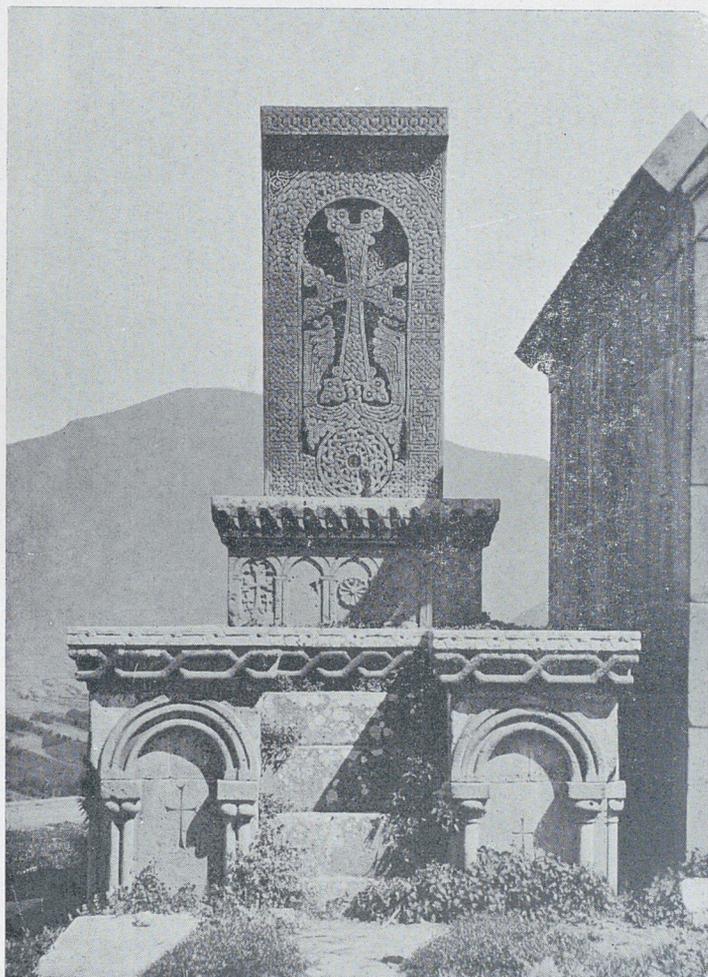
ՀԱՅ ՀԻՆ ԱՐՈՒԵՍՏՆ ՈՒ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

L'ART ANCIEN EN ARMÉNIE

(Bibliothèque de Genève, XIII)
(British Library, London)

Մանրանկար Աւետարանի
Evangile de Chikbak (XIIIe)
(*Rigland's Library, Manchester*)

Խաչքար Սանահինի վանքը (ԺԳ. դար)

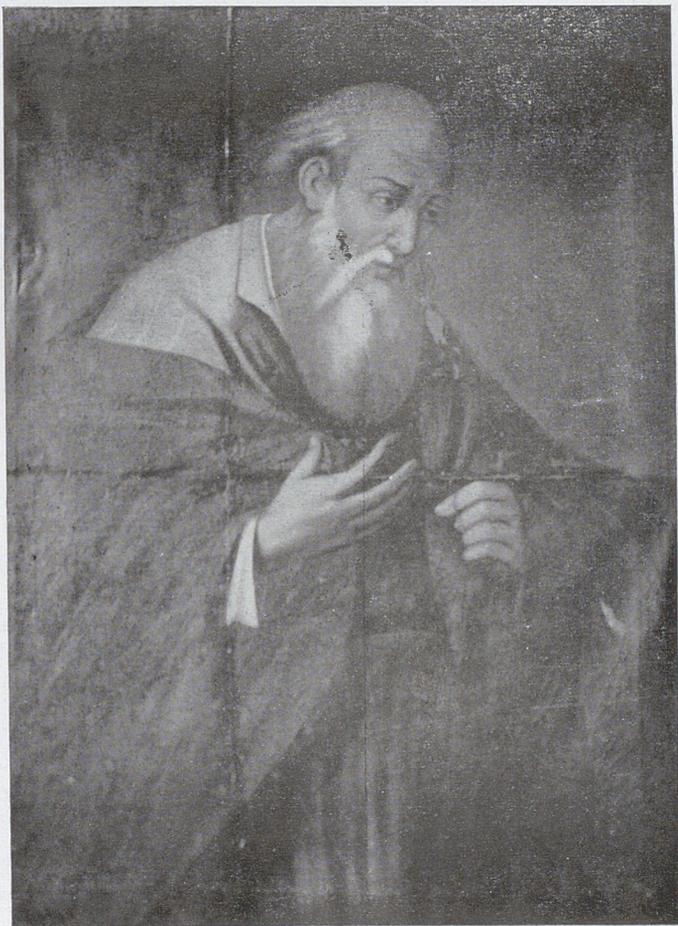
*Monument au couvent de Sanahine
(XIIIe s.)*

Սրբատուփ Սիւնեաց իշխանի (Էջմիածին)

*Reliquaire, construit sur l'ordre du prince
du Sunik en l'an 1300 (Eetchmiadzine).*

(3 111 X)

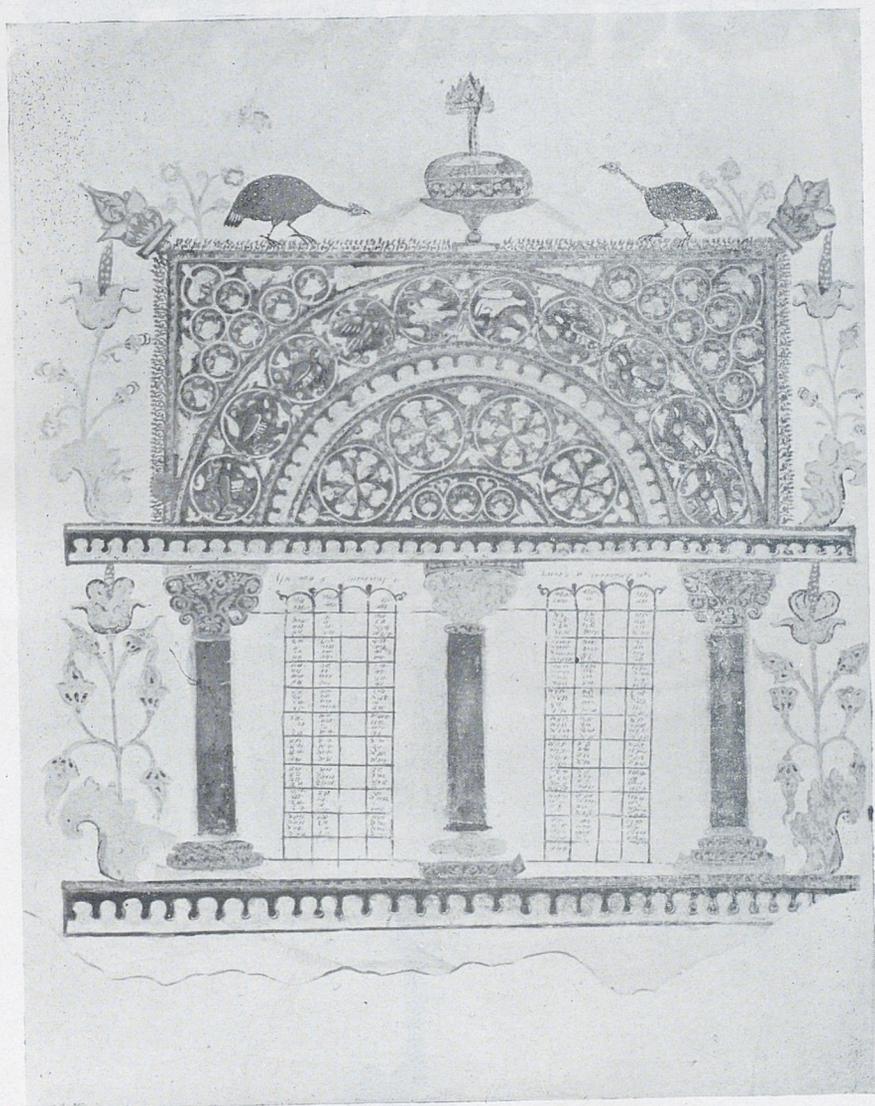
HOVNATHAN
Un apôtre

Նազաշ Յովնաթանեան .—
Առաքեալ մը

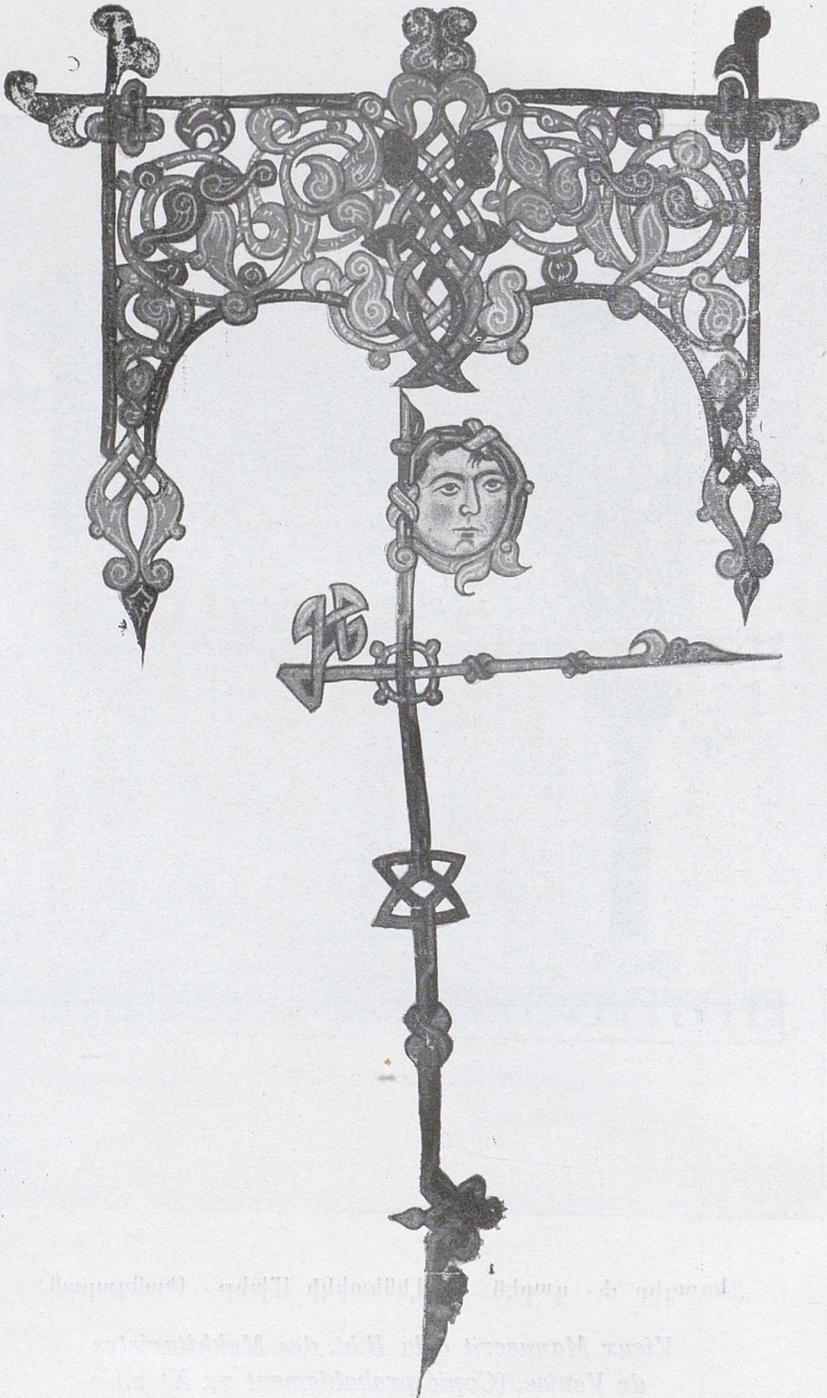
Սրբատուփ

Reliquaire (Etchmiadzine)

Ջեազիր ժ. դարէն (Վենետիկի Մխիթ. Թանգարան)

*Vieux Manuscrit à la B.bl. des Mekhitaristes
de Venise. (Copié probablement au Xe s.)*

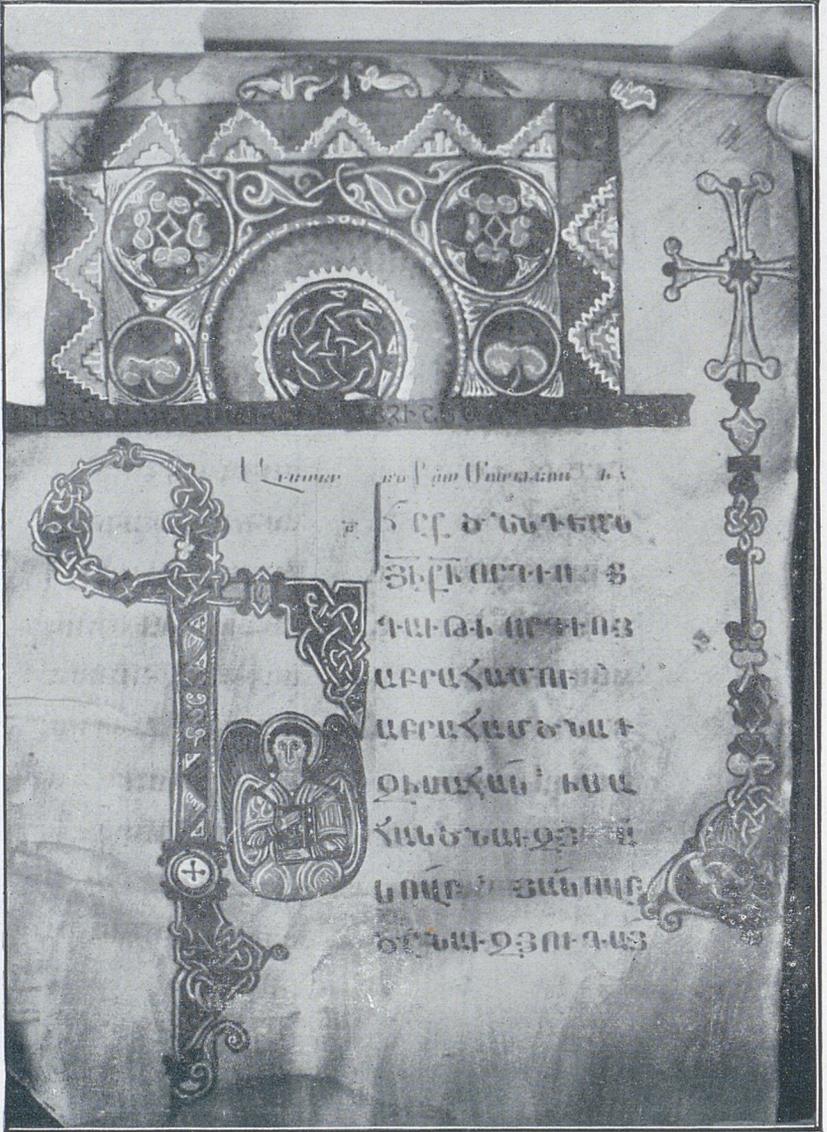
ԽՈՐԱՆԱԶԱՐԻ

*d'un manuscrit arménien
de XIIIe s.*

Եկեղեցական վարագոյր

Rideau d'Eglise

Խորանագարդ Աւետարանի

Frontispice d'un manuscrit arménien

Տրդատ, Աշխէն և Խոսրովիդուխտ
(Ռամնանկար. Էշմիածնի Թանգարան)

*Le roi Tiridate , Achken et Khosrovitoukt.
(Cathédrale d'Echtmiadzin).*

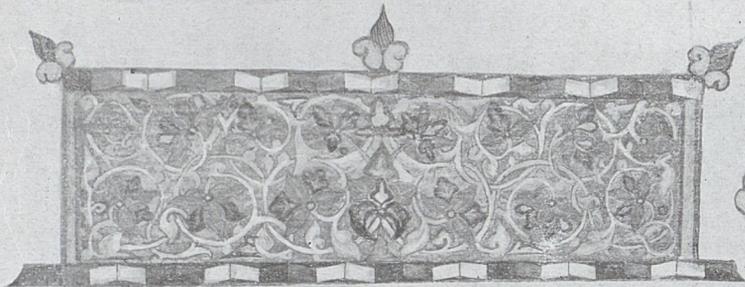
Կարսի Աւետարանը (ժԱ. դար)

Evangile de Kars (XIe s.)

Կարսի Աւետարանը (ժ. դար)

Evangile de Kars (XIe s.)

ԱՄԷՆ ԲՈՒՆԱՄԵՆ
ՈՐ ՄԻՅՈՒՄ ԲԻՆԻ

ՃԵՐՄԱՆՈՒՄ ԻՆՈՒ Դ
ԵՆՉԵՐԱՐ ԽՈՒՆԵ Դ
ՍՐԱՆՈՅԻՆ ԸՆԲՈՅ Ե
ՆՊՈՆԵԼ զԳԱՐՃՈՒՄ
ՆԵՑ ԽՄԻՏԱՆՈՎԵՐԳԵ
ՐՈՎԹԻՆՃՆԱՐԻՏ ԼՈՂ Դ
ԵԼԳԻՐՈՒՄՆԱ ԳԻՏԱՅԵՆ
ՆՄՆԵԳԳԼՏՐԱԳԻՏՈՒԹԻՆ
ՄԱՆԿԱՆՑ ՍՈՂՅՈՅ զՄԻՏ
ԼԵՂՆԱՆԾԱՐ
|| ԲՈՅԻՐԵԼՐԻՑԵ ԽՄԱՍՈՒ .

Ⲛ

Մանրանկար Աւետարանի

Evangile (XIIIe s.)

ՊԱՍՏԱՌԻ ՄԸ ԾՆՈՒՆԴԸ

Աշխատանոցի պատին վրայ՝ տարօրինակ կերպով բնական է այս պաստառին եղանակը: «Բնական»՝ միայն անվարժ նայուածքներուն համար: Որովհետեւ ուրիշ իրականութեան մը կը պատկանի ան: Երազի եւ ստեղծագործութեան հեւքով տրուած, սիրով ու տաղնապով կերտուած այդ իւզաներկը, ինքնաշատուկ ներաշխարհի մը մթնոլորտին պատկերացումն է:

Մոխրագոյնէն մինչեւ քէր տը Սիւնի դացող ընդհանուր ֆօնին վրայ, թափանցիկ կապոյտի մը շղարշը մեղմութեամբ կը խորացնէ, կու տայ տեսլական կնիքը հայեացքի խտացած ամբողջութեան:

Արուեստագէտը՝ սեւով ու կապոյտով դժած է նախ առարկաները: Կտրուկ, զուսպ գիծերը գիտակցօրէն չափազանցելով, որպէսզի կանգնին ու կերտուին իրերը, ամբողջանան, առարկայ ըլլալէ դադրին նոյն առեն՝ ապրին:

Ընդհանուր կառուցուածք մը նախ՝ ուր առարկաները յորդելով իրենց բնական չափերէն ու գիծերէն՝ ցոյց կու տան թէ զձողը տիրացած է աշխատանքի դիւրին ու դժուարին զաղտնիքներուն:

Եւ այս ընտրութիւնը պատահական չէ ինչպէս առհասարակ նըկարիչները կը կատարեն քմայքով: Այլ փնտռած, չափած, որոշած է նկարիչը՝ իր երեւակայութեան խաղերէն իբր գտած արտայայտութիւն:

Քանի մը ժամէն նախ տուած է ներքին պտուղը: Բայց տակաւին իր դժուարահաճ գիտակցութիւնը դժգոհ է. դեռ ժամանակի արեւը պէտք է հասունցնելու համար երանդներուն ամբողջութեան ներդաշնակութիւնը. իւզաներկին պահանջած հասունութեան ժամանակը: Այդ նախնական աշխատանքին կոշտ ու թանձր նիւթով լեցուն հապճեպահար պաստառը պէտք է յանձնել որոշ ջերմութեան... սպասելով որ խորապէս չորնան բոլոր շերտերը:

Պատշաճ չրջանէ ու չափէ յետոյ զայն դարձուցած է աշխատանո-

ցի պատին, հեռացնելով իր մտածումներն ու աչքերը անկէ : Բաժնուած են մէկը միւսէն :

Պաստառին եւ արուեստագէտին միջեւ բաժանումը, մոռացումը անհրաժեշտ է... սակայն մերժում եւ մեկուսացում չէ այն, այլ կամաւոր բացակայութիւն՝ զոհողութիւնն իսկ : Խոզում մը դժուարին... օտարացում մը որ կը բիւրեղացնէ ներքին մտերմութիւնը :

... Իսկ մինչեւ այդ, նկարիչը կը շարունակէ իր կեանքը, աշխատանքն ու որոնումները, նոր իրագործումներով : Կը սնանի կեանքէն՝ դիտելով, լսելով, մասնակցելով :

Անոր ենթադիտակցութեան մէջ, պատին դարձուցած պաստառը յաճախ ներկայ է... եւ ներքին դոյներու եւ կերպարներու կատարելութիւնը կը հաստատուի տիւ ու դիչեր ալ աւելի պարզուելով :

Որքան ժամանակը անցնի, հեռանալով՝ ան աւելի կը մօտենայ անաւարտ աշխատանքին :

Կը ստեղծուի միութեան մտերմութիւնը, անհրաժեշտ պահանջը՝ իրարու հետ ըլլալու օր ըստ օրէ աւելի՛, հարազատ ամբողջացումը :

Ու որքան նկարիչը կ'ընդդիմանայ իրականը դիտելու, այնքան սուր կ'սակած մը կը դրաւէ զինք. որովհետեւ մտապատկերը աւելի կատարեալ է :

Նկարչի կամքն ու դիտակցութիւնը, — երկու հակամարտ եւ անզիջող կարելիութիւններ :

Այսօր, անհամբեր ու թաքուն երկիւղով մը, տարակոյսով, կը մօտենայ պաստառին, կը զետեղէ յարմար լոյսի մը տակ, կ'ուզէ նստիլ եւ ծխամորձ մը լեցնել ու հանդարտ ամփոփուիլ... դիտել, նուիրուիլ ներքին եւ արտաքին աշխատանքին ներդաշնակ շարունակութեան :

Առաջին ակնարկն քսկ կը ստեղծէ անհամբերութեան փոթորիկը... գլանիկ մը կը վառէ : Կը դիտէ... : Սրբագրելու, փոխելու տենչը կը բորբոքի հետզհետէ : Սակայն իր դիտակից փորձառութիւնը կը ստիպէ զինք համբերելու... :

Կը ժպտի լուռ : Կըզգայ իր մէջ բոլոր կարելիութիւնները՝ — իրագործելու... նայնիսկ անկարելին :

Ստեղծագործելու աշխատանքը՝ կեանքի մեծագոյն խորհուրդին կատարումը :

— Վերի աջ անկիւնի պարապը շատ է, հանդէպ միւս անկիւնի լիութեան : Երկուքին միջեւ կ'ուղծի սրակաս կայ, եւ պաստառին

մնացած մասը կ'աղքատանայ: Պէտք է լեցնել պարապը, դիժերու կառուցուածքով, գոյներու համանուագով:

... Անշուշտ վրձինի ամպարարութեամբ, դանակի հաճելի խաղերով լեցնել ու ծեփել երանգները կրնան խաբուսիկ պատրանքներ տալ, բայց դիւրին ու տկար միջոցները կը մերժէ ան:

... Եւ իր երեւակայած պատկերին կատարելութիւնն իսկ ազդուած է իրականութեան տկարութիւններէն: Եւ շարունակելու անմիջական պահանջը ստիպողական կը դառնայ ալ աւելի:

Աճապարելու նախնական իրարանցումէն սկսած է խուսափել արդէն. եւ որքան կը դիտէ՝ այնքան կը տեսնէ ու կը տիրանայ պատանառին թերութիւններուն, եւ կը հաստատուի իր մէջ կարողութեան վստահութիւնը: Գիտէ վերհպումներու շարքը, գոյներու չափն ու քանակը, գծադրութեան վերստին կատարելիք կառուցումներուն սահմաններն ու չափազանցութիւնները:

Եւ ահա աշխատանոցին դուռը կը զարնեն:

Առանձնութեան մթնոլորտի անդորը անդաստանները կը մթազնին, մտքերը կը խզուին, կը վերադառնայ իրականութեան: Կորսնցուցած է ազատութիւնը:

Կը բանայ դուռը, կը դրկէ զաւակը՝ յանդիմանական խօսքերու մտերմութեամբ... Եւ անոր մանկական հմայքէն, սեւ սեւ աչքերէն՝ կ'ապրի իր կատարեալ ստեղծագործութեան արիւնով ու ոսկորով կառուցուած կենդանի իրականութիւնը:

Եւ զաւակին այտերէն կը քաղէ իր մանկութիւնը, այր մարդու մեծ գոհունակութիւնը:

Առաւօտ մը աշխատանոցէն ներս կը մտնէ նախօրեայ կատարած դաշտանկարը վերագննելու ու կը տեսնէ պատին դարձուցած միւս իւզաները: Կը զետեղէ զայն վերէն հոսող լոյսին տակ:

Սուր դանակի շեղբով կը սկսի տաշել, ողորկել կոշտ մասերը գոյներուն:

Անսպասելի ու պատահական խաղեր կը սկսին ի յայտ գալ... Թափանցիկ երանգներու երիզներ արդէն խառնուած են տիրող ամբողջական մթնոլորտին:

Շուքերը կը սկսին խորանալ :

Իւզաներկի թանձր առատութիւնը ալ աւելի կը հարստանայ, լուսաւոր մասերը թափանցիկ երանգապնակ մը կը կազմեն, զարմանազան հրախաղութիւն մը :

Ու իր հայեացքը կը կապտէ հակադրութիւններու բաղդատական չափանիշները եւ կշռոյթը :

Գորշ ստուերները կը հեռանան, լոյսերը դուրս կը ժայթքին, կը մօտենան :

Երանգապնակէն դէպի պաստառ՝ վրձինը կ'արտաբերէ մտքին ու երազներուն իրագործած կամքն ու զօրութիւնը :

Նոյն պահուն երեւակայութեան մէջ կը խաղան իր կեանքին պատկերները, յուշերը : Ահա՛ այն օրը... Փարիզի վեցերորդ թաղամասին հին փողոցը... ծուռ ու մուռ փողոցը... քոսոտ պատերով տուները .. փեղկերու գինով գիծերը... նուրբ երկնքին վրայ դժուած ծխնելոյզներու շարքը... հարիւրաւոր ծխնելոյզներ, — պատուհաններ վեցերորդ յարկերու... ուր փնտռած ու կարգացած է հոն ապրողներու կեանքը... եւ իր ապրած սենեակները... բարեկամները... նեղ ու տճեւ պատերը ուր երբեք չէր կրցած զետեղել իր գծազրած էջերը... Մոնփառնաս... իր տառապանքի ու աշխատանքի միջնավայրը... վերելքի օրերը... յուսահատութեան վիճեր... բաժակ մը քաֆէ-էրէվով անցուցած օրերը... ծնօտը սեղմած... ձեռքերը բռունցքի մը վերածուած... թափառումները... տոկալով ու դիմանալով... աղքատ օրերու պայքարին ոսկիով :

Մինչ պաստառին վրայ աշխատանքը կը շարունակէ : Նախնական քանի մը գիծերով տուած քարիւղի լապտերը կը սկսի զարմանալիօրէն իրականանալ եւ կը հրճուի, կ'ուրախանայ որովհետեւ կը սկսի իսկապէս տալ իր մանկութեան օրերէն տեսած զգացած, ապրած լապտերը՝ որ հօրենական պուսէն մինչեւ այսօր պարփակող խորհրդանիշը լոյսի կը մտնէ հոն... կը լեցուի դեղին նաւթով, ոսկեզօծ հարստութիւնովը գոյնին, որ իր բոցը կը դառնայ... գոյնը դեղինին, յետոյ կ'աւելցնէ լապտերին ապակիին սպիտակաւուն երանգը՝ արտառոց լոյսի մը դրոշմը ստեղծելու դիտումով :

Եւ քարիւղի լապտերը միակ դունաւոր կառուցուածքն է իւզաներկի համերգին մէջ :

Կեցած է զարմանալի ծովային կենդանիի մը նմանող ոտքի մը վրայ, բաժնուած չորս յենարաններու :

Եւ մետաղեայ մուտք գծազրութիւնը կը նմանի կանաչի սրունք-

ներու եւ գործաւորի մը արդասաւոր մատներուն :

Աւելի վեր , ճախ անկիւնը , լապտերին եւ ոտքին միջեւ մուգ ծխախոտի լաթէ քսակ մը եւ ծխամորճը կը լեցնեն պարապ անկիւնը :

Կը հաւասարակշռէ լապտերին ընդհանուր կառուցուածքին վե-
րէն վար տարածուող կորնթարթ գիծերը... ողորկ գոյնը , լուսաւոր
սպասում մը վառելու պատրաստ՝ իրականութեան բոցին... լուցկիի
մը համբոյրին սպասող... որպէսզի կատարուի կեանքը շարժուն :

Վարը , աջ անկիւնը՝ ծովային խոշոր խխունջ մը նկարած է...
ծովերուն պատմած դաղտնիքները եւ ալիքներուն երգը մտիկ ընելու
դիտումով... թէ զճագրելու դժուարին աշխատանքին համար...

Հեռաւոր ալիքներու երազային կանչը կայ այդ արտաուոց խը-
խունջին մէջ... փշոտ , լեցուն ու պարապ այդ տարօրինակ առարկա-
յին դժագրութենէն՝ պատասաւր կը հարստանայ եւ խորութիւն կը
ստանայ :

Յետոյ՝ աթոռի մը երկու երրորդը... վերի աջ անկիւնէն մինչեւ
խխունջը հասնող :

Աթոռին ոտքերուն զիրար կապող փայտերու հիւսուածքի երկրա-
չափական ներդաշնակութիւնը... խսիրին խաղերու մութն ու լոյսը :

Պատասաւրին ամբողջական արտայայտութիւնը հասած է իր երե-
ւակայած նկարի ուժին... :

Լապտերին յորդառատ գոյնը ոսկի... :

Ու կախարդող դաղտնիքը ծովուն :

Եւ ահա կատարուած է հրաշքը ու կը հնչեն իր երգը , իր աշ-
խարհը , իր կեանքը :

Բ . Պ .

Ազգայնականության

1. Զուգարկային բովանդակություն:

2. Զուգարկային բովանդակություն:

3. Զուգարկային բովանդակություն (հարցազրույց)

4. Մասնակցություն

5. Զուգարկային բովանդակություն

6. Զուգարկային բովանդակություն

7. Զուգարկային բովանդակություն

8. Զուգարկային բովանդակություն

9. Զուգարկային բովանդակություն

10. Զուգարկային բովանդակություն

ՁԵՆՈՒԿԻՐ ԿՈՄԻՏԵԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԳԵՂԱՄ ՔԵՐԷՍՐԷՍԹԷՃԵԱՆ

ՕՆՆԻԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆԻ ԶՈՒԹԱԿԻ ՔՈՆՉԵՐԹՈՆ

Մի քանի ամիս առաջ երգահան Օննիկ Պէրպէրեան, Ամերիկա գտնուած պահուն, Ֆիլատելֆիայի Սենֆոնիք նուագախումբով իբր առաջին ունկնդրութիւն եւ իր դեկավարութեան ներքեւ տուած էր ջութակի քոնչերթօ մը, որ իր նորագոյն հեղինակութիւնն է, նախորդ ամառուան ընթացքին աւարտած :

Հաճոյքը ունեցանք լսելու գայն ձայնաբերիչի (հնչիւն ժայաւէն) մը միջոցաւ, որ առնուած էր նուագահանդէսին սահուն, մեր առջեւը ունենալով բնագիրը :

Եթէ ուզենք ամբողջութեամբ թափանցել երաժշտական ստեղծագործութեան մը բնութեան, անհրաժեշտ է որ մեր մօտեցումը անոր տեղի ունենայ գլխաւորաբար երկու տարբեր անկիւններէ :

Ըսել կ'ուզենք թէ՛ անհրաժեշտ է որոնել նախ երկի մը մէջ հոգեկան այն ազդակը, որմէ ծրնունդ առած է ստեղծագործական իղձը, եւ յետոյ նաեւ՝ փրօսեալսը որով արուեստագէտը կը միտի զբսեւորել իր ներշնչումները, զանոնք զբականօրէն

կայացնելու համար արտաքին, այսինքն հնչիւններու աշխարհին մէջ :

Ուրեմն երկի մը մէջ կայ նախ յուզական պարունակութիւն մը, ինչպէս նաեւ կայ անոր կատարումին ծրագիրը, թեքնիք միջոցներու օգտագործումով :

Առաջին տեսակէտէն, նկատել է որ Օննիկ Պէրպէրեանի վերջին ստեղծագործութեան՝ ջութակի քոնչերթօյին մէջ, յուզական տարրը, եթէ գերակշիռ դիրքով չէ որ կը ներկայանայ, սակայն եւ այնպէս իր անմիջական բնոյթով մեզ խորապէս կը տպաւորէ : Եւ այդ՝ իբր արտայայտիչը հոգեվիճակի մը որ արձագանդ է իրեն շատ մօտ սիրուած անձի մը, այսինքն իր եղօր՝ Շահան Պէրպէրեանի անհետացումին : Կարելի է ըսել որ ինքնին, երկը իր ամբողջութեանը մէջ տառապանքի մը ոգեկոչումն է :

Վշտի արտայայտութիւնը, ողբը, կ'ընդելուզուին հոն համակերպող ոգիի մը ելոյթներուն հետ, եւ ի վերջոյ կը յանգին արտայայտութեանը ճակատագրին հանդէպ ստոյիկեան վերաբերումի մը :

Մարդկային կեանքը, հաւ
ուակ իր կրած ծանր հարուածս
րուն, կը շարունակէ ըլլա
անսպաս աղբիւրը վերանոր
ուող գոյութեան մը:

Իբր յուզական նիւթ, այս ի-
մաստին մէջ կարելի է խտացնել
Օննիկ Պէրպէրեանի նոր ստեղ-
ծագործութեան պարունակութիւ-
նը:

Սակայն պէտք է հետեւցնել
թէ հեղինակը կը դիմէ նկարա-
զրական րափսոսիք կամ փոէս
սենֆոնիքի մօտեցող ձեւի մը:
Ընդհակառակն ստեղծագործա-
կան թեքնիք միջոցները երգա-
հանր գանոնք կը քաղէ, ինչպէս
միշտ, դասական աւանդութիւն-
ներու աղէն, ոչ ֆարմալիսք ո-
գիով մը, եւ ադատօրէն կը հա-
րատացնէ գանոնք արդիականա-
ցած ըմբռնողութեամբ: Հաւա
սարակչիւ մատակարարութիւնով
մը կը հաշտեցնէ դասական ոգի-
ին տրամաբանական պարունա-
կութիւնը յուզական ելոյթներու
փոթորկոտ փաքոսին հետ:

Ինչպէս յաճախ իր գրութիւն-
ներուն մէջ իբր ռահվիրայ աչ-
դային երաժշտական ոճին զար-
գացման, Օննիկ Պէրպէրեան
պարզած է իր ստեղծագործական
ուղղութիւնը տեսականօրէն, այս
երկին մէջ, ինչպէս ուրիշներու
մէջ, իր մտահոգութեան գլխա-
ւոր առարկան եղած է զօրեղ մը-
տադրութիւն մը՝ մշակելու իր
քոնչէրթօն ազգային ժողովրդա-
կան երաժշտութեան սենֆոնիք
ընդլայնումներու կարելիութիւն-
ներովը: Այս անգամ սակայն,
հեռանալով պահ մը իր նախասի-
րած ձեւէն, այսինքն փոռմ իւ-
նիքէն, իր բռնչէրթօնի տուա-
է քրիփիքի ձեւը, բաժնելով

զայն երեք զնացքներու (մուլը-
ման) — Լա ֆասիոնաքա, Լեմ-
քօ տոլորոգօ, Բոնսօ ֆիւայէ:

Այս երեք զնացքներուն զարգա-
ցումին իբր բջիջ կը ծառայեն ե-
րեք ծանօթ ժողովրդական եր-
գեր, որոնք զանազան մեղեդիա-
կան թելադրութիւններու հա-
րուստ աղբիւրներն են իրենց պա-
րունակութիւնովը եւ առաւելա-
գոյն չարիով ներշնչելով հեղինա-
կը իր մտադրութիւններուն մէջ,
կը սատարեն իրենց գունազէզ
բնոյթով, գործին հարստացման:

Այս առաջին զնացքին մէջ սա-
կայն, Պէրպէրեան փոխանակ
լստ ընկալել սովորութեան,
նախ մոքիֆը ցուցաբերելու եւ
յետոյ անոր զարգացումին ձեռ-
նարկելու, այս անգամ սկիզբէն
արդէն ուղղակի մենակատար
լուծակին կը յանձնէ մոքիֆին
մէկ գարգացած ձեւը, զօրեղ ե-
լոյթով եւ անհամբեր խոովքով
մը:

Նախ քան իր ամբողջական ե-
րևումը, մենեքզողին ճպոտին
տակ, մոթիֆը յայտնուած է ար-
դէն կշտութային բոլորովին տար-
բեր ձեւով մը, թաքնուած՝ նը-
ւազախումբին մէջ, վճռական
չեչտով մը յայտնաբերելով ըմ-
բոստացումի, հպարտ ծառացոյ-
մի մը ելոյթը բիրտ ճակատա-
զրին հանդէպ:

Այս մոթիֆը կ'արտայայտէ
«Գարուն ա»ի մեկամաղձոտ ժո-
ղովրդական երգին մի քանի չա-
փերը:

Զօրեղ հրայրքով մը միշտ սա-
ւառնելով նոյն մոթիֆէն ծնունդ
առած կշտութային թէ մեղե-
դիական ձեւերու ստեղծած այ-
լափոխութիւններու մթնոլորտին
մէջ, հեղինակը կը պատրաստէ

այսպէս բուն մոթիֆին մօտաւոր ու ամբողջական երեւումը, որ պիտի դայ վերջապէս յայտարեքեկ եւ լուսաբանել արուեստագէտին մտադրութիւնները: Մոթիֆին ամբողջական յայտնութեամբ, այդ պահուն, նուազախումբին ընդհանուր հարմոնիֆ մթնոլորտը եկտր տարրի մը բերումով ամբողջովին փոխուած է: Արդարեւ, մենակատարին նրա գաճճութեան կ'ընկերանայ այս անգամ լարաւոր դործիքներու քառեակը, բոլորովին տարբեր քննալիքէի մը պատկանող նոր մոթիֆով մը, որ է «Քաղհան կ'անեմ» ժողովրդական երգին առաջին նոթերը, որոնք փոլիֆոնի անկախ մեղեդիական դիծ մը կը կազմեն: Այդպէսով կը ստեղծուի հրապուրիչ փոլիքննալիքէ մը, որ դաշնաւորման կուտայ մտածումը շեշտող խորութիւն մը եւ կը ստեղծէ ձայնական ժայթք մը, ուր կը բողբոջներ նոր ընդլայնումներ, իբր նախագաւիթ մօտալուս լեկթօ տոլորոգօին:

***

Երկրորդ մասը որ է լեկթօ տոլորոգօն, կը սկսի, միաձայն թաւ ձայներու դանդաղ քընիւէ մը վերը, պուաներու յանձնուած քրմաքիֆ անցքով մը, որուն կը յաջորդէ պղինձէ դործիքներուն եւ լարաւոր քառեակին միջեւ տեղի ունեցող փոխասացութիւն մը: Այդ՝ կսկիծի պահէ է, իր խորհուրդներով, վշտի արտայայտութիւնը, որուն դրսեւորումը պիտի վիճակի դարձեալ «Գատուն ա»ին:

Մենակատար ջութակին դերը մասնաւորաբար այդ բաժնին մէջ յղացուած է այնպիսի ճաշակով մը եւ այնպիսի տոսամաթիք ըզգայնութիւնով մը, որ այդ պարզունակ թեմային ամէն մէկ երեւումը նոր լոյսի մը տակ պիտի դնէ վշտակոծ սիրտը:

**

Վերջին մասը կը կազմէ Բոնտօ Ֆինալը: Հոս լաւատես ոգին կը պարտադրէ ինքզինքը առաջին նոթէն իսկ, «Սումար պառկէ»ին զուարթ, կորովի եւ ուղղակի յայտնութիւնով, որ կուտան պղինձէ եւ փողային միւս դործիքները, ընկերակցութեամբ լարաւորներու քառեակին: Մենակատար ջութակը կը միջամտէ իսկոյն իր մուտքով, եւ սպասուի ու գլարինէթներուն ըստեղծած թեթեւ, սիրուն ներդաշնակութիւններու մթնոլորտին մէջ սաւառնելով, կ'ընդլայնէ մոթիֆը: Եւ սակայն բոնտօին ոստոստուն եւ զուարթ քուքքին, կարծես վշտի զգացումին դեռ բոլորովին չէ յաղթահարած, քանի որ մենակատարը պահ մը վերջը կը խորասուզուի վերստին լեկթօ Տոլորոգօին զներյիշումին մէջ, «Գարուն ա»ի նոր ձեւափոխումներուն միջոցաւ, ամբողջութիւնը վերածելով դարձեալ սեւածիւր խոկումներու աշխարհի մը, ուր մենակատարին տուպլ քորտերու յամառ արտայայտութիւնը կը շեշտէ կարծես ընդվզումի զգացումը:

Ոգեւորութիւնը կը վերստեղծուի սակայն ի վերջոյ, դարձեալ «Սումար»ի մոթիֆով, եւ

մենակատար ջուլթակին կարճատեև սիրուն մէկ գատաւնէն յետոյ, ամբողջ նուագախումբը ուժական քուրքիի մը հնչին զանգուածով կ'առաջնորդէ երկը դէպի իր վերջին հանգրուանը, դէպի վեր սուրացող քումաքիի եւ փոլիքոնալ սլացքով մը, հընչեցնելէ առաջ վերջին դաշնեակը:

***

Ինչպէս կարելի է հետեցնել, ամբողջ երկը քեմաքիի կառուցուածք մը ունի եւ այդ պատճառաւ խիկ կը ստանայ նաեւ մնալուն արժէքի բնոյթը:

Նկատելի կէտ մըն է թէ հեղինակը ռքան ալ որ մենակատար գործիքի համար յղացած է այդ քոնչէրթօն, իր նպատակը չէ եղած սակայն անով իր ճարտարութիւնը միայն զցուն կերպով մէջտեղ բերել, այլ ան կ'ուզէ մենակատարին մասնակցութիւնը սահմանափակել քոնսէրքանի դերին մէջ որոշ չափով:

Նման պարագայի մը, կասկած չկայ որ նուագախումբը կը մերժէ ստանձնել մենակատարին իբր ֆոն ծառայելու երկրորդական դերը, եւ իր բովանդակ կարե-

լիութիւններով կ'ըլլայ անբաժան մասը սենֆոնիք ամբողջութեան մը, որպիսին է Պէրպէրեանի քոնչէրթօնի պարագան, իր ամէնէն կարեւոր մասերուն մէջ:

Երկը յղացուած է ժուժկալ ու խնայողական միջոցներով, ըսել կ'ուզենք խտացեալ ձեւով, խուսափելով աւելորդ խճողումներէ, որոնք հաւանաբար պիտի երկարէին անոր տեւողութիւնը, առանց սակայն արտայայտչական տեսակէտէն առաւելութիւն մը ապահովելու անոր:

Արդիական ոգիի եւ ըմբռնումներու համապատասխանող տեւողութիւն մը ունի հետեւաբար Պէրպէրեանի այս քոնչէրթօն: Ան խտացեալ արտայայտութիւն մըն է, սահմանափակուած տեւողութեան մը մէջ:

Յիշենք միեւնոյն ատեն որ իր գործերուն ամէնէն մատչելին է ան, տրուած ըլլալով որ, ինչպէս ըսինք ասկէ առաջ, ան մտածուած երկ մը ըլլալով հանդերձ, իր յուզական պարունակութիւնով մանաւանդ ինքնամատոյց ոգիի մը հարուստ պտուղն է որ կը խօսի նաեւ մեր զգացումներուն, ուղղակի կերպով:

Գ. Ք.

ԿՈՍԻՏԱՍԵՆ ՎԵՐՁ

Մեր Երեբու երաժշտասէրը, օտար թէ հայ, այս վերջինը մանաւանդ, եթէ կը հետաքրքրուի հայ երաժշտութեան առած նոր ձեւերովը, եւ եթէ կ'ուզէ գիտնալ թէ Կոմիտասէն վերջ ո՞ր հասած է այսօր հայ երաժշտութիւնը, անշուշտ պիտի բերուի թղթատելու դեռ նոր լոյս տեսած «Larousse Musical»-ի երկու ձուր հատորները, որոնց էջերուն մէջ իշխամբ պիտի խորհի գլուխը իր փնտռածը:

Բայց ախոս. դժբախտաբար ի դուր: Եթէ պիտի յաջողի հոն գտնել մէկ կամ երկու իրաւ հայ երաժիշտի անուն, պիտի չգտնէ սակայն ոչ մէկ յիշատակութիւն անոնց գործին աւագ նշանակութեան մասին: Եւ ինչ որ աւելին է, պիտի տեսնէ հոն հայ երաժշտական պատմութիւնը սահմանափակուած Պապա Համբարձումէն մինչեւ Կոմիտաս վարդապետ: Իբր թէ հայ երաժշտութիւնը շարունակած ըլլար իր վերելքը մեր օրերուն, Կոմիտասէն վերջ:

Մարդ կը տարուի հարցնել ինքզինքին թէ երաժշտական Լառուսի խմբագրական կազմը չէ՞ր կրնար աւելի իրազեկ եւ ձեռնհաս անձի մը յանձնել իր բառարանին այս կարեւոր մէկ բաժինին պատրաստութեան գործը:

Միւս կողմէ «Կոմիտաս Վարդապետի Բարեկամներ»ու խումբը, որ գիտէր անշուշտ մօտա-

լուտ հրատարակութիւնը այս տեսակ բառարանի մը, ինչո՞ւ ժամանակին չէ յղած անոր խմբագրութեան հիւթեղ ծանօթագրութիւն մը հայ երաժշտութեան պատմութեան մասին, մատնանը չելով, ի պատիւ Վարդապետին, անոր քո՛ւն արժէքը, որ ոչ թէ երգերու հաւաքող մը եւ ներդաշնակող մը եղած ըլլալն է պարզապէս, այլ ապագայի փառանքին մէջ, ըլլայ Մայր Հայրենիքին:

***

Աւելորդ չէ ուրեմն ակնարկ մը նետել Կոմիտասէն վերջ տեղի ունեցած երաժշտական անցուղարձին վրայ, ըլլայ Հայ Սփիւռքին մէջ, ըլլայ Մայր Հայրենիքին:

Կոմիտաս սքանչելի ժառանգութիւն մը ձգեց մեզի. ինչպէ՞ս գործածուեցաւ ան:

Մեր Աւանդապաշտները եւ Արդիականները (թրատիսիոնալիստ է նովաթօր) զայն գործածելու երկու տարբեր կերպեր ունեցան, ինչպէս կը պատահի ամէն առթիւ որ ձգուած ժառանգութիւն մը հին սերունդէն նոր սերունդին կը փոխանցուի:

Ամէն առթիւ կ'ըսեմ: Գիտութեան մէջ ճշմարտութիւնը եւ զայն խողարկելու մէթոտները, արհեստներու մէջ

մարդուն հանգստութիւնը ապահովող միջոցները, գեղարուեստին մէջ գեղեցիկը ներկայացնելու ձեւերը, վերջապէս բարոյականին մէջ մեր խղճմտանքին հետ շամաձայնութիւն մը կնքելու կերպերը, կը փոխուին միշտ ժամանակին հետ: Աւանդապաշտները կառուած կը մնան նախկին ձեւերուն, ձգուած ժառանգութիւնը իր էութեանը մէջ նոյնը ուզելով պահել, մինչ Արդիականները նոր կերպեր կը քարոզեն ճշմարտութեան հետապնդումին համար, գեղեցիկին հրճուանքը ունենալու համար, արհեստներու կիրարկումին համար, ինքզինքնին իբր բարոյական անձ նկատելու համար:

Հոս տեղը չէ քննելու թէ մարդոց բարօրութեան մէջ ո՞րն է բաժինը Աւանդապաշտներուն եւ ո՞րն է բաժինը Արդիականներուն: Բայց սա յայտնի է թէ երկու կողմերն ալ կը գործակցին՝ երբ մարդ կեանքին մէջ նոր քայլ մը կ'առնէ մէկ սերունդէն միւսը:

Կոմիտասեան շրջանէն յետոյ ալ նոր հայ երաժշտութեան հարցը երեւան ելաւ:

***

Խնդիր էր թէ հայ սփիւռքը զանազան երկիրներուն մէջ ուր էր, համակենսակցելով հանդերձ Ամերիկացիներու, Ֆրանսացիներու, Անգլիացիներու կամ Իտալացիներու նման բարձրօրէն քաղաքակրթեալ ազգերու հետ, ինքզինքնին թոյլ պիտի կարենա՞ր տալ իր երաժշտութիւն ունենալ պարզ ֆօլքլօր մը, նոյնիսկ բազմաձայնուած այն վիճակին մէջ որուն հասցուցեր էր զայն Կոմիտաս, առանց ջանալու իր

տոհմային երաժշտութիւնը բարձրացնելու գեղարուեստական այն աստիճանին որուն վրայ կը գլուխուէին արդէն միւս ազգերը իրենց երաժշտութեամբ:

Մեր պապենական տարագնեցող կարելի պիտի ըլլա՞ր պտտել Փարիզի փողոցներուն մէջ...:

Մեր Աւանդապաշտները հաւատարիմ մնացին անշուշտ ժողովրդական երգին: Անոնք իրենց երկրին մէջ լսած տոհմիկ եւ պարզունակ երգն էր որ կը սիրէին լսել միշտ, կամ նոյն ոճով գրուած երգեր՝ մեր օրերու երաժիշտներուն կողմէ:

Բայց ահա, որ այս անգամ Արդիականները հրապարակ կ'իջնէին առաջին Հայ Համաճուաճովը, (Սէնֆոնի Արմէնիէն), զոր կը նուագէր Փատըլուի նըւադախումբը, Ֆրանսիս Սէպրոնի առաջնորդութեամբ, 1945ի Դեկտեմբեր ամիսին, Փարիզի Սալ Կավոյին մէջ (*):

Հոս, այս առաջին համանուագով, ինչպիսի նորակերպ գեղեցկութիւններ, մեր ժողովրդական երգերուն իւրաքանչիւրին մէջ զանխուլ, թաքնուած մնացած, զօրութեանական վիճակի մը մէջ յամեցնող իր կարելիութիւններ, կը պոսթիկային յանկարծ դուրս իրենց երաժշտական ընթերքէն, եւ կը մարմնանային դեռ մինչեւ այն առեւն չի լսուած երաժշտական ձեւերու հայկականութեան մը մէջ, սպասած ըլլալէ վերջ, երկա՞ր, հայ երգահանին, որ ա-

(*) Այս գործը Օմնիկ Պերպլերեանի երկրորդ Սէնֆոնիէն է եւ առաջինը՝ հայկական ոճով գրուած: Ծանօթ. հմբ.

ւանդավէպին շնորհալի ասպետին պէս գար զիրենք արթնցնել խոր թմբիրէ մը, տանելու համար զիրենք հայ բարձր երաժշտութեան շէն կեանքին :

Հայ Արդիականները, այսպէս, կը խորհէին որ եթէ երաժշտութեան մը համար ժողովուրդին կողմէ հասկնալի ըլլալը գեղեցկութեան պայման է, այսուհանդերձ այդ պայմանը պէտք չէր արդեւ ըլլար որ հայ երաժշտութիւնը հասնէր կատարելու իր առաքելութիւնը այսօրուան աշխարհին մէջ: Կը բաւէր հայ տոհմիկ երաժշտութեան գանձը օգտագործել արդիական բարձր թէքնիքի մը միջոցներովը, հասնելու համար ոչ միայն ժողովուրդէն սիրուած հայ երաժշտութեան մը, այլ տալու համար նաեւ այդ երաժշտութեան, այսօրուան աշխարհին մէջ, իր մշակութային գործօնի առաքինութիւնը :

*
**

Ուրեմն այսօր 1945ին լսուած առաջին հայ համանուագէն վերջը, Կոմիտասէն յետոյ եւ անոր հարթած ճամբուն վրայ, հայ բարձր երաժշտութիւնը իր մուտքը գործած է աշխարհի մէջ: Այսօր, ըլլայ Հայ Սփիւռքին մէջ, ըլլայ Մայր Հայրենիքին մէջ, հայ բարձր երաժշտութիւնը նոր գործեր կուտայ միշտ, հայ եւ օտար հասարակութեանց ըմբռնիւմին համար: Նոր շըր-

ջանի մը մէջ մտած է հայ երաժշտութիւնը: Կոմիտասեանը փակուած է:

Կոմիտասի ժառանգութիւնը կարելի՞ էր ձգել անպտուղ, գոհանալ լոկ անոր պահպանումովը, ինչպէս կ'ընեն թանգարաններուն մէջ ցուցափեղկերու տակ գետեղուած հնութիւններու համար:

Ինչո՞ւ չիորձէինք բերել մ'լսազգեցրուն համահասար, երաժշտական մարդին մէջ, մե'ր նըպաստը: Զէ՞ որ իւրաքանչիւր ազգ բոլոր մարդերուն համար կ'աշխատի եւ մարդկութիւնը եթէ հետզհետէ կը բարձրանայ, զինքը բաղկացնող ազգերէն իւրաքանչիւրին բերած նպաստին զինովն է:

Մեր նպաստը պիտի ըլլար ըսել բաներ որոնք միայն հայը կրնայ ըսել, քանի որ այդ տեսմը իր ցեղին սիրտէն կուգայ եւ աւետարներն է ինքնուրոյն առաքինութիւններուն:

Կոմիտասէն վերջ եթէ արդիացուցինք հայ երաժշտութիւնը, իր հայտը նկարագիրը պահելով հանդերձ, մեր տեղը չկորսնցնելու համար էր, մարդերու ընկերութեան մէջ:

Ահա թէ ինչ բանի պիտի կարենար վերահասու ըլլալ Լառուս Միւզիքալի ընթերցողը, եթէ անոր հայկական բաժինը ձեռնհասօրէն եւ խղճաօրէն խմբագրուած ըլլար: 0. Պ.

*

ԵՂՍՕ ԶԱՆ...

(վանի գաւառաբարբառովը)

(Հովիւը կը մօտեցայ)

Հ.
Նըստեր ես խօզ ծառի տակ,
Շողն ինկեր է իրիսիդ,
Կուժըդ դրերեր՝ չըռկի տակ,
էն վի՛ր կ'աչկես Եղսօ՛ ջան...

Ե.
Ինչի՞դ պէտքին է վի՛ր կ'աչկեմ,
«Վի՛րին առտի ցորեօնն ես»,
Թէ՛ մեր իզու կակաչն ես,
Գնա՛ բանիդ, ա՛յ տղայ...

Հ.
Ի՞նչ ասի ոը նեղացար,
Խելքըս իսկի տեղ՝ չ'արաց.
Ես քո՛ խումար աչքերաց,
Լուսը սիրեմ, Եղսօ՛ ջան...

Ե.
Ծօ՛ տընաւեր ծո՛ւռ տղայ,
Իմ աչքը քե՛ լոս չի տայ,
Ոտըդ քեսաչի՛ տուն գնա՛,
Իրիկուն է տուն գնա՛...

Հ.
Էլը՛մ նեղացար Եղսօ՛ ջան,
Սարի եղնիկ, ախչիկ՝ ջան,
Մատաղ էլնեմ իրիսիդ,
Պագ ըմ տո՛ւ գիկ ի՞նչ կ'էլնի...

Ե.
Վո՞վ գիցար դիկ, ա՛յ տղայ,
Քա՞ր կը թալես մեր իգին,
Խընձոր չըկայ վէր ծառին,
Գնա՛ կորի՛, ծո՛ւռ տղայ...

Ծուռ տղայ՛...:

(Յաջորդ օրը)

Հ.
Էրազիս մէջ՛ Եղսօ՛ ջան,
Մունի խրեղէն խարսի պէս,

Էկար կայնար դիմացըս,
էն ի՞նչ անուշ էրազ էր,
էրազ խօ՛ չէր մուրազ էր...

Ե.
Ես ի՞նչ անեմ տօ՛ լաւօ,
Ի՞նչ ասեմ ես իմ խօր մօր,
Ես էլ էրազ ըմ տէսայ,
էն էլ մոռցայ ես մըկայ...

Հ.
Էրազըդ բարին՝ Եղսօ՛ ջան,
Պըլպիւլ՝ վարդի վէրէն թառ,
Արե՛ էրթանք մեր սարեր,
Սէյրան անենք Եղսօ՛ ջան...

Ե.
Էրթա՛նք, էրթա՛նք, ծո՛ւռ տղայ,
Կըտրիճ տղայ, ջան տղայ,
Մէկ սիրտ ունեմ քե՛ կու տամ,
էլ ճար չըկայ, լա՛ւ տղայ...

Հ.
Ծառի տըկի մանուշակ,
Քեաղեմ դընեմ բարձիդ տակ,
Աստղունք էրկնուց վար առնեմ,
Վըզիդ շարեմ Եղսօ՛ ջան...

Եղսօ՛ ջա՛ն...:
Յ. ՏԱՊԱՂԵԱՆ

ԲԱՌԵՐԸ

- Չըռիկ — ակ, աղբիւր
- Կ'աչկես — կը սպասես
- Առտի — արտի
- Իզու — այգիին
- Իսկի — երբեք
- էլը՛մ — նորէ՞ն
- Կը թալես — կը նետես
- Լաւօ — (քրդերէն) փաղաքշական
- Սէյրան — սէր:

ՄԱՆՐԱՆԵՍԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ

Հրահանգ

Ձ

★ ԳԻՐԲԵՐ - ՕՏԱՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՒՆ - ՔԱՏՐՈՆ - ՑՈՒՑԱՆԱՆՈՒԹՅՈՒՆ - ՆՇԱՆՈՒՆԵՐ

Գ Ի Ր Ք Ե Ր

«ԱՆՁՐԵՒՈՏ ՕՐԵՐ» . — Զարեհ Որբունի (Նորավէպեր), Փարիզ, 1959 :

Որբունի կուգայ գրական միջին սերունդէն, որ բեկորներու պէս ցրուեցաւ ընկերային այլազան քառուղիներու վրայ, բայց պահեց իր հոգիի ջերմութիւնը, ներքին լոյսը, ցեխին եւ թոյնին դէմ հակազդելու իր հաւատքը :

Մէկն է անոնցմէ, որոնք հեռանալով ետապաշտ գրականութեան մը սահմաններէն, փորձած են հոտոտել մարդիկը եւ անոնց կապուած խուսափուկ պատահարները, մեծ ու տարերային կեանքին ամենօրեայ զրգիւններուն, հազարումէկ անդրադարձներուն հետ : Որբունիի պատմութեանը մասին, իր տուած կենդանագիրներուն հիմնական խարխիւր կը կազմէ այս անընկճելի յանդիմութիւնը, որ շատ հեռու է մեր օրերու տափակ, շինծու եւ ռամիկ «իրապաշտութենէն» : Ան գաղափարական միջնորոտմը դըրած է միշտ իր դիտած ու նկարագրած անձերուն, դէպքերուն մէջ, չուզելով անփառունակ լուսանկարիչ մը ըլլալ միայն եւ հասարակ տեղիք մը ստորագրել : Անճարտ Օրբուն էջերուն վրայ շօշափելի է միշտ իր գրական փիլիսոփայութիւնը, որ հեղինակին հզօր կենսապաշտութիւնն է, անոր խտտամբեր խոնոնուածքը կը

վարէ տեւականօրէն եւ իր հետ կը տանի զայն, թերեւս հակառակ դրողի կամքին :

Այս ոյժն է որ ցայտուն եւ տարածուն նկարագիր մը կը ստանայ Որբունիի գոյնզգոյն պատմութեանը մէջ, ուր կը գլուխներ տեսնելու եւ երանդաւորելու ապահով ձիրքեր, եւ հակադրութիւններու վրայ հիմնուած մարդկային ընկերութիւն մը, ժողովուրդի մը սերունդը՝ որ ինկած, խորտակուած է հոս ու հոն, բայց անվթար պահած իր հպարտութիւնն ու ընտանութիւնը, եւ ամէն զրկանք կ'ընդունի անկեղծութեամբ եւ անմեկնելի ժպիտով մը, իր աչքերուն մէջ կրելով միշտ դեղեցկութեան ցուք մը, աւելի ճիշտ կաթիլ մը բանաստեղծութիւն : Եւ այս բոլորին հետ հոգեկան իրատեսութիւն մը, որ մարդիկը կը լուսաւորէ իրենց տաղանայներուն, իր ձերուն, միամտութիւններուն կամ ծածուկ վայելքներուն մէջ, անգամ մը եւս հաստատելով այն անողոք ճշմարտութիւնը, որ կեանքի հեզնութիւն կը կոչուի :

Կա՛յ այդ գրականութիւնը, որուն հերոսները կը մնան միշտ Չեխով, Բեմսթր, Մոփասսան կամ Գրիգոր Զօհրապ : Որբունի համեստ եւ անտրտուն լուրջօր մըն է այդ անծայրածիր ճամբուն վրայ :

Ե . Ս .

LE JOUR DU MONDE, Poème symphonique Բիւզանդ Թօփալեանի Փարիզ, (Ed. Rythmes).

Անդատանի բանաստեղծ խումբազիրը, Բիւզանդ Թօփալեան, Ֆրանսերէնով հրատարակեց իր մէկ յանդուզն պօէման, « Le Jour du Monde », զոր իբր քերթողութիւն կրնանք բնորոշել խորհրդերգութիւն անունին տակ: Թօփալեան՝ մեկնելով ներկայ մարդկութեան տառապահոծ հոգեկան հարցերէն՝ նոր լինելութեան մը տիեզերքն է որ կ'երգէ իբր կշռոյթ եւ երազ, իբր վաղուան լուսածագը, որ կրնայ ծընիլ անսարստէն, ուղկանէն, մեծախորհուրդ լեռներու վերածնող կատարներէն, դարերու անդունդներէն, պատմութեան ողջակէզներէն, ծագէ ծագ ինկած աս-

պետներէն, այն հրաշալի ապանիէն, որ պիտի գայ յաղթակաւնորէն:

Բանաստեղծը այս տեսիլքը կուտայ իբր գաղափարական գուսաներգութիւն, իբր պար, քայլերգ եւ սրբասացութիւն, ուր Մեներզուն կը պատգամէ աւելի արդար արշալոյսի մը յաղթանակը, ուր ծովը իր հեծեծանքը կը պոռայ եւ ռազմիկներ կը շփորեն, ուր երգչախումբը կ'աղաղակէ նորահրաշ աշխարհի մը հերոսական ցնծատօնը:

Թօփալեանի քերթողական արտայայտութիւնը, որ խիտ ու փնտռուած բան մը ունի իր հայերէն գանազան էջերուն մէջ, կը պահէ աւելի ցոլարձակ ու ինքնաստեղծ գեղեցկութիւն մը, կոնքուռներու եւ իյլառներու լեզուին մէջ: Ե. Ս.

Lettres et Poésie մամազիրը զբախտական մը նուիրած է այս հաստըին մասին, ուր A.-M. Goulinat կը գրէ.—

«Գեղատիպ հրատարակութիւն մը մեղի կը ներկայացնէ այս պօէմը, որ Բիւզանդ Թօփալեան գրած է որպէս հիմք 'էնֆօնիք գործի մը: Այնտեղ՝ երգչախումբը, նուազն ու արտասանողը կը գործադրեն հատուածներ որոնք տաղաչափական խիտ կանոններէն ձերբազատ են բայց որոնց սարսուցնող քնարականութիւնը կը հասնի տիեզերական մեծութեան: Թէեւ երբեմն մթութիւններ կան արտայայտութեան յորդ պատկերներուն մէջ, բայց ապա կը հանդիսանան գեղեցիկ եւ հզօր:

հիւլէին» որպէս «յաւիտենական արեւներ»:

Այս մեծաշունչ տեսիլքները այսուհանդերձ մոռցնել չեն տար մարդկայինը:

Բիւզանդ Թօփալեան որ հայ բանաստեղծ մըն է, չի սահմանափակուի վերացականին մէջ՝ երբ կ'ողգեկոչէ «նահատակները», բայց ինչպէս այդ նահատակները, դահիճներն ալ գթութեան արժանի են, որովհետեւ անոնք վրիպեցան իրենց մարդկային կոչումէն:

Ահա թէ ինչ կ'արտայայտէ բանաստեղծը աւարտելէ առաջ այժմնորդ էջերը: »

Բանաստեղծական այս աշխատութիւնը կորիզը կը կազմէ երաժիշտ Օհան Տուբեանի սէնֆօնիք մէկ ստեղծագործութեան՝ որ Ֆրանսական Ռատիօն պիտի տայ ամբողջութեամբ, գեղարուեստական մեծ գործերու կարգին:

«Փառաւորելու համար «Աշխարհի Օրը», ինչպէս կ'ըսէ բանաստեղծը, պէտք է կարկառել ձեռքերը «տիեզերքի չափանիչերուն» եւ երգել «անհունութիւնը

ԱՐԾԻՒՆԵՐԸ ԱՆԱՊԱՏԻՆ ՄԷՁ,
վէպ Կ. Փոլատեանի, Փարիզ
1959.—

Եթէ նկատի ունենանք յետպատերազմեան մեր գրական սերունդին արտագրութիւնը, մեր աչքին առջեւ կը պարզուի սրտառուչ պատկերը հունձքի մը, որ հակառակ մեր իրականութեան զժնդակ պայմաններուն, կը հանդիսանայ արժէքաւոր ու տիրական:

Մեր վիպական գրականութեան այս նոր վարպետները՝ եղան վրկաները՝ զազուլթահայ զանգուածներու ներկայ կեանքին, ձգտումներուն ու մտայնութեան: Անոնց գործին մէջէն պիտի բալեն ասպագայ պատմիչները՝ մեր նորագոյն պատմութիւնը բնորոշող իրենց աշխատանքին համար:

Փոլատեան կրտսերն է այդ սերունդին: Արեւելքի տղոց վիպադէրը ապրած է իր ցեղին ողբերգութիւնը իր ամէնէն մթին օրերով, իր մաքառումներով ու յոյսերով: Իր վէպերը տոգորուած են հայ հոգիին ուժգին բաբախումներով եւ արեւմտեան ոստաններու կերտած հայ դիմադրածերով:

Տասնեակ մը տարիներէ ի վեր Փոլատեան մեզի տուած է հինգ հատոր գործ, — վէպ, բանաստեղծութիւն եւ զրոյց:

Իր առաջին վէպովն իսկ (Արեւելքի Տղաքը) ան կը քրքրէր մեր զազուլթահայ ներկայ սերունդին մտահոգութիւններն ու արկածալից կեանքին տազնապը:

Եւրատի ջուրերը յորձանքի վերածող, տարազրութեան ու սպանդի անպատմելի դրուազները բոցազրոզ վիպասան Փոլատեան՝ այսօր մեզի կու տայ իր արծիւներուն կեանքը, որուն ողբիտականը աւելի դառն է ու գերմարդկային, քան որ եւ է համաշխարհային ողբերգութիւն:

Յուշագրական բազմաթիւ ու ալլազան երկերէն յետոյ, մեր գրականութիւնը կ'արձանագրէ իր ժողովուրդին ապրած ողբերգութեան վիպային արուեստով արուած իրական դրուազները, այդ ժողովուրդին նկարագիրը ներկայացնող ալլազան տիպարներով: Հարազատ դոյներով արուած են անոնք վէպին մէջ: Իրենց խաղաղ, բնականոն վիճակին մէջ, լեռներուն վրայ, ինչպէս նաեւ անապատին մէջ, տառապանքին դիմաց, յաճախ անսպասելի հակադրեցութիւններով:

Կ. Փոլատեան իր բոլոր տիպարները կը հասցնէ իրենց տրամաբանական վախճանին: Նուազագոյն առաւելութիւնը չէ այս գործի մը, որ յառաջդիմութեան մէջ է իր նախորդներուն վրայ եւ հաստատ խոստում մըն է սպասքայ նուաճումներու:

Մենք նաեւ Փոլատեանի ջանքերուն կը պարտինք մեր դասական գրականութեան ծանօթացումը՝ ֆրանսացի մեծանուն գրադէտներու հետ իր բարեկամութեամբ ու անոնց թարգմանական աշխատանքին բերած իր գործունէութեամբ:

Ա.

ՄԵՐ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐԸ (*)

Ա. — ՍԻԱՄԱՆԹՕ

Ապրիլը յիշատակի ամիսն է՝ նուիրուած անոնց, ահաւասիկ գրեթէ քառասուն եւ հինգ տարիներէ ի վեր: Մենք պարտականութիւն ունինք նահատակ մտաւորականները փառաբանել՝ արծարծելու համար անոնց ջահը, եւ միանգամայն աղ ցանելու համար ա՛յն վէճքին վրայ, որ թ՛չնամին բացաւ եւ որ անկէ ի վեր միշտ կ'արիւնի...

Սիամանթօն մեր զարթօնքի հօր բանաստեղծներէն է եւ իր սերունդին ամէնէն ներկայացուցչական դէմքերէն մին:

Ան՝ մեղի երեւակայել կու տայ արդէն իշխանատիպ երիտասարդ մը: Բարձրահասակ, բարեկամ, իմաստուն աչքերով եւ դալկադէմ՝ ինչպէս մարգարէ մը:

Սիամանթօն, իր գրական վաստակով, առաքեալ մըն էր եւ մարգարէ: Վկայ՝ իր «Սուգը» վերնագրով քերթուածը: Կարծես նախատեսած էր Եղեռնը, եւ տրամօրէն կը պաղատէր, որ չխարուինք՝ Սահմանադրութիւն կոչուած «սուտ խրախճանք»էն, յանդիմանելով, որ «յաղթողին համար՝ սնտոի ժպիտը՝ կ'նճիռ»

է: Փակուեցէ՛ք, ըսաւ, ձեր սենեակներուն մէջ, վասնզի, կը տեսնէ՛ր ոճրապարտ Ոստանին մօտալուտ Ոճիրը:

Կ'ապրէր ու կը քալէր իր ցեղին հետ: Անիմանալի շաղախ մը ունէր իբրեւ՝ հայ եւ երբ առէթը ներկայացաւ, անմահացուց հայ հանճարը՝ իր Սուրբ Մեսրոպով:

Իր ժամանակին իսկ, հայ մտաւորականութիւնը ի սփիւռս աշխարհի դափնիով պսակեց Սիամանթօնին ճակատը, բան մը: Եւ վայել է միայն մեծ եւ ազգային քերթողներուն:

Շատեր, յաճախ հոտորական կամ քարոզչական կը գտնեն իր գործերուն մէկ կարեւոր մասը: Ո՛չ: Միայն է: Սիամանթօն ամէնէնէն զօրաւոր շաղախն է, որ հայ անհատը կ'ամբողջէ իր ցեղին, մեծ զանդուածին եւ զոհարբութեան ոգիին: Եւ ասիկա՝ առաքելութիւն է:

Իր քերթուածներուն մէջ, չափազանց լաւատես՝ մեր ազգին մեծ ապագային հանդէպ: Իր երգերուն մէջէն հոսող զայրոյթն ու ատելութիւնը՝ մարդկութեան դէմ՝ իտանուածքն իսկ է այդ քերթուածներուն եւ արդար:

Ատոմ Եարճանեանի գրականութեան հոգը եղած է՝ հայ յեղափոխութեան անսահման դաշտը, ուր ան՝ կը պատգամէր իր առաքելութիւնը, յանուն հայ վերածնութեան:

Իր ձայնը՝ պատգամ, չեփոր,

(*) Արտագրումներ՝ Մարտէլի մէջ Յ. Աղայեանի տուած մէկ դասախօսութեանէն:

սամպրոպ: Աղբի՛ւր եւ աղօթք՝ իր կարօտին եւ տրտմութեանը մէջ: Երեւակայութիւնը՝ ջրվէժ, հեղեղ: Սեւ գիշերներու մէջ՝ ահագանգ: Իր քանը, բառերը՝ նպատակին արձակուած հատու նիգակներու պէս...:

Ամբողջական իր գործը՝ հայ յեղափոխութեան եւ ազատագրական պայքարին նուիրուած ռափստոյի մըն է — համանուագ հայկական — Հայուն, Հայաստանին, Հայութեան հայ ոգիին:

Իր հզօր ոճին մէջէն կը շեփորուին հայ յոյսը, հոգեվարքը, հայ վրէժը, հայ որբը, հայը՝ բանտին մէջ եւ ի վերայ կախաղաններու: Ամբողջ Կիլիկիան՝ իր խաչով եւ հերոսական գոյամարտով: Մե՛ր սուրը, թշնամիին եաթաղանը, հայ հեղեղանման արիւնը, աղօթքը, հայ մեռելը, հայուն սեւ սուգը, հայ հողը՝ իր բերրիութեամբ, հայ բազուկը՝ իր արդարակշիռ հարուածով եւ անմահական հայ ասպետը: Յ. Ա.

ԵԶՆԻԿ ԿՈՂԲԱՑԻԻ ՄԵՎ ՀԱՏՈՒԱԾԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ 122 ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

1836ին վենետիկի Մխիթարեանց սպարանէն լոյս տեսած է փոքր հատոր մը, առանց հեղինակի անունի, Գերականութիւն գործնական. Քիչ ատենի մէջ շարադրութեան վարժելու համար, որուն մէջ, էջ 72-73, աշ-

խարհաբար լեզուով թարգմանուած է Եզնիկ Կողբացիի Եզժ աղանդոց անունով ծանօթ գիրքէն հետեւեալ հատուածը:

Գրաբար բնագիրը կը գտնուի վենետիկեան հրատարակութեան (1826) 17-18 էջերուն վրայ:

Այլ նա աւաստիկ իբրեւ զկառուիմն լծեալ ի չորից երիվարաց զաշխարհս տեսանեմք, ի ջերմութենէ, ի ցրտութենէ, ի ցամաքութենէ եւ ի խոնաւութենէ. եւ

Բայց կը տեսնենք որ աշխարհս որ չորս ձիէ լըծւած կառքի մը պէս է, տաքութենէ, ցրտութենէ, չորութենէ, ու թացութենէ. ու մէկ ծածուկ ուժ մըն է կառ-

զօրութիւն իմն ծածուկ կառա-
վար, որ գշորս ծագեցողսն ընդ
միմեանս ի հաշտութեան պահ-
եալ նուաճէր: Ամենայն կառք ի
համազգեաց երիվարաց լծին,
բայց միայն այս կառաց որ ի
չհամազգեաց լծեալ են. եւ որ ի
համազգեացն լծեալ են երբեմն
սայթաքին, երբեմն օձտեն եւ ի
տաղնասլի զկառավարն եւ գան-
ձինս կացուցանեն. եւ երբեմն
խորտակումն իսկ կառացն գոր-
ծեն. եւ յորժամ ողջ կառք իցեն
եւ ողջ կառավարն եւ վարժ երի-
վարքն, ուչ եղեալ ի հանդէպ ե-
րեսանցն եւեթ արչաւին. եւ կառք
զարմանալիք ի հակառակ եւ յան-
նման երիվարաց լծեալ եւ ծա-
ծուկ ձեռամբ ուղղեալք, ոչ ի մի
միայն կողմն ի հանդէպ երե-
սանցն եւեթ արչաւին, այլ յամե-
նայն կողմանս վարգին, եւ ընդ-
հանուր արչաւին եւ ընդ բնաւս
սլանան, եւ ամենայնի բաւական
են: Յորժամ ընդ արեւելս ընթա-
նան, չէ ինչ արդել թէ ընդ ա-
րեւմուտս ոչ արչաւիցին, եւ յոր-
ժամ ընդ հիւսիսի վարգին չէ ինչ
արդել թէ ընդ հարաւ ոչ սուրայ-
ցեն. զի ձեռն կառավարին բաւա-
կան է յամենայն կողմանս ղիմե-
ցուցանել եւ ընդ չորս անկիւնս
տիեզերաց արչաւեցուցանել:

Վեներտիկ, 1826, էջ 17-18

Քը քշողը, որ մէկզմէկու հետ
չորս կուօղնեբը հաշտութեան ու
բարեկամութեան մէջը կը բըռ-
նէ: Ամեն կառք մէկզմէկու նը-
ման ձիերէ լրծւած են, մինակ սս
կառքէն 'ի գատ որ մէկզմէկու
չինմանող ձիերէ լծած է. ու
մէկզմէկու նմաններէն լծածնե-
բը մէյ մը կը սըկըրթին, մէյ մը
դուրս կը ցաթկեն, ու կառքը
քշողն ալ զիրենք ալ նեղը կը խո-
թեն, ու կըլլայ որ կառքն ալ կը
կոտըրտեն. ու թէ որ կառքը ողջ
ըլլայ, կառքը քշողն ալ ողջ կըլ-
լայ, ձիերն ալ վարժած ըլլան
նէ, բաներնին նայելով մինակ
դէպ 'ի ղիմացնին կըվազեն:
Բայց սս զարմանալի կառքը
մէկզմէկու դէմ ու մէկզմէկու
չինմանող ձիերէ լծած ըլլալով,
ու ծածուկ ձեռքէ մը քըւելով,
չէ թէ մինակ մէկ կողմ մը դէպ
'ի ղիմացնին մինակ կըվազեն, ու
ամեն տեղ կը վազեն, ու ամեն
տեղ շուտ մը հասնին, ու ամեն
բան կըրնան ընել: Երբ արեւել-
քի կողմը կըվազեն նէ, արեւ-
մուտքի կողմը չեն կրնար վազել
չէ. ու երբ հիւսիսի կողմը
կըվազեն, դէպ 'ի հարաւ չեն
կրնար վազել չէ. ինչու որ կառ-
քը քշողին ձեռքը կըրնայ ամեն
դին քըչել զիրենք, ու աշխըրքիս
չորս դին վազցընել:

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Հետաքրքրական յեղաշրջում մը ցոյց կու տան Փրանսական պարբերականները պատերազմէն ասդին:

Ըստ իր պատմութեան, պարբերականը ծագում կ'առնէ այն թուուցիկ առօրեայ հրատարակութիւններէն, որոնց տարազը կը հասնի մինչեւ Վենետիկցիներուն պատերազմը ընդդէմ Սուլթան Սիւլէյմանի: Վենետիկեան երբեմնի թերթերը, որոնց գրինն էր մէկ կազէթ-թա (այս դրամին անունով՝ յետոյ կազէթ կոչուեցան լրագիրները), հետզհետէ ծանր բովանդակութիւն ստանալով՝ անջատուեցան առօրեայ հրատարակութեանց տարազէն, մտալով միշտ այժմէութեան հարկատու, — այսպէս ստեղծուեցան պարբերաթերթերը:

Գիրքը արձանային ձեւ մը ունի, իր բովանդակութիւնը կը պահէ ժամանակէն դուրս: Սորհ՝ Միութեան մէջ, ժամանակ մը, փորձուեցաւ յեղաշրջել գիրքին արձանային այս ձեւը, — կենդանութիւն եւ թարմութիւն դրնելու համար, ժամանակին ոչ թէ կնիքը, այլ շարժումը դնելու համար գիրքերու մէջ՝ պահ մը փորձուեցաւ դասագիրքերու պատրաստութիւնը փոխել . . . Ժուռնալի ձեւով: Արդարեւ դասագիրքեր կան, օրինակ ընթերցարանները, որոնք նոյն նիւթերուն մասին կը խօսին սերունդէ սերունդ: Յաճախ նոյն պատմութիւնը կը կարդան մեծ-հայրն ու թոռը, — եթէ առաջինին հա-

մար նօսք-պոթիք զգացում մը կ'արթնցնէ նման ընթերցարան մը, հնութեան համ կու տայ թուան: Այս վերջին տարիներուն, Ֆրանսայի մէջ սկսան փորձել գիրքի նոր ձեւ մը, — շարժական թերթերով դասագիրքեր, պահելու համար բովանդակութեան թարմութիւնը եւ արդիականութիւնը:

Պարբերականը, իր կարգին, ցոյց կու տայ ձգտում՝ կատարելութիւն մը տալու իր տարազին: Արդարեւ, պարբերականը, նիւթերու զանազանութեան հետ պահելու համար նաեւ այժմէութիւնը, այնքան կարճութիւն կու տայ յօդուածներուն, որոնք կարկտանի ձեւ կ'առնեն ի վերջոյ: Ամբողջութեան տպաւորութիւն չեն տար, կը կոտորակեն առարկային միութիւնը եւ այսպէս պարբերականը կը վերածեն . . . փոխզինիքի վաճառատան մը:

Ահա թէ ինչո՞ւ Փրանսական պարբերականները, վերջերս, ձգտում մը կը մատնեն հեռանալու առօրեայ հրատարակութեանց կոտորակեալ ձեւէն՝ մօտենալով գրքի տարազին:

Եւորօք ամսաթերթը, որուն հիմնադիրն է Ռոմէն Ռոյան, ամէնէն եռանդուն պաշտպանն է այս տարազին: Ամէն մէկ թիւով կու տայ նիւթ մը իր ամբողջական պատկերով: Այսպէս տուաւ թիւեր՝ որոնք օպտիք

ձեռով կը ներկայացնեն դէմք մը կամ վարդապետութիւն մը, գրագէտ մը կամ գրականութեան պատմութիւն մը:

«Ամբողջական պարբերականի» տարազին իր առաջին փորձը կատարեց 1939 Յուլիսի թիւով, որ նուիրուած էր Յեղափոխութիւն եւ պատմութիւն նիւթին, 544 էջ: 1948 Հոկտեմբերի թիւը՝ Սովետական գիտական նուաճումներու շուրջ վիճաբանութեան, (որու մասնակցած են նաեւ ակադեմիկոսներ Բաբաջանեան եւ Աւագեան, ինչպէս եւ Պրոֆ. Ալիխանեան): Նման թիւեր նուիրուած են Պալաքի (1950), Վ. Հիւկոյի (253 էջ), Ձեխովի (223 էջ), Տոսթոյեվսքիի (256 էջ), Սորհրդային գրականութեան 438 էջ), Սպանիոյ գրականութեան (302 էջ), Ձեխեսլովաք գրականութեան (298 էջ), Միացեալ - Նահանգներու գրականութեան (317 էջ):

Պարբերականին խմբագրութիւնը կը յայտարարէ լիջ այնքան յաջողութիւն գտած է այս «տարազը», որ կը խոստանայ շարունակել:

La Table Ronde ամսաթերթը եւս, որ սովորաբար վէպեր ու պատմուածքներ կը հրատարակէր՝ ծաղկազարդելով չափածոյ բանաստեղծութեամբ ու շրջափակելով գրական ընդհանուր ուսումնասիրութեամբ մը, ժամանակէ մը ի վեր ստացած է «ամբողջական» պարբերականի տարազը եւ լոյս կ'ընծայէ թիւեր, որոնք հատորներ կ'արժեն: Օրինակ, թիւեր նուիրած է հետեւեալ նիւթերուն.— Աստուածա-

շունչ Մատեանը, Հոգեվերլուծութիւն, Յայտնութեան գիրքը եւ վախճանի գաղափարը, Մանկութիւնը, Խաչի նշանը, Վոլքեր, Հրէութիւնը, Դիւցազներգութիւնը, Ի՞նչ է արուեստը: Ամէն մէկ թիւ 180 էջ, երբեմն 216 էջ:

L'Age Nouveau ամսաթերթը, որու հետաքրքրութեան հորիզոնը կ'ընդգրկէ նաեւ ընկերային-քաղաքական հարցերը, թիւեր նուիրած է հետեւեալ նիւթերուն.— Մանուկը, Եւկոսլաւ արուեստը, Նոր Խոսկիս (վէպ, թատրոն, բանաստեղծութիւն, փիլիսոփայութիւն, գիտութիւն), Վէպը, Ռուսական ժառանգը, Միացեալ-Նահանգները, Համայնավարութիւնը, Գնաբերութիւնը, Բանաստեղծութիւնը արդի աշխարհի մէջ:

La Tour Saint-Jacques պարբերաթերթը, որ որոնումներ կը կատարէ իրականութենէն դուրս, նման ամբողջական թիւեր արւաւ նուիրուած՝ Կախարդութեան, Ժէրար ար Ներվալի, Աստղաբաշխութեան, Մոզական դեղերուն:

La Nef ամսաթերթը եւս, որ կը ներկայացնէ Նուվէլ էֆիվի Ֆրանսէզը (այս երեք բառերուն սկզբնատառերով կազմուած է պարբերականին անունը՝ հետեւողութեամբ Լա Նուվէլ Ռըվիլ Ֆրանսէզին), բոլորովին փոխեցիր կերպարանը՝ տարով թիւեր, նուիրուած՝ Գերիբապաշտութեան, Խորհրդային գրականու-

քեան, Մամուլին դերին, Դարուն հիւանդութեան :

Յիշենք նաեւ Fontaine պարբերականը (այժմ դադարած), որու հրատարակած ամբողջական թիւերը կը փնտոտւին միշտ, ինչպէս Միացեալ-Նահանգներու գլոբոլներուն ու քերթողներուն նըւերուած թիւը : Les Lettres պարբերականը (այժմ դադարած), որու հրատարակած թիւերը Մալարմէի եւ Ռիլքէի նուիրուած, դարձած են հազուազիւտ :

Պատկերը ամբողջացնելու համար՝ կ'արժէ յիշել թէ Mercure de France ամսաթերթը, որ 70 տարեկան կը դառնայ շուտով, այնքան խամրեցաւ ժամանակ մը, որ կը մնար իր հին հրամայքի ուժով : Բայց ահա ոտքի կը կանգնի բոլորովին նորոգուած. — Մասնաւորաբար ուշադրութիւն կը գրաւէ իր համայնապատկերը, աչքը որ կը պտտտի գրական հորիզոնին վրայ, Ֆրանսայէն մինչեւ արտասահման :

Աւելի երիտասարդ La Nouvelle Revue Française, որ ժամանակ մը կը համարուէր գրական ձեռնարկներուն ամէնէն նորը եւ... ձախը, յամառօրէն կը մնայ անփոփոխ, անյարիւր եւ սնայայլ, այնքան որ տարին անգամ մը խանութներուն ճակատը ներկող այս երկրին մէջ՝ կ'ուզէ կարծես պարծիլ իր հնութեամբ եւ պահպանողականութեամբ : Ունի աղւոր ու մեծափոր բազմաթիւ հատորներ, որոնք նուիրուած են Ժիտի (1951), Ալէնի (1957), Մորիս Մարթէն տիւ Կառի ետայն :

Գնահատանքով կը յիշատակենք Cahiers du Sud, որ հատորներ տուաւ Արեւելքի մշակոյթին եւ արուեստին նուիրուած, ինչպէս եւ բացառիկ թիւեր՝ հայ բանաստեղծութեան, միջնադարեան բանաստեղծութեան, եւ այլն : Վերջերս ստացաւ մեծ մրցանակ մը, — պէտք է ըսել թէ Քրանսական պարբերականներու մէջ միշտ կուգայ առաջինը իր շահեկան ու արժէքաւոր բովանդակութեամբ :

Շ. Ն.

*

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ

Պարբերականներու ստացած այս նոր տարազին հետ՝ կ'արժէ ներկայացնել նոյնքան հետաքրքրական ուրիշ տարազ մը :

Կազմուած են մտաւորական խմբակցութիւններ, որոնք կը սարքեն պարբերական «հանդիպումներ», — տեսակ մը արիսպազոս, վիճելու համար այժմէական նիւթի մը մասին :

Նշանաւոր են Ժընեւի «Միջազգային Հանդիպումները» :

1946 Սեպտեմբերին, Չուիցերիոյ մտաւորականներուն հրահրով, բազմաթիւ երկիրներէ Ժընեւ հաւաքուեցան մեծանուն դէմքեր, որոնք վիճարանական ձեւով ուսումնասիրեցին «Եւրոպական միտքը» նիւթը : Յետոյ վիճաբանութիւնները ամփոփուեցան հատորի մը մէջ (353 էջ), որ մեծ հետաքրքրութիւն

արթնացուց: Ձեռնարկը կրկնուեցաւ այնուհետեւ ամէն տարի: Աշնան ժընեւ կը հաւաքուէին մտաւորականները տասը օրուան համար: Անոնց վիճաբանութիւնները գրի կ'առնուէին եւ այսպէս լոյս տեսան աղուոր հատորներ: Կուտանք գլխաւոր հատորներուն խորագիրը. Վինաբանութիւն արդի արուեստին մասին (1948), Նոր իւմանիսմի մը համար (1949), Մտքին իրաւունքները եւ ընկերային պահանջները (1950), Մարդուն ծանօթութիւնը քսաներորդ դարուն մէջ (1951), Մարդը գիտութեան առջեւ (1952), Վտանգի մէջ է մշակոյթը (1955):

Ասուլիսներու այս ձեւը այնքան ժողովրդականութիւն դտաւ, որ Փարիզի մէջ եւս հիմնուեցան պարբերական նման ձեռնարկներ: Այս ձեւով ծանօթ է Ֆրանսացի մտաւորականներու կաթոլիկ կեդրոնին որոնումներն ու վիճաբանութիւնները մատենաչարքը:

Յիշենք գլխաւորները.— Ժամանակակից քատրոնը (1952), Արդի հոգեբանութիւնը եւ քրիստոնէական մտածողութիւնը (1953), Ֆրանսա պիտի կորսնցնէ՞ իր երիտասարդութիւնը (1954), Բարոյական՝ առանց մեղքի (1955), Գիտութիւնը կըրնայ՞ ձեւ տալ մարդուն (1955), Բանաստեղծութեան այժմէութիւնը (1956), Պատմութեան փիլիսոփայութիւնները (1956), Հոգեվերլուծութեան հարցեր (1957):

Այս ձեռնարկը կու տայ տարեկան չորս հատոր, ամէն մէկ հատոր՝ աւելի քան 200 էջ:

Վիճաբանական ասուլիսներու այս ձեւը ընդգրկած են նաեւ բժշկական պարբերականներ, որոնք կը հաւաքեն ու հրատարակեն նիւթի մը մասին արտայայտուած թեր ու դէմ կարծիքները:

Աւելցնենք, այտեղ՝ «Հանդիպումներու» այս շարքին մէջ, այն Ջրոյցները (անքրքիւն), որոնք կը ներկայացնեն դրական ու փիլիսոփայական խօսակցութիւններ, ինչպէս օրինակ՝ Մաքա ժաքուպի հետ, Ժիտի հետ, — այս ձեւը նորութիւն չէ, ծագումով հելլենական՝ ծանօթ են Ջրոյց Կէօթէի հետ, Ջրոյց Կսելի հետ, եւայլն:

Եզրակացութիւն.— Մարդկային մտքի աշխատանքը եւս, լքելով անհատական աւանդութիւնները եւ վանական փակ միջավայրը, կը ստանայ հաւաքական աշխատանքի ձեւ: Կ'ընթանանք դէպի դրական հաւաքականութիւն: Այսպէս նորագոյն նուաճումներու մըճահարութեամբ սկսած են կործանել պատերը, ինչպէս ժամանակին փլան Երիւքովի պարիսպները՝ շեփոններու ձայնէն: Ծ. Ն. Ն.

Յ. Գ.— «Անդաստան»ի յաջորդութիւնով՝ երկու համայնապատկեր վէպին եւ բանաստեղծութեան շուրջ կատարուած պրպտումներուն մասին:

ՉԱՐԼԶ ՄՕՐԿԸՆ

Անուն մը եւ թուական մը ժամանակակից անգլիական դրականութեան մէջ, գեղազէտ հոգի մը՝ որ տուաւ կեանքին զարմանահրաշ վիպականութիւնը, անոր ցոլացումը դնելով միշտ իր ստեղծած եւ ապրեցուցած էականերուն մէջ: Իր վէպը խառնուրդ մըն է մարդկային եսի խորտակումներուն, հոգեկան փոխանցումներուն, անհատապաշտութեան, ընկերային կատակերգութիւններուն, մեր ճակատագիրը վարող երազային ճշմարտութեան մը: Մօրկըն կը շեշտէ անոնց մէջ տարաշխարհիկը եւ գերբնականը, եւ իր վիպական անձերը կը կապէ այդ ենթագիտակից իրականութեան հանգոյցին մէջ, առանց որեւէ կերպով խաթարելու անոնց անմիջական մարդկայնութիւնը:

Գրականութեան ուղիներուն վրայ իրարու կը բախին յաւիտենապէս երկու կեանքեր, — մեր ներթական գոյութիւնը եւ իսէպային կռիւը անոր դէմ: Այս երկու հոսանքները այնքան ճակատագրական են եւ այնքան ստեղծագործող, որքան արուի եւ էգի յաւերժական ձգողութիւնը բնութեան եւ մարդկային տիեզերքին մէջ: Կարելի է ըսել նոյնիսկ թէ միտքն ալ ունի տեսակ մը սեռայնութիւն, եւ կան արու եւ էգ ի-

մացականութիւններ, իրենց նկարագրերին, կազմաւորման եւ արգասաւորումին մէջ: Անոնք կը մաքառին իրարու դէմ զիրար չէզոքացնելու, եւ յետոյ բախտին կամ դիպուածին միջամտութիւնով իրարու նոյնանալու համար:

Չարլզ Մօրկըն հոգեկան այսպիսի բնախօսութիւնով մը կենսաւորած է իր նկարագրած տիպարները, որոնք կը բխին ցանկութիւններու, համամարդկային վայելքներու, խղճմտանքի, ամփոփուած առաւելապէս իրենց ծածուկ ապրումներու աշխարհին մէջ, բայց միշտ դժգոհ եւ խորացման ծարաւի, միշտ պեղելով, որոնելով, հետազօտելով իրենց անձնականութիւնը: Այդ զարտուղի հոգիներուն մօտ դրագէտը կը դնէ արտակարգ եւ խորհրդապահ ուղեկիցներ, որոնք կը քայլեն անոնց հետ զաղտնաբար եւ յանկարծ կը ցցուին անոնց դէմ, — մոռցուած կիւն մը, անցեալի աւետաբեր մը, դադափարական թշնամի մը կամ անբիտակ ոճրագործ մը, որոնք կ'աշխատին լուսաւորել հասարակաց դժբախտութիւնները, եւ կ'ուզեն խիզախել բախտին դէմ, բոլորովին կոյս ու նոր հոգի մը կերտելու, աւելի երջանիկ լինելութեան մը տիրանալու փափաքով: Իրենց ճիշդ,

ձայնը, իրենց ներքին մենախօսուածութիւնները եթէ այդ տապանապին արտայայտութիւնն են շատ անգամ, միւս կողմէ կուտան մարդոց անասան հաւատքը, վեճականութիւնը, տեւելու, վերապրելու եւ մահը նուաճելու կամքով:

Ահա թէ ինչու Մօրկընի մշակած վիպագրութիւնը գաղափարապաշտութիւն ու գեղեցկութիւն է ամէն բանէ առաջ, պատկերացման եւ համադրութիւններու գերազանց արուեստ մը, ուր նկարագրական երեւակայութիւնը կը դարգանայ եւ կ'ըլլայ ամբողջական ստեղծագործութիւն մը, ուր պատմելու եւ զիտելու բոլոր յանդգնութիւնները կը յաջորդեն իրարու, եւ ոճն ու լեզուն անսպառ կենդանութեամբ մը կը զրկեն կեանքը եւ կը բնորոշեն անոր վիճակներն ու պահերը, աննշմար մանրամասնութիւնները, սրտառուչը, ազնուականն ու հանդիսաւորը, իմացական եւ գզացական հարորդակցութիւնները, եւ անոնց նախասահմանուած ճշգրիտ վախճանը, առանց չպարի եւ առանց սճապարանքի:

Իր բերած վիպական աշխարհն ալ, — մարդիկ, բնութիւն, միջավայր, դէպքեր եւ առարկա-

ներ, — երջանկօրէն կը պատշաճի ոգեղէն իրապաշտութեան այս աշխատանքին, ամբողջ իր գործին մէջ իրարու զուգորդելով իրականն ու կախարդականը: Մեր հողին վրայ ապրող ամէն երեւոյթ կարծես հոն եկած է տարբեր տիեզերքէ մը, բայց սերտօրէն ընտանեցած է մեր կեանքի եւ գործունէութեան պայմաններուն, վարելու համար մարդոց ամենօրեայ կենցաղը, ընկերային հակամարտութիւնները, եւ նոյնիսկ անոնց դասակարգային պայքարը: Այս ոյժը, այս ոգին ձեզ կ'առինքնեն անմիջապէս, երբ փորձուիք կարդալ այն էջերը, որ Ադրիւր, Սքարֆէնպոֆ, Կայծկլտուն Գետը կամ Ուլեւոբուքիւնը կոչուեցան, եւ ուր ձեր էութեան դիմանկարն է որ կը դիտէք զարմանքով, ձեզի երկարած մոգական հայելիին մէջ:

Մօրկըն կը մեռնի սիրոյ եւ մահուան խորհուրդին առջեւ, որ իր գրականութեան հետ կը մարի ու կը փայլի տեւականօրէն, փարոսի մը նշոյլին նման: Իր կենդանութեան ժամանակ եթէ ան տառապողին երկունքն էր իր տաղանդին, գերեզմանէն նայող իր դէմքը հիմա աւելի խաղաղութեամբ կը փոխանցէ մեզի այդ լոյսին անմահ պայծառութիւնը:

Ե. Ս.

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՔԱՏՐՈՆԻՆ ՏԱԳՆԱՊԸ

Վերջին մէկ քանի տարիներու ընթացքին Փրանսական թատրոնը մեծ տազնապի մըն էր մատնուած :

Դասական թատրոնը տակաւ կ'իջնէր իր պատուանդանէն : Մոլիէր, Ռասին ու Գորնէյ իրենց տեղը կու տային Քուրթըլինի, Լապիլիէ եւ Ֆէյտոյի : Սկսած էր խօլ արշաւ մը դէպի վոտըվիլները :

Այս բոլորը տեղի կ'ունենային Ֆրանսայի Դ. Հանրապետութեան օրով : Եւ սակայն, Ե. Հանրապետութեան Մշակոյթի Գործերու նախարարը Պ. Անտրէ Մալրօ, որ միեւնոյն ժամանակ աշխարհածանօթ դարագէտ - գեղագէտ մըն է, իր գործի գլուխ անցնելէն անմիջապէս ետք, մտահոգուած Ֆրանսական թատրոնի տազնապալից գրութենէն, կտրուկ կարգադրութիւններ ընելով մեծ յեղաշրջում մը յառաջ բերաւ Փրանսական թատերական շրջանակներուն մէջ :

Նոր կարգադրութիւններու շարքին ամէնէն աչքառուն՝ Քոմետի - Ֆրանսէզի երկու սրահներուն՝ Ռիշըրիէոյի եւ Լիւքսէմպուրկի բաժանումն էր :

Ինչպէս յայտնի է, Մոլիէրի Տունը (Քոմետի - Ֆրանսէզ) կը գտնուէր Ռիշըրիէօ փողոցին մէջ եւ ունէր միակ բեմ մը : Սակայն Դ. Հանրապետութեան նախա-

րարաց խորհուրդը զարմանալի կարգադրութեամբ մը Օտէոն թատրոնի դարաւոր կեանքին թելը մէկ հարուածով խցեց եւ անոր բեմը բերաւ ու միացուց Մոլիէրի Տան, Սալ Լիւքսէմպուրկ անուանակոչումով :

Պ. Մալրոյի առաջին գործը եղաւ այդ միացումը ջնջել : Օտէոն թատրոնը ներկայիս վերստին ըստացած է իր անկախ գոյութիւնը, մէկ բացառութեամբ սակայն՝ ասկէ ետք պիտի կոչուի «Ֆրանսայի Թատրոն» :

Նախարարը նոր տնօրէն մը կարգեց Քոմետի - Ֆրանսէզին : Այդ պաշտօնը պիտի վարէ յետ այսու դիւանագէտ մը՝ Պ. Գլոտ Պրէար տը Պուազանօէ, փրակայի նախկին Փրանսական դեսպանը :

Նախարարին այս կարգադրութիւնը ղեգորհութեան ալիք մը բարձրացուց մամուլին եւ թատերական շրջանակներուն մէջ : Արդարեւ շատեր տարօրինակ գտան Պ. Մալրոյի ընտրութիւնը, առարկելով թէ՛ դիւանագէտ մը ո՞ր աստիճանի օգտակարութիւն պիտի ունենար Մոլիէրի Տան ղեկավարութեան գործին մէջ : Մակայն Պ. Մալրօ խօսելով նոր տնօրէնին մասին, դրուատելէ ետք անոր դիւանագէտի խորհմտութիւնը, աւելցուցած է .

«... Գոմետի - Ֆրանսէզի տընօրէնութեան գլուխը դիւանագէտի մը ներկայութիւնը անհրաժեշտութիւն մը դարձած էր: Մինչև հիմա Պ. տը Պուանդանօժէ դժուարին գործեր գլուխ հանեց: Անիկա վերահաստատեց երկաթեայ վարագոյրին ետեւ գտնուող ժողովուրդի մը հետ մեր բարեւոք յարաբերութիւնները եւ հիմա վստահ եմ թէ շատ դիւրութեամբ պիտի կարողանայ անցնիլ... թաւշեայ վարագոյրին ետեւը...»:

Պ. Անտրէ Մալրօ դժգոհ էր Գոմետի - Ֆրանսէզի կիրարկած խաղացանկէն: Անիկա կ'առարկէր որ նախկին տնօրէնութիւնը դասական ողբերգութիւնները զոհած էր Լապիլիէ եւ Ֆէտոյի վաւերականներուն եւ Ռասինի ու Գորնէյի գործերը ցանցաւ կերպով կ'երեւէին յայտագիրներուն վերայ:

Եւ Պ. Մալրօ ուզեց առաջին աննել արջաւին որ վաւերավիլը սկսած էր գործել: Նախարարը իր այս քայլով կը ձգտէր Ֆրանսական թատրոնին վերնածայել իր դասական վեհութիւնը եւ միանգամըմիշտ հերքել Պոտըլերի այն կարծիքը, զորս մեծանուն բանաստեղծը յայտնած էր իր ատենին. «Ֆրանսացի կը նշանակէ վաւերավիլութիւնը եւ վաւերավիլութիւնը կը նշանակէ մարդ մը՝ որուն Միքել Անճելոն գլխու պատոյտ կը պատճառէ եւ Տըլաքրուան՝ անասնական շուարում մը, ինչպէս կ'ալքակր՝ կարգ մը անասուններու: Վսեմը իրեն համար խառնաչիփութեան մը տըպաւորութիւնը կը թողու եւ Մոլիէրին կը մօտենայ դողալով, որովհետեւ իրեն հաւատացու-

ցած են թէ ան զուեշտապիք մըն է միայն...»:

«Ֆրանսայի Թատրոն»ի (Օտէոն) ղեկավարութիւնը յաճնուած է այժմ Ժան-Լուի Պարոյի: Այս կարգադրութիւնը գոհունակութեամբ ընդունուած է ամենուրեք, վասնզի, ինչպէս յայտնի է, Ֆրանսական յառաջապահ թատրոնի այժմու միակ ներկայացուցիչը, Գոփոյի, Ժուլիէի եւ Տիւլէնի արժանաւոր աշակերտը՝ Ժան-Լուի Պարօ վաշկատուն էր դարձած, մնացած էր առանց բեմի ու իր գոյութիւնը քարշ կու տար վարձու սրահներու մէջ: Այս նոր կարգադրութեամբ Ժան-Լուի Պարօ պիտի կարողանայ բարգաւաճ գործունէութեան ընդարձակ դաշտ մը ունենալ: Այս առթիւ մեծանուն դերասան-բեմադիրը ըսած է.

«Պ. Անտրէ Մալրոյի կողմէ մեծագոյն քաջալերանքն ու վարձատրութիւնն է որ կը ստանանք այն բոլոր ճիգերուն համար զորս ի գործ դրած ենք տարիներէ ի վեր: Կը յուսանք Օտէոն թատրոնը վերածել ապրող թատրոնի մը, որուն դուռները բաց պիտի ըլլան նոր ոյժով տոգորուած բոլոր հեղինակներուն եւ բեմադիրներուն առջեւ: Այս «Ֆրանսայի Թատրոն»ը պիտի դառնայ նոր թատրոն մը, ուր ազատ մուտք պիտի ունենան բոլոր անոնք որ երիտասարդ են...»:

Ֆրանսական Երգի եւ Երաժշտութեան երկու կեդրոններուն՝ Օփերայի եւ Օփերա - Գոմիքի անմխիթար վիճակն ալ մտահոգութիւն էր պատճառած նախարարին:

Այս մշակոյթի երկու կարեւոր

կեղրոններու մասին ըլլալիք բարեփոխումներուն մասին արտայայտուելով, Պ. Մալրօ ըսած է .

«... Մեր յառաջապահ թատրոնի գաղափարը, տարօրինակ մտայնութեամբ մը, կը պատշաճի միայն եւ անպայմանօրէն տըրամաթիքական գործերու : Մեր երգն ու երաժշտութիւնը ինչո՞ւ պիտի չունենան իրենց յառաջապահ դպրոցը : Անչուչտ Օփերան չէ որ պիտի վերածենք յառաջապահ թատրոնի մը, սակայն Օփերա -Քոմիքը՝ այո՛...» :

Եւ ահա այս մտահոգութեամբ Պ. Մալրօ այս երկու կարեւոր կեղրոններուն տնօրէնութեան կոչեց Ա. Մ. Ժիւլիէնը, որ Փրանսական թատերական շրջանակներուն մէջ ծանօթ է իր տինամիք գործունէութեամբ եւ թատերական արուեստի իր խոր հասկացողութեամբ : Ֆրանսան Ա. Մ. Ժիւլիէնի կը պարտի այն մեծ պատիւը որ իրենն կը բերէ Ազգերու Թատրոնը, որուն կազմակերպողն ու հրահրողն է եղած Ա. Մ. Ժիւլիէն :

Վերջապէս, նախարարը որո-

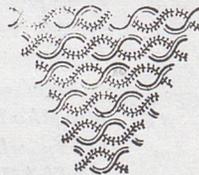
շած է նաեւ ստեղծել երկու «փորձի» բեմեր, որուն մին պիտի յանձնուի Ժան Վիլյարի եւ միւսը՝ Ալլէքր Բամիւի հոգատարութեան :

Իր եզրափակման խօսքին մէջ Պ. Անտրէ Մալրօ կ'ըսէ .

«... Հարկ էր պետական որոշում մը տալ Փրանսական մշակոյթին նոր ուղղութիւն մը ընծայելու համար : Ասիկա կառավարութեան դերն էր : Այս ծրագիրը սկիզբ մըն է միայն : Հինգ կամ վեց տարիէն կ'ուզեմ ստեղծել մշակոյթի տուններ ուր պիտի կրնան գալ բոլոր երիտասարդները — նոյնիսկ անոնք որ դրամ չունին — հոն կազմաւորուելու համար» :

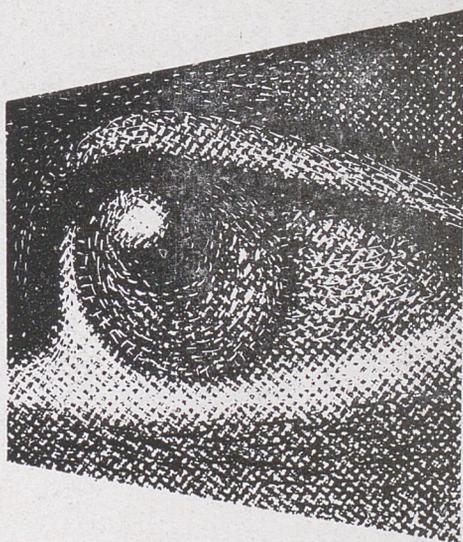
Գրագէտ ու գեղագէտ նախարարը հաստատականութեամբ որոշած է նոր թուիչք ու նոր խոյանք պարգեւել Փրանսական մշակոյթի մեծագոյն արտայայտութիւններէն մին եզոզ Փրանսական թատրոնին, որ դարերով իր լոյսը շողարձակած է բովանդակ մարդկութեան մշակոյթին վրայ :

Ա. Գմբէքեան

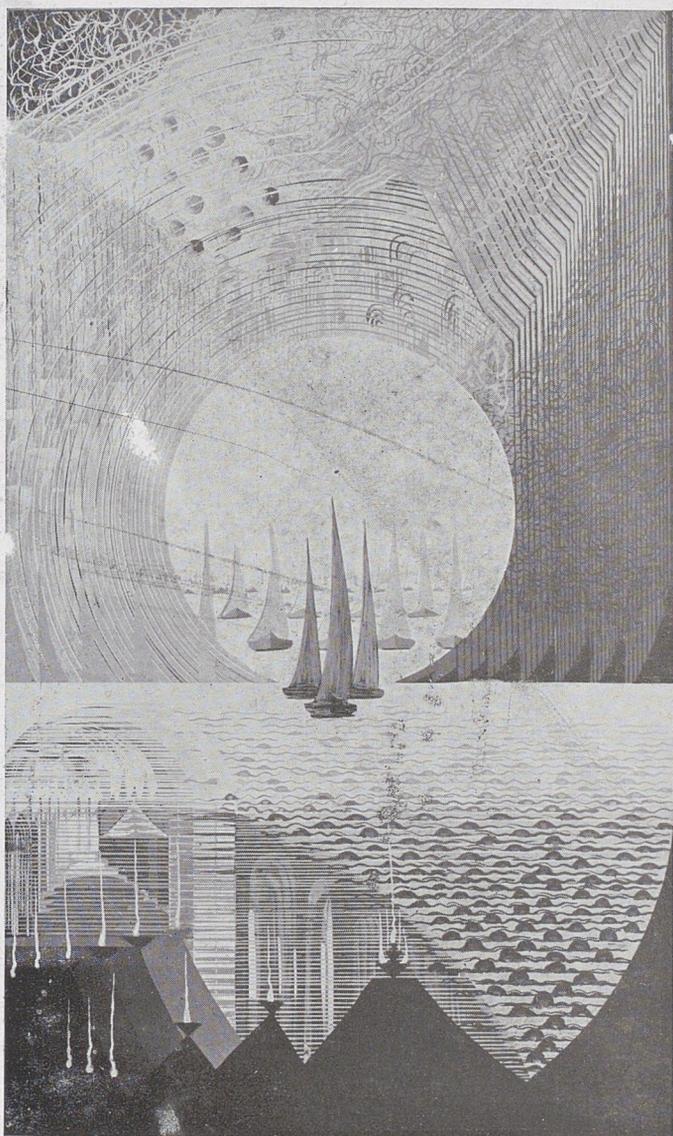
ԱՏԿԵՐ ԱՅԱՆԴԵՍ

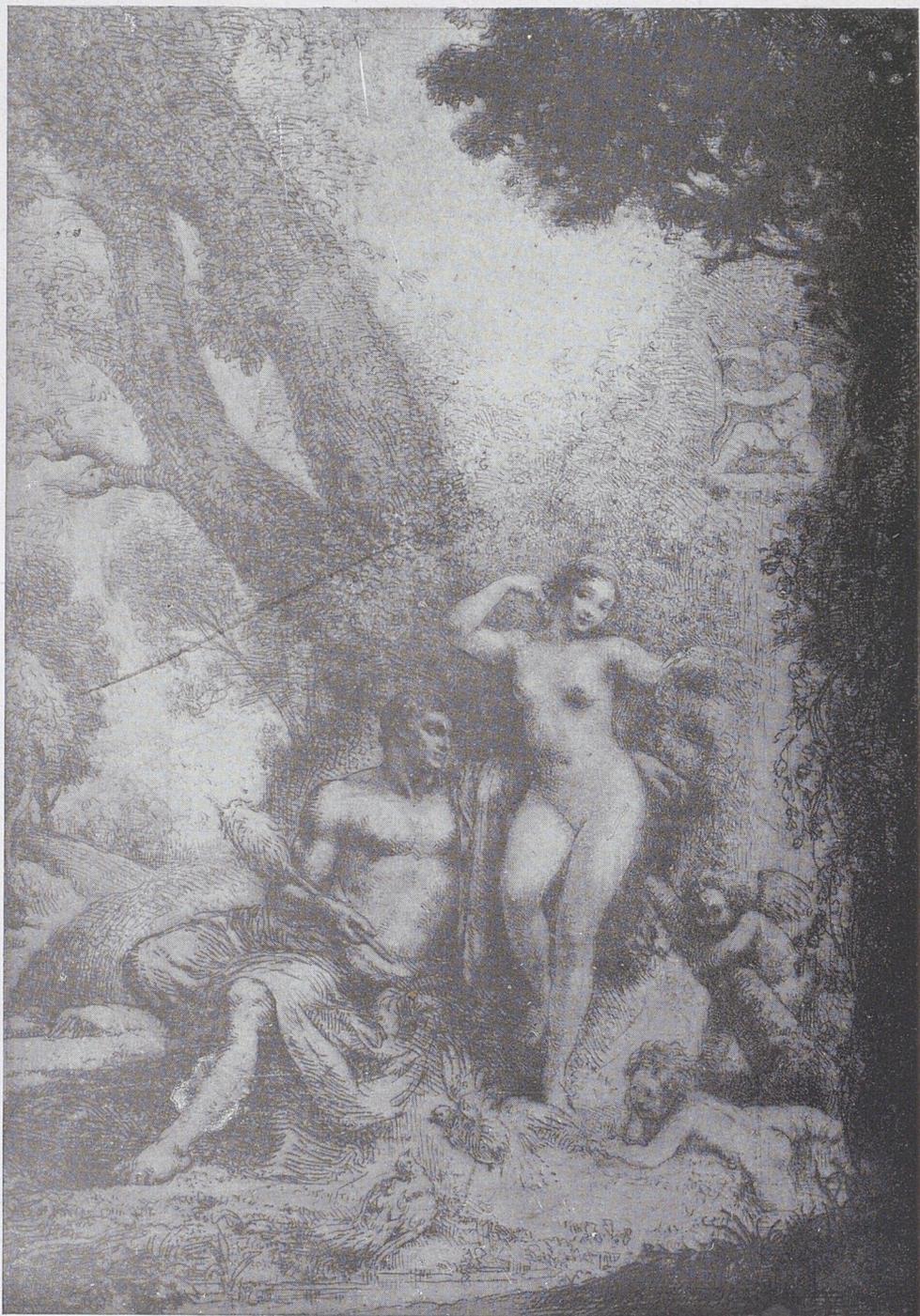
Մ. ՍԱՐԻԱՆ

M. SARIAN

ԳԻՊՍԱՊՆԱՆ

KEBABDJIAN

Г. ФОЙУС

G .POLAD

Fonds A.R.A.M

Յ. ՍԱՐԳԻՍ

H. SARKIS

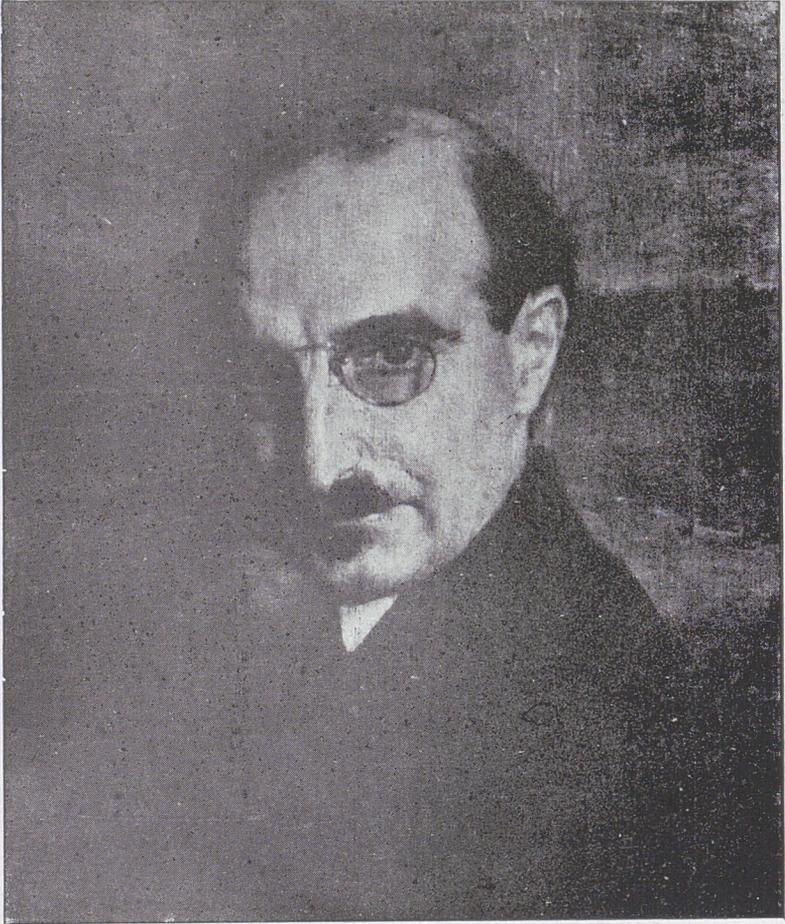
BODOSSIAN

ՊՈՏՈՒՆԱՆ

Մ. ՍԱՐԳՍԻ

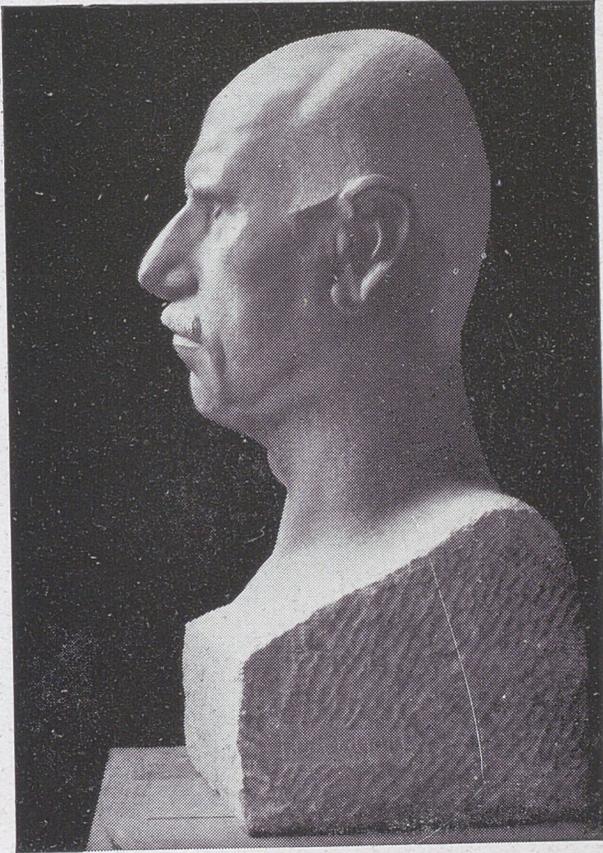

M. SARIAN

Յ. ՓՈՒՇՄԱՆ

H. PUSHMAN

Յ. ԳԻՒՐԶԵԱՆ

H. GURDJIAN

ՃԵՐԱՆԵԱՆ

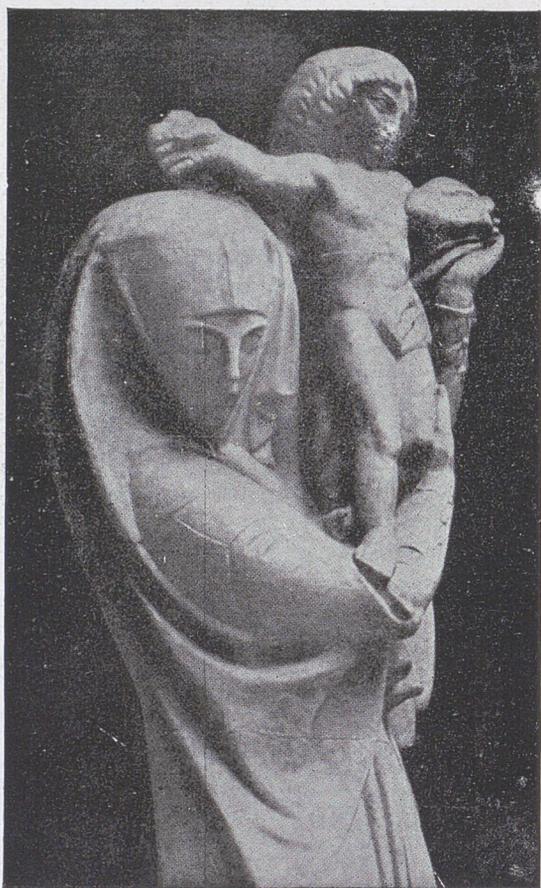
JERANIAN

Fonds A.R.A.M

Բ. ԹՕՓԱԼԻԱՆ

P. TOPALIAN

Յ. ՍԱՐԳԻՍ

H. SARKIS

Յ. ԳԻՒՐԺԵԱՆ

H. GURDJIAN

Fonds A.R.A.M

ՊՈՏՈՍԵԱՆ

BODOSSIAN

Fonds A.R.A.M

ՀԱՐԹ

SHART

ՀԱՐԹ

Fonds A.R.A.M

Յ. ԳԻՒՐԶԵԱՆ

H. GURDJIAN

Fonds A.R.A.M

ԺԱՆՍԵՄ

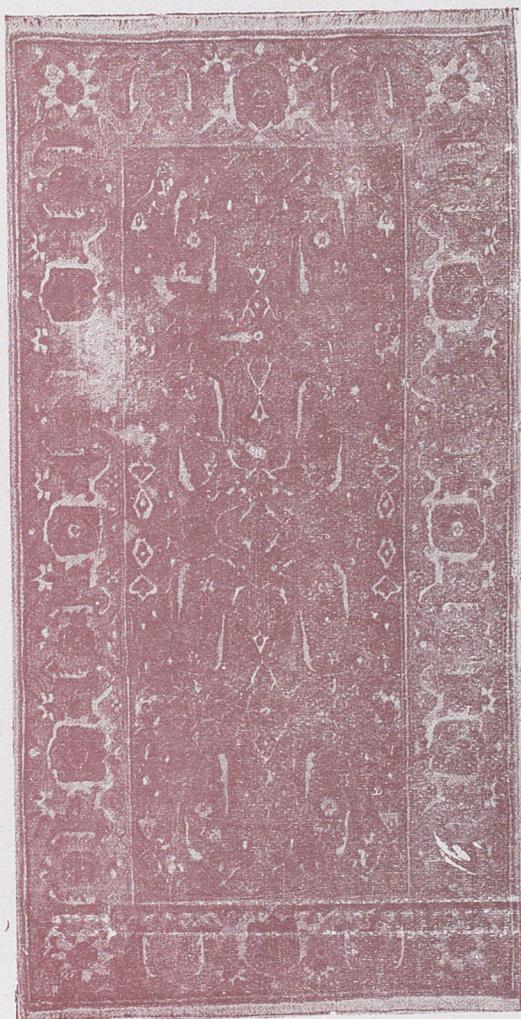
JANSEM

Fonds A.R.A.M

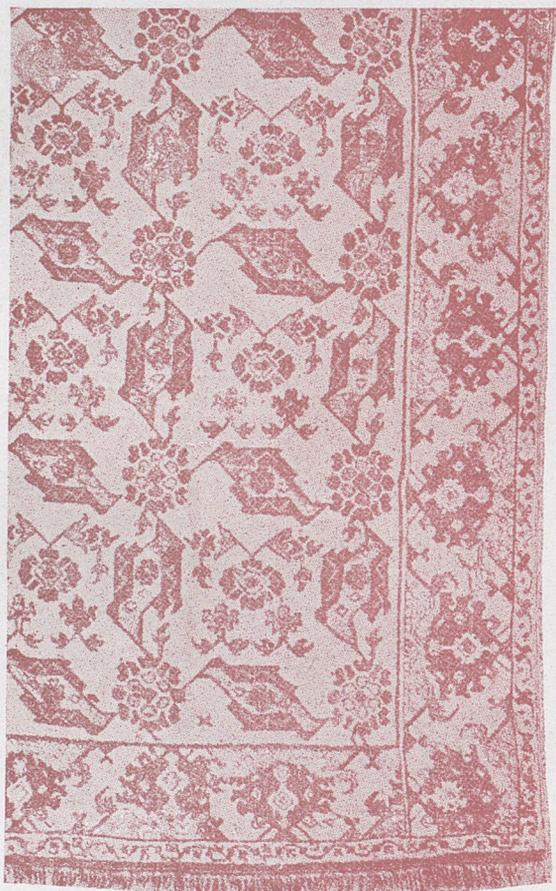
ժԱՆՍԵՄ

Fonds A.R.A.M
JANSEM

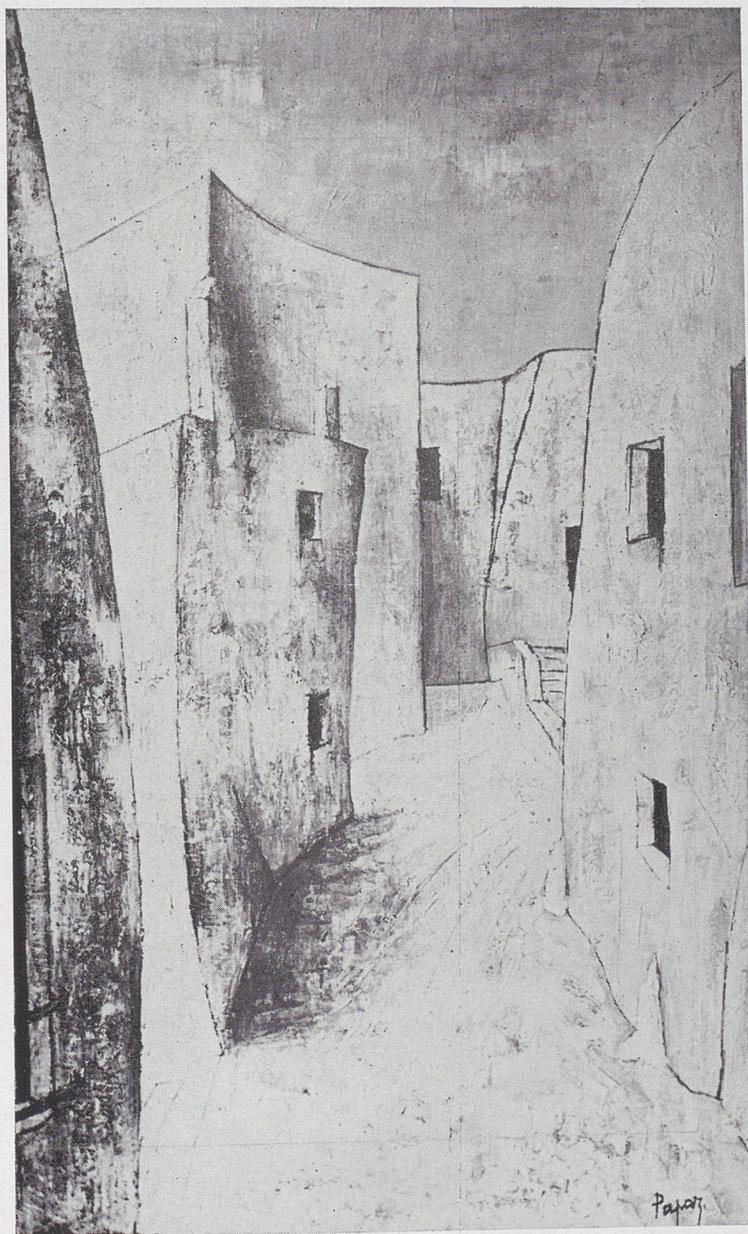
ՀԱՅԿ ԳՈՐԳ

TAPIS ARMENIEN

ՀԱՅԿ. ԳՈՐԳ

TAPIS ARMÉNIEN

ՓԱՓԱԶԵԱՆ

PAPAZ

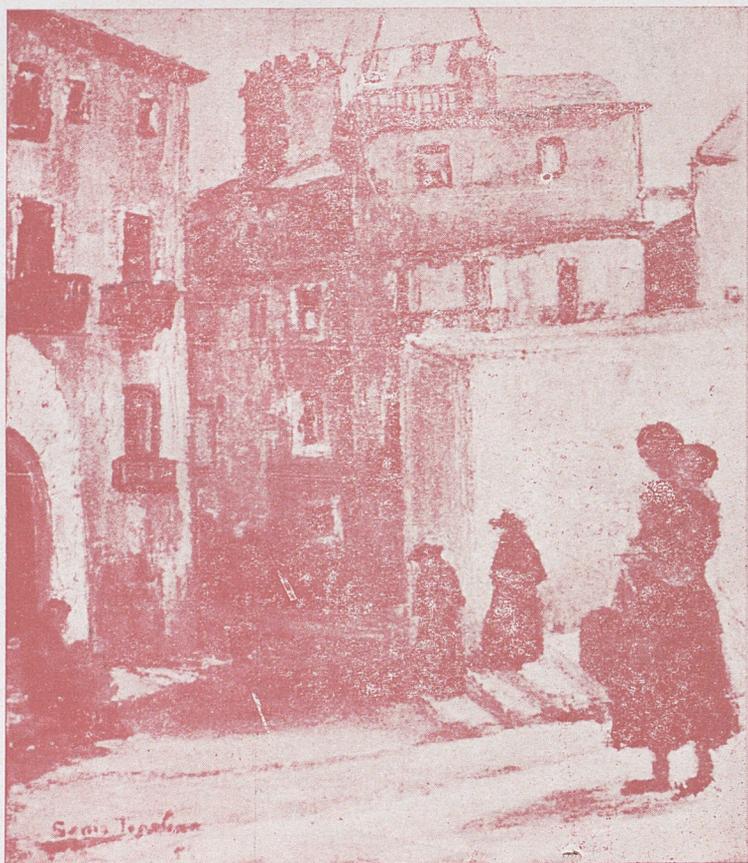
CARIBIAN

ԳԱՐԻՊԵԱՆ

ԹԱԴԵՈՍԵԱՆ

TATEVOSIAN

ՍՕՆԱ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

S. TOPALIAN

Գ Ի Ր Ք Ե Ր

«ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱԳԻ»

Հայաստանի պետական հրատարակչութիւնը Ա. Աբրահամեանի, Բ. Ե. Թումանեանի, Թ. Խ. Յակոբեանի եւ Ս. Տ. Մելիքեանի հեղինակութեամբ լոյս է ընծայել «Անանիա Շիրակացի» վերնագրով աշխատութիւնը:

Անանիա Շիրակացին հայ միջնադարեան (7րդ դար) ականաւոր գիտնականներից մէկն է, որը հանդէս գալով որպէս հոչակաւոր մաթեմատիկոս, աստղաբաշխ, բնագէտ, տոմարագէտ, աշխարհագրագէտ, պատմաբան, դասադրքերի հեղինակ ու մանկավարժ՝ հաստատուն հիմքերի վրայ դրեց ճշգրիտ գիտութիւնների ուսումնասիրութիւնը Հայաստանում: Նա թողել է գիտական հարուստ ժառանգութիւն, այդ թւում նաեւ որոշ հանճարեղ ստեղծագործութիւններ, որոնք իրենց ուրոյն տեղն ունենալով գիտութիւնների պատմութեան մէջ, անթառամ վրաստով են պըսակել բազմալաստակ գիտնականի պայծառ անունը:

Ներկայ աշխատութեան նպատակն է ընթերցող լայն հասարակութեան ծանօթացնել մեծատաղանդ գիտնական Շիրակացու, կեանքի եւ ստեղծագործութիւնների հետ: Գրքի առաջին էջերում որոշ գաղափար է տրուած Շիրակացու սպրած ժամանակաշրջանի մասին, այնուհետեւ առանձին վերնագրի տակ շարադրուած է նրա կենսագրութիւնն ու գիտական աշխատու-

թիւնների համառոտ նկարագրութիւնը:

Մեծ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում աշխատութեան վերջին էջերում գետեղուած Իվան Նակովիչիչ Դեպմանի յայտնած կարծիքը Անանիա Շիրակացու մասին, որը վերցուած է 1954 թուին Լենինգրադում հրատարակուած «Պատմուածքներ մաթեմատիկայի մասին» նրա գրքից:

Դեպմանը գրում է. — «Ըստ մաթեմատիկական կուլտուրայի հնութեան, Ս. Միութեան ժողովուրդների մէջ առաջին տեղում զտնուում են հայերը: Հայերը 7րդ դարում ունեցել են հրաշալի գիտնական Անանիա Շիրակացին, որի աշխատանքները մեծ քանակով հասել են մինչեւ մեր ժամանակները: Անանիա Շիրակացին իր աշխատութիւններում, բացի զուտ մաթեմատիկական խնդիրներից, արծարծում է նաեւ այլ հարցեր՝ երկրի զնդածեւութեան, լուսնի եւ արեգակի խաւարումների, մաթեմատիկայում գերոյի օգտագործման, բազմանկիւն թւերի, օրացուցային հաշուումների, արեգակնային ժամացոյցների մասին. եւ այդ բոլորն ասել է այն էպոխայում, երբ եւրոպական ժողովուրդների մօտ գրկթ է ոչ ոք այդ հարցերի ուսումնասիրութեամբ զեռ չէր զբաղուել»:

«Անանիա Շիրակացի» աշխատութիւնը հրատարակուել է 5000 օրինակ տպաքանակով:

ՊԱՏՄԱ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՀԱՆՌԻՅՍ

Հայաստանի Գիտութեանց Ակադեմիային այս նոր պարբերականը լրացուց արդէն իր առաջին տարին:

Ծաւալուն հրատարակութիւն մը, որ մեծ հետաքրքրութիւն արթնցուց արտասահմանի մէջ: Կը յիշեցնէ Հայաստանի Պետ. Համալսարանի հրատարակութիւնները, որոնք «Տեղեկագիր» կը կոչուէին, իրենց ծանրարժէք աշխատութիւններով միշտ յարգի եւ փնտռուած:

Առաջին անգամ չէ որ Հայաստան հրատարակ կը նետէ նման ծաւալուն պարբերական մը: Չենք մոռցած Նաք Ուլին, որ երբեմն իր միացեալ թիւերով 450ի կը բարձրացնէր էջերը: Այս նոր հանդէսը ամէն մէկ թիւով կու տայ աւելի քան 300 էջ:

Հանդէսին բովանդակութեան մասին խօսելէ առաջ, իւրաքանչիւր նիւթի ծանրութիւնը եւ արժէքը ներկայացնելէ առաջ, որ պարտքն է Անդաստանին, այստեղ կ'արձանագրենք երկու կէտ.

Ա. Առաջին անգամն է, որ ակադեմիական Հայաստանեան հրատարակութիւն մը, իրեն զլիսաւոր առաջադրութիւն ունենալով «լուսարանել հայ ժողովրդի պատմութեան, լեզուի, գրականութեան, փիլիսոփայութեան, արուեստի եւ կուլտուրայի այլ բնագաւառների հարցերը եւ ընդհանրապէս հայագիտութեան տեսական խնդիրները», կը յայտնէ թէ «նպատակ ունի իր շուրջը համախմբելու ոչ միայն սովե-

տական, այլեւ արտասահմանեան առաջաւոր այն գիտնականներին, որոնք զբաղուած են հայագիտութեամբ եւ նրա հետ առընչուող հարցերով, — գիտնականների համահեղ ուժերով ու ջանքերով զարկ տալ հայ ժողովրդի պատմութեան եւ մշակոյթի ուսումնասիրութեան աշխատանքներին»:

Հանդէսին այս «կոչումը» կոչ մըն է առաւելապէս, կոչ մը նուերական, զոր առաջին անգամ է որ կը լսենք պաշտօնական գիտական հրատարակութեան մը էջերէն:

Կը ծափահարենք այս «կոչումը» կամ կոչը, համարելով զայն նաեւ «նուաճում մը»:

2. Առաջին անգամն է որ ակադեմիական Հայաստանեան հրատարակութիւն մը կը ծրագրէ «սովետահայ ընթերցողներին տեղեկութիւն տալ արտասահմանեան հայագէտների՝ պատմաբանների, գրականագէտների, արուեստագէտների գործերին մասին»:

Եթէ արտասահմանեան արժէքներու մասին տեղեկութիւն պիտի տրուի Հայաստանի ընթերցողներուն՝ այն ձեւով որ տրուած է Հանդէսին մէկ տարուան թիւերով, շատ կը խնդրենք որ մեզ չզարմացնեն անուններով ու գործերով, որոնց կարելի է հանդիպիլ, այստեղ արտասահմանի մէջ, ոչ թէ գրական կամ մտաւորական հրատարակներովրայ, այլ... Հիննոնի ձորին մէջ: Ծ. Ն.

*

«ԲԱԳԻՆՆԵՐՈՒՍ ԿՐԱԿԻՆ ԴԷՄ»
Քերթուածներ Ահարան Տա-
տուրեանի, Փարիզ 1959:

«Անդաստան»ի մէջ լոյս տեսած
Զրոյցովս խօսած էի Ահարոնի
զոյգ քերթողագիրքերուն՝ «Մա-
գաղաթ-ներ»ուն եւ «Պոսեմա-
կանի»ին մասին, իբրեւ սփիւ-
քի բանաստեղծութեան ամէ-
նէն արժէքաւոր արտազրութիւն-
ներէն մէկը:

Ահարոն հրատարակեց անկէ ի
վեր ուրիշ քանի մը քերթուած-
ներու հատորներ, թէ՛ ձեւով եւ
թէ՛ տարողութեամբ բոլորովին
տարբեր առաջիններէն: «Սօսեաց
Անտառ», «Երկնէր երկիր», եւ
«Բագիններուս կրակին դէմ...»:

Լոյս կը տեսնէ նաեւ չորրորդ
եւ վերջին մըն ալ՝ «Կարմիր Ա-
ւետարան»:

Այդ բոլոր կը պատկանին նոր
Ահարոնին, բացի «Բագիններուս
կրակին դէմ...»էն:

Այս վերջինին մէջ գետեղուած
են 1914էն առաջ, Պոլսոյ թերթե-
րուն մէջ ցրուած հնչեակները:

Մինչեւ այսօր ալ Ահարոն ծա-
նօթ է հայ հասարակութեան ա՛յդ
քերթուածներով միայն:

Գրեթէ կէս դար առաջ դըր-
ուած այդ հնչեակները ի՞նչ
կ'ըսեն այսօր մեզի:

Նախ ա՛յն, որ կատարեալ են
անոնք իբրեւ քէֆնիֆ: Ինտրայի
եւ Թէքէեանի հետ, Ահարոն աը-
ւած է արեւմտահայ բանաստեղ-
ծութեան լաւագոյն հնչեակները:

Կատարեալ նաեւ իբրեւ լեզու:
Կարելի է միայն հիանալ այդ
հայերէնին գեղեցկութեան:

Նիւթը հասա: Նիւթը կը
պատկանի իր ժամանակին: Հին
դիցարանութիւնը, հայ եւ օ-
րում: Ու նաեւ աշխարհի Մեծե-
րուն ձօնուած քերթուածներ, —
Մովսէս, Յիսուս, Մոհամմէտ,
Պուտտա, Հոմերոս, Վիրգիլիոս,

Նարեկացի եւայլն:

Հնչեակով մը (ամէնէն սեղմ եւ
խտացած քերթուածը որ գոյու-
թիւն ունի), տալ հսկայի մը
դէմքը, դժուարին ու վտանգա-
ւոր գրաւական մըն է, ուր Ահա-
րոն կը յաջողի կատարելագէտ:
Կ. Փ.

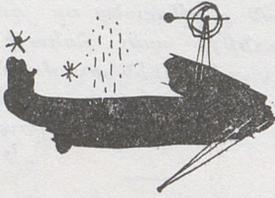
ԳՐԱԿԱՆ ԷԶԵՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄ-
ՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, Հրաչ Սար-
գիսեանի, Փարիզ 1959:

Հեղինակին յետ-մահու այս
հրատարակութեան մէջ դասա-
ւորուած են իր նորավէպերն ու
գրական ուսումնասիրութիւննե-
րը, որոնք լոյս տեսած են վեր-
ջին քսանամեակին հայ մա-
մուլին մէջ: Պ. Մ. Պարսամբեան
որ խմբագրած է հատորը, կսկիկ
ներածականով մը կը ներկայա-
ցնէ Սարգիսեանի կեանքն ու
նախասիրութիւնները իբր գրող
ու թատերական քննադատ:

Իր նորավէպերուն մէջ (Տի-
պար Յովհաննու եւ Յուդայի,
էւն.), Հ. Սարգիսեան իրապաշտ
ու ընթացիկ ոճով մը կը նկարա-
գրէ դադութահայ տիպարներն
ու տառամները:

Իսկ թատրոնի ու արուեստի
հարցերուն վերաբերեալ իր էջե-
րը՝ ժողովրդականացումներ են,
որոնք ոչ-մասնագէտ ընթերցող
հասարակութեան կու տային ան-
հրաժեշտ նախաճաշակը ժամա-
նակակից թատերական հարցե-
րուն ու քննադատութեանց:

Նմանօրինակ հրատարակու-
թիւններ կոչուած են մոռացու-
թեան անդունդէն ազատելու դա-
դութահայ գրողներու աշխատու-
թիւնները, որոնք առօրեայ թեր-
թերու եւ պարբերականներու է-
ջերուն մէջ ցրուած՝ յեն կընար
ամփոփ գաղափար մը տալ աննդ
հեղինակներու ընդհանուր գոր-
ծին վրայ: Ա.

Հ Ա Յ   Ն Կ Ա Ր Ի Չ Ն Ե Ր

ՅԱԿՈՒԲ ԿՈՋՈՅԵԱՆ, Հայաստանի մեծագոյն նկարիչներէն մէկը կնքեց իր մահկանացուն Երեւանի մէջ: Վերջերս է որ իր ծննդեան 175ամեակին առթիւ կաղմակերպուեցան ցուցահանդէսներ իր յիսուն տարիներու ստեղծագործութեանց, Երեւանի եւ Մոսկուայի մէջ:

Իբր ստեղծագործութիւն ան թանկագին ծառայութիւններ մատոյց հայ զարդարուեստին, վերստեղծելով հայկական ոճ ու արտայայտութեան ինքնուրոյն լեզու, կենդանացնելով ազգային արուեստի լաւագոյն աւանդութիւնն ու իւրայատուկ բանաստեղծական շունչը:

Ս. Հայաստանի մէջ հրատա-

րակուած բազմաթիւ զեղարուեստական հրատարակութիւնները իր զեղանկարներուն Վճալքովը կը մնան իսկական կոթողներ հայ արուեստի:

*

ՌԱՖԱՅԷԼ ՇԻՇՄԱՆԵԱՆ . . .

Փարիզի Վայ նկարիչներու աւագ սերունդին կը պատկանէր Շիշմանեան որ մեռաւ նոյնպէս Երեւանի մէջ, վերջերս:

Իրեն կը պարտինք հայ նկարչական արուեստի ուսումնասիրական փորձեր, եւ յետագային երկու հատորներ՝ մէկը էտկար Շահինի վրայ իսկ միւսը բնանրկարի վարպետներուն մասին:

Յ Ո Ւ Յ Ա Հ Ա Ն Դ Է Ս Ն Ե Ր

Փարիզահայ նկարիչները վերջին մէկ երկու տարուան ընթացքին մեծ յաջողութիւններ ունեցան իրենց ցուցահանդէսներով:

Այսպէս՝ Գառու, Ժանսէմ, Շարթ, Մութաֆեան, Վալա Սաչատուրեան, Ճերանեան, Ս. Թօփալեան, Տատուրեան, Պետիկեան, Արաքսի Տէրոսկի, Արմիս ունեցան իրենց մասնաւոր ցուցադրութիւնները, որոնց Փարիզի զեղարուեստական մամուլը

զնահատանքով արձագանգ տուաւ:

Անշուշտ, եւրոպական ոճի զանազան ուղղութիւններուն հետեւող մեր արուեստագէտներուն մօտ կարելի չէ փնտռել հայ արուեստի մը իւրայատուկ տուեալները: Անոնք՝ սնած Փրանսական արուեստի միջավայրին մէջ, կ'ապացուցանեն լոկ Վայ ցեղին զգայուն ու արուեստագիտական տաղանդը, որ կ'արտայայտուի եւրոպական արուեստին մէջէն:

*

Սոնա Թօփալեան այս տար-
ուան ընթացքին ցուցաբերեց իր
նկարները Ռէյմոն Տընքանի
պատկերասրահին մէջ:

Այս առթիւ գեղարուեստական
մամուլին մէջ երեւցան գնահա-
տական տողեր, որոնք զինք կը
դասեն մեր լաւագոյն նկարիչ-
ներու կարգին:

«Սոնա Թօփալեանի մօտ յու-
զականութիւնը կ'արտայայտուի
ուղղակիօրէն: Սիրտը գերակշիռ
է իր մօտ քան արհեստագիտա-
կան կողմը»: («Լը Փէնթրը»):

«Ս. Թօփալեան, ժուժկալ ար-
ուեստագիտուհի, զարդանկար-
չական առաքինութիւններով,
մասնաւոր կերպով նշանակալից
իր փունջ մը ծաղիկներու պաս-
տառով, որ մէկէ աւելի առաւե-
լութիւններ ունի, ու մասնաւոր-
աբար գեղարուեստական էֆ-
ֆէկով ու մաթիլէռի ճոխու-
թեամբ: Ան կ'աշխատի նմանա-
պէս նաթիւր-մօրթի եւ վայրանը-
կարի վրայ (նշենք հարաւային
Փրանսայի մէկ յաջող դաշտանը-
կարը) հաւասար տաղանդով մը»:
(«Լ'Ավրնիք»):

«Սոնա Թօփալեան կու տայ ու-
ժեղ նաթիւր-մօրթեր, յաջողա-
պէս արտադրուած, եւ մասնա-
ւանդ վայրանկար տեսարան մը,
լուսադեղ մթնոլորտով մը իրա-
պէս յաջող»: («Ֆիկսո»):

*

Արմենակ Միսիրեանի մաս-
նաւոր ցուցահանդէսին առթիւ
«Լը Փէնթրը»ի քննադատը կը
գրէ.—

«Մեր լաւագոյն կրօնաշունչ
նկարիչներէն Արմիա՝ անկասկած
մէկն է որ տողորուած է կրօնա-
կան զբացումով: Ան հաւատքի
շնորհը ստացած է եւ կը հաւա-
տայ մարդոց, ինչպէս կը հաւա-
տայ Աստուծոյ: Իր նկարները
խաղաղութեան արտայայտութիւ-
նն են, ըլլան անոնք քրիստո-
նէական ներշնչումով թէ աուր-
եայ կեանքին ներկայացումով:

«Ինքնամոփոխում թելաբերող իր
պատտառները կը զարգացնեն
թէմը նկարելու գործողութեամբ
առանց միասելու մտածումին:

«Ոճը կը յայտնուի իր մօտ՝
նկարչին ու մարդուն կատարեալ
ներդաշնակութենէն: Մեծ յստա-
կութիւն մը նպատակի, գործա-
դրութեան մեծ պարզութիւն մը
կը լուսաւորեն այն պատգամը
որ նկարիչը մեզի կը ներկայա-
ցընէ խոնարհաբար եւ որ սա-
կայն մեզի կը պարտադրէ»:

*

★ Փրանսացի գեղագէտ - քըն-
նադատ Ռոպէր Ռէյ, «Գառգու
լ'Ափոֆալիփս» անունով ընդար-
ձակ եւ գեղարուեստական հա-
տոր մը լոյս ընծայած է պետա-
կան տպարանէն, Յովհաննու
Յայտնութիւնը բնաբանով ուր
երկարօրէն խօսելով Գառգու նը-
կարիչին եզակի եւ մարդարէա-
կան տաղանդին մասին, կը վե-
րարտադրէ անոր լաւագոյն նը-
կարներէն շատերը, յստակու-
թեամբ եւ բազմագոյն:

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Յուշամատեան Դանիէլ Վարուժանի. (1884-1915). Կանտի համալսարանին մէջ զետեղուած յուշաքանդակին առթիւ խօսուած ճառերն ու այլ յօդուածներ. նրկարագարդ. Փարիզ 1958:

Օրեր եւ ժամեր, Շաւարշ Միսաքեանի (Գրական էջեր, խմբագրականներ, նօթեր եւ յուշեր), Փարիզ, 1959:

Գրական էջեր եւ ուսումնասիրութիւններ. գրեց՝ Հրաչ Սարգիսեան (յետ մահու). յառաջաբան Մկրտիչ Պարսամեանէ. տրպագր. Փարիզ 1959:

Ակսել Բակունցը որպէս անխաղաղ ժողովրդայնութեան առաջամարտիկ խորհրդահայ գրականութեան մէջ. գրական ուսումնասիրութիւն. գրեց՝ Լեւոն Մկրտիչեան: Միւնիխ, 1959:

Բագիններու կրակին դէմ... բանաստեղծութիւններ Ահարոնի. տպագր. Փարիզ, 1958:

Հայրենիքի Ուղիներով. քերթուածներ եւ արձակ էջեր, Գառնիկ Յովհաննէսեանի, Փարիզ 1959:

Մովսէս եւ Հոլը. երկու քերթուածավէպ. Թ. Գառնիկ. Փարիզ 1959:

Արծիւները Անապատին մէջ. վէպ. գրեց՝ Կ. Փոլատեան, Փարիզ:

Կապոյտ լոյս, պատմուածքներ Յ. Մնձուրիի, Իսթանպուլ, 1958:

Խաչին ցամաք, պատմուածքներ Ծատուր Պէրպէրեանի, Փարիզ, 1955:

Կարմիր փոքորիկը, վէպ երկուքի օրերէն, Ծատուր Պէրպէրեանի, Փարիզ, 1958:

Ամէնուն Տարեգիրքը, Կարօ Գէորգեանի, Պէյրուէթ 1959:

Գիրք Մենուսի, Լեւոն Վարդան, Պէյրուէթ 1959:

Օրերէն ետք, Գէորգ Աճէմեան, պատմուածքներ, Պէյրուէթ, 1958: Միսիմնագլուխ. քերթուածներ Յ. Նորունիի. տպագր. Պէյրուէթ, 1959:

Նոր էջ. Գիրք արուեստի. 10րդ հատորը, որուն աշխատակցած են պարսկահայ գրողներ. Թէհրան 1958:

Բիւրեղեայ դղեակ. վէպ. գրեց Գեղամ Սեւան. Պէյրուէթ 1959:

Շապին Գարախիսար ու իր Հերոսամարտը. գրեց՝ Արամ Հայկազ:

Անճրեւոտ Օրեր, պատմուածքներ. գրեց՝ Զարեհ Որբունի. Փարիզ 1958:

Մաքառումներ (արձակ էջեր), Հրանդ Գանգրունի, Պէյրուէթ 1947:

Արշալոյսէն առաջ. պատմուածքներ, Հրանդ Գանգրունի, Պէյրուէթ 1959:

Եթէ այրի. բանաստեղծութիւններ Ա. Ասլընի. Թէհրան 1957:

Una visione sulla Storia e sulla Cultura del popolo armeno, conferenza del Prof. Giuseppe Frasson. Venezia 1959.

Պարբերականներ եւ ամսաթերթեր.— Հանդէս Ամսօրեայ, Բագմավէպ, Սիռն, Հասկ, Հայրենիք ամսագիր, Շիրակ, Հայ-Ռոյթ, Նայիրի, Ծիրանի Գօտի, Շիմարար, Զուարթնոց, Արարատ գրական, Սան, Այգ, Եկեղեցի Հայկական:

Թերթեր.— Այդ, Յուսաբեր, Մարմարա, Նոր Աշխարհ, Պայքար, Հայրենիք, Ազատ Օր, Ալիք, Շարժում, Արեւելք, Կրունիկ, Հայրենիք, Զարթօնք:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Լ. Ա. ՄԱՐՍԷԼ (Թրդ. Կ. Փօլառեան)		
ՎԱՀԷ ԿՈՏԷԼ	<i>տեղծութենէն</i>	4
ԵԴ. ՄԻՄՔԷՇԵԱՆ	<i>Բաժակաճառ</i>	51
Բ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ	<i>Ուժ եւ Ոգի</i>	54
Ա. ՀԱՐՈՆ	<i>Որպէս</i>	56
Յ. ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ	<i>Դիմանկարը</i>	59
Ա. ՍԵՄԱ	<i>Յայդանուագ</i>	63
Յ. ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ	<i>Քերթուած</i>	65
ԵԴ. ՄԻՄՔԷՇԵԱՆ	<i>Վաղուան Գրականութեան ճակատագիրը</i>	66
Մ. ԱԹՄԱՃԵԱՆ	<i>Մեծարենց</i>	70
Գ. ՃԻՁՄԷՃԵԱՆ	<i>Փողոցս</i>	72
Մ. ՔԱՁԵԱՆ	<i>Նոր Մարդկութեան</i>	77
Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ	<i>Հատուած</i>	79
Ե. ԱՅՎԱՁԵԱՆ	<i>Ժամանակի Ծառուղիով</i>	81
ԱՆՏՐԷ ԺԻՏ	<i>Երկրային Սնունդներ</i>	12
ՓՕԼ ՎԱԼԷՐԻ	<i>Երեկոն Պր. Թեսթի հետ</i>	107
ՄՈՐԻՍ ՄԷԹԷՐԼԻԻՔ	<i>Բելլէաս եւ Մէլիզանտ</i>	120
ՀԱՅ ՀԻՆ ԱՐՈՒԵՍՏՆ ՈՒ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՁՈՒԹԻՒՆԸ		129
Բ. ՊՈՏՈՍԵԱՆ	<i>Պաստառի մը ծնունդը</i>	145
ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	<i>Ձեռագիր</i>	151
Գ. ՔԷՐԷՍԹԷՃԵԱՆ	<i>Օ. Պէրպէրեանի ըննչերթոն</i>	152
ՕՆՆԻԿ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ	<i>Կոմիտասէն վերջ</i>	156
Յ. ՏԱՊԱՂԵԱՆ	<i>Եղս՝ ջան</i>	159

Ք Ր Ո Ն Ի Կ

ԳԻՐՔԵՐ — ՀԱՅ ԵՒ ՕՏԱՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ — ԹԱՏՐՈՆ —
ՅՈՒՑԱՀԱՆԴԵՄԵՐ — ՀԱՅ ՆԿԱՐԻՉՆԵՐ —
ՊԱՏԿԵՐԱՀԱՆԴԵՍ :

ԱՆԴԱՍՏԱՆ-ի այս հատորին
սպագորութիւնը աւարտեցաւ
1959 Յունիսին, « Արաքս »
սպարանին մէջ. խմբագրու-
թեամբ Բ. Թօփալեանի,
Փարիզ:

Directeur P. TOPALIAN

Imprimerie Araxes
46, Rue Richer
PARIS - 9^e

ՊԱՏԿԵՐԱՀԱՆԴԵՍ

ԳԱՌՋՈՒ

Յ. ԳԻՒՐՋԵԱՆ

ԺԱՆՍԵՄ

Ա. ԳԱՐԻՊԵԱՆ

ՍՕՆԱ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

Բ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ

ՃԵՐԱՆԵԱՆ

ԷՏԿԱՐ ՇԱՀԻՆ

ՇԱՐԹ

ՊՈՏՈՍԵԱՆ

Մ. ՍԱՐԵԱՆ

ԳԷՊԱՊՃԵԱՆ

Յ. ՓՈՒՇՄԱՆ

Ղ. ՓՕԼԱՏ

Յ. ՍԱՐԳԻՍ

ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ՆԱՂԱՇ ՅՈՎՆԱԹԱՆ

ՀԱՅԿ. ԶԱՐԴԱՐՈՒԵՍՏ

ԱՆԴԱՍՏԱՆ

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Խմբագիր՝

ԲԻԻՋԱՆԴ ԹՕՓԱԼԵԱՆ

ANDASTAN

Revue arménienne

ARTS ET LETTRES

46, Rue Richer -- Paris (9e)

PRO. 05-73

Գին՝ 1200 Ֆր.

Արտասահման 4 Ֆրանսիայի
Fonds A.R.A.M

ANDASTAN

ARTS & LITTÉRATURE

Revue trimestrielle arménienne

Directeur : PUZANT TOPALIAN

46, Rue Richer - Paris (9e)

Pro. 05-73